

P R E F A C E.

This work is described under D. No. 1466-A in Volume VI (Vacana Kāvya) of the Descriptive Catalogue of the Telugu Manuscripts in the Library. This is a prose work written by one Kola Śeṣācala Kavi belonging to Yādava class and dedicated to Sri Gode Venkata Jaggaraya, an enlightened Zamindar of Visakhapattanam.

The work gives an account of the journey made by Śeṣācala Kavi to the Nilagiris in 1846 following the retinue of the then Governor of Madras. It describes vividly the climate of the places, the nature of the people and their peculiar customs and manners that the author came across during his journey. Besides, the work gives an account of the flora and fauna of the Nilagiri hills.

The style of the work is thoroughly classical (grānthika) and it is one of the best Vacana Kāvya in Telugu literature. For the clarification of the new vocabulary he used, he gives foot-notes explaining their origin and intonation. The work gives minute details regarding geographical positions, latitudes and longitudes and meteorological observations. It is highly useful as a source of information regarding those times. As prose works of this type are few and far between in Telugu literature, this publication is expected to be a welcome addition. My thanks are due to Srimathi B. Adilakshmi, B.A., formerly temporary Pandit of this library for preparing the Press copy and to Sri S. Krishnamurthi, M.A., Telugu Pandit of this library, for correcting the proofs.

T. CHANDRASEKHARAN, M.A., L.T.,

Curator.

GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS

LIBRARY, MADRAS,

27th May 1953.

వీరిక.

మదరాసు దొరతనమువారి ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తక భాండాగారమునందలి వచన కావ్యములలో నీ నీలగిరి యాత్రా చరిత్ర D. Vol. VI. 1466-A సంఖ్యలో వర్ణింపఁ జేసినది. కాచితపుర్రతి. దీనికి గ్రంథాలయమునఁ జిత్రవర్ణము లేదు. ప్రాచీన సుందరముగా నున్నది. ముఖపత్రమున “గిల్లు” చేయఁబడిన “శ్రీ మత్స్రీతి పతు లగు గోదే-వేంకట జగ్గారాయలుగారికి శోలా-శేషావల కవి వలన సమర్పితంఁగు నీలగిరి యాత్ర” అను నీ ప్రాచీనవలన నీ పతి, కవి స్వహస్తసంపాదితమై యుండ వోవునని పొడకట్టుచున్నది. అవతారికలో 2 పుటల గ్రంథ పాతము గలదు.

నీలగిరి యాత్ర యను నీ గ్రంథము నీలగిరి యాత్రా చరిత్రలకు సంబంధించినది. మదరాసు దొరతనమువారు పూర్వము విలేజును వేసవిలో తమ పరివారముతో నీల గిరికి వెళ్ళుట యాచారమై యుండెడిది. క్రీ. శ. 1846 వ సంవత్సరమున నప్పటి గవర్నరుగ “టీ డెర్” దొరగారు తమ కార్య నిర్వాహక వర్తకులతోఁగూడ నీలగిరికి వచ్చుమైరి. ఆ కార్య నిర్వాహక వర్తకులలో నొకఁడగు “తామస్ సిక్స్త్” అను దొరవాస యాఫీసున ప్రధానోద్యోగి యగు మాంగాడు శ్రీనివాస మొదలారి యను, గుమాస్తాగానున్న ప్రకృత గ్రంథకర్తయగు శోలా శేషావల కవియు నా పరివారముతో నీలగిరికి వెళ్ళిరి. శేషావల కవి క్రీ. శ. 1846 మే 12 వ తేదీని చెన్నపురినుండి బయలుదేరి ముంబైది వెలుండి తిరిగి క్రీ. శ. 1847 జనవరి 13 వ తేదీని మద రాసు చేరుకొన్నాడు. ఈ కాలములో శేషావల కవి తన ప్రయాణమును గూర్చి తెలుపుచు, నీలగిరిలోని విశేషములను తన యనుభవములను నేకరించి పై గ్రంథమును రచించెను.

కృతికర్తయగు శేషావల కవి చెన్నపట్టణమునందలి చింతాద్రిపేట నివాసి. ఇతఁడు తన వంశమును గురించి గ్రంథాంతమున చెప్పుకొని యున్నాడు. ఇతఁడు యాదవ కుల సంతాతుఁడు. శోలా వీరరాఘవునకు ప్రభాత్రుఁడు. తెప్పలనాయనికి ప్రాత్రుఁడు. వెంకటాచల నాయనికి మంగమకు పుత్రుఁడు. తన తాత ముత్తాతలనే కాక బంధుజాలమంతటిని సేనమాలికితో వర్ణించియున్నాఁడు. ఇతఁడు విశిష్టాద్యైత సంప్రదాయానుగామి. గణిత శాస్త్రమును మాంగాడు శ్రీనివాస మొదలారియొద్ద నేర్చుకొన్నట్లు చెప్పుకొనియున్నాఁడు.

ఈ గ్రంథము దత్త యీతని రచనలేమియు గాన్పించుట నేదు.

దీనిని కవి విశేషపట్టణమున నుపనిధములైన జమీందారి కుటుంబములలో నొకటియగు గోదే కుటుంబమున నుద్భవించిన శ్రీ వెంకట జగ్గారాయ నృపాలుని కంకితము చేసి యున్నాఁడు. కృతిపతియగు నీ వెంకట జగ్గారాయఁడు భాగోళ, భుగోళ, జ్యోతి శ్శాస్త్రములయందు ప్రవీణుడై విశేషపట్టణమున నొక నక్షత్ర శోధన శాలను (observatory) నిర్మించెను. మఱియు నీతఁడు సంగీత సాహిత్యములందఱినివేళము గలవాఁడైనందుననే శేషావల కవి యీ గ్రంథము నీతని కంకిత మునర్పింప ప్రసక్తమై యుండును.

ఈ గ్రంథము మూఁడు ప్రకరణములది. ప్రథమ ప్రకరణ మితఁడు నీలగిరిచేరు నంతటివరకుఁగల వృత్తాంతమును తెలుపును. రెండవ ప్రకరణము నీలగిరియందలి విశేషములను తెలియ జేయుచున్నది. మూడవ ప్రకరణమునందాతని తిరుగు ప్రయాణమును గూర్చియు త్రోవయందలి యద్భుతములను గురించియు వర్ణింపఁబడియున్నది.

“నీలగిరి యాత్ర” వచనరూపమున. నున్నను పద్య కావ్య సంప్రదాయము ననుసరించి యాశ్వాసాద్యంశ పద్యములు రచింపఁజడనవి. వానిలో గర్భకవిత్వము బంధకవిత్వము గల వృత్తములు గలవు. కృతి భర్తృ వంశావతారికయు పద్యరూప ముననే గలదు. దీనిని బట్టి శేషాచల కవి గద్య రచనయందే కాక పద్య రచన యందుఁగూడఁ బ్రవీణుఁడని విశేషమగుచున్నది.

ఇందలి వచన రచన ప్రశస్తమగు గ్రాంథిక శైలినున్నది. అందందు వ్యవహారానుగుణముగ నా కాలమునందలి రాజకీయ ప్రభావము ననుసరించి యన్యదేశ్యము లును వాడఁబడియున్నవి. ఇది యాత్రా చరిత్ర కావున యాయా ప్రదేశముల యందు వ్యవహారములనున్న పదములకు వాని ప్రత్యేకమైన యుచ్చారణ తేలియు నట్లు కొన్ని గుఱుతులు కూడ నిందు వెట్టఁజడినవి. క్షేత్ర ద్రవిడ పదములను నేఱుగా కవి సూచించియున్నాఁడు. దీనివలన నియమబద్ధమగు గ్రాంథిక రచనయందు నశ్య దేశ్యముల నెట్లు జూనుపవచ్చుననునది దృష్టాంతింకఁపఁబడినది.

శేషాచల కవి తన ప్రయాణమున తగిలిన కంది, వేలూరు, నేలఘా, కోయ్యం బత్తూరు, మోటుపాళయము మున్నగు ప్రదేశములందు తాను చూచిన జంతు వృక్ష క్రిమికీటకాదులను, అందందు నివసించుచున్న జనుల భాషను, ఆచార వ్యవహారములను, మార్గిమధ్యమందలి యాటవిక జీవనమును, అందలి మృగములను, వానిని వేటాడు విధానమును, విపులముగా వర్ణించియున్నాఁడు. మఱియు విషయములు సులభముగా హృదయ గతమగుటకు కొక చిత్రమును గూడ లిఖించియున్నాఁడు. ఇంటియొక్క భూగోళ శాస్త్ర విషయములను, వాతావరణాది సూచనలను కూడ యిందు జూనినవి యున్నాఁడు. తన కాలమందలి ప్రజల నిత్య జీవితమును చక్కని వాఙ్మయ రూప మున రచనగావించిన కవులలో నీతఁడ ద్వితీయుఁడు. “కవి ప్రజలలో నొకఁడ” ను సిద్ధాంతము ప్రచురముగా నున్న యీ కాలమున నీలగిరి యాత్ర కొన్ని వెలుగు చాటలను చూపకపోదు.

ఆధునిక కాలమున పరవస్తు చిన్నయసూరి “నీతి చంద్రికయే” గ్రాంథిక వచన రచనకు మార్గదర్శకమైనదని కొందఱు విమర్శకుల యభిప్రాయము. కాని నీల గిరి యాత్ర రచనము నీతి చంద్రిక కన్న పదేండ్లు పూర్వముకాఁజ్ఞి యీ మార్గ దర్శకత్వము శేషాచల కవికే చెందవలసియున్నది. వచన యుగమని ప్రసిద్ధి గాంచి వచన రచనలకు ప్రాధాన్యముగల యీ దినములలో నిట్టి ప్రశస్త వచన రచన విశ్వ విద్యాలయాధికారులకును విద్యాశాఖవారికిని విద్యలోకమునకును విశేషముగ నాదర పాత్రమగుననుటలో సందియము లేదు.

దీనికి ముద్రణ పతీని సిద్ధపరచిన తాత్కాలికాంధ్ర పండితురాలగు శ్రీమతి బి. ఆదిలక్ష్మమ్మగారిని, ప్రాపులను పరిష్కరించిన ఆంధ్ర పండితుల శ్రీయతులు సాశ్వ కృష్ణమూర్తి, ఎం.వి. గారిని ఆభినందించుచున్నాను.

టి. చంద్ర శేఖరం.

* N.B.—కోలా శేషాచల కవిని గూర్చి 1948 వ సం॥ అక్టోబరు 25 వ తేదిన “తెలింగ” లో శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు ప్రచురించిన వ్యాస మిందలి కొన్ని విషయముల కాధారము.

అవతరణిక.

వచనము—ఈ ధాత్రి నీలగోత్ర యాత్రాపరులగు నరుల కత్యంతోపయుక్తంబును స్వదేశ భాషాభ్యాస లోలురగు బాబుల కనవధిక వాచక వైభవోన్నేష కరంబున-సమధికత కాస్తి లక్షణ విచక్షణ శిక్షితంబును నగు నీ గ్రంథంబునం జగంబునం గల యయ్యయి సంవసథంబుల యవితభస్థితులును సకలజన సంసేవ్య భవ్య దివ్యస్థల మహా మహిమలును గొందఱ కమందానందాశ్చర్యకర సౌకర్యంబులగు కొన్ని కార్యంబులను గానంబడు.

అత్యావశ్యకంబు లగుటంజేసి “ ఇంగిలీషు ” మొదలగు కఠినయ గ్రామ్య పదంబులు ప్రస్తుత వ్యవహారాను గుణంబుగా నిందు నయ్యెయెడలఁ బ్రయోగింపఁబడియె గావునఁ తత్ప్రధాన్యతవిజ్ఞానార్థం బింగిలీషు శబ్దంబులకెల్ల నీ “ * ” సంజ్ఞయు గ్రామకుల పర్యంత దేవతాంతర నామంబులు దక్కఁ దక్కు ద్రావిడ పదంబులకెల్ల నీ “ య ” గుఱుతును నన్య గ్రామ్యంబులకెల్ల నీ “ X ” సంజ్ఞయు నాదియందును గొన్నియెడల నాద్యంతంబుల యందును మీది కడను నిలుపఁబడియె.

* ప్రాద్యుపసర్గాదులం దక్కఁ దక్కుపదంబులమీద ‘ నజా ’ మలగు పదంబులు చేరునప్పుడు సంధివలన రూప భేదములం బొందిన య య్యజాదిపదంబులకుఁ బై భాగంబుల సులభ జ్ఞానార్థంబీ (,) గుఱుతును నునుపఁబడియె. ఎట్లన్నను ఇందుమొదలి పద్యంబుననుండు కల్పకోర్వీజ మభిప్సితంబొసఁగు నను వాక్యంబునంగల కల్పక ఉర్వీజము అభిప్సితంబు ఒసఁగు నను పదంబులఁ బరపదాదిమంబులైన యచ్చులు చేరునప్పుడు కో, మ, బో, ఆను రూపంబులయందుఁ జోలె గుఱుతులు గొలులుమందు.

అంతెలలోడ వ్రాయఁబడు సంఖ్యా వాచకంబులుగల యాయాయు యూరుల మార సమీక పరిమాణంబు ‘ న్యూనాతిరిక్త ’ ఁబని యెన్నఁదగునది.

ద్రవిడ భాషంగల యియ్యయను వర్ణం బాంధ్రంబున లేమింజేసి తత్ప్రాసంబున నీ గ్రంథంబున నీ క్రింద నుదహరించిన వందంబున శకారంబిడి దాని ప్రక్కన ద్రావిడంబుగు నా మ్రి వర్ణంబును లిఖింపఁబడియె. తదుష్పారణంబు జకార జకార మధ్య గతంబు॥ తిరుమళి (మ్రీ) ౨౩॥.

* అనవసరములని తోచుట చేతను ముద్రణ సౌకర్యము నుద్దేశించియు నీ గుఱు భుల్లు విడవబడినవి.

నీలగిరి యాత్ర.

[ప్రథమ ప్రకరణము.

ఉ॥ శ్రీ జన కాత్మజా లలిక చెన్ను వహింప నగణ్యపుణ్య తే
జో జయశీలతాది గుణసూన వితాన మజ్జ సముంగడుక్
రాజీల సంక్రితాళి దనగంజొలుపారెడు రామకల్ప కో
ర్వీజ మభిషిత్తంబొసంగు వేంకట జగ్గనృపాల మూర్తికి.

ఉ॥ శంకరుఁ డార్యమానస వశంకరుఁ డానత లోకపంక నా
శంకరుఁ డంబికావరుఁడు శా జిక్ శయిండు మహేశ్వరుండు మీ
నాంక హరుండు చంద్రధరుఁ డాదరణం బిగురొత్త్రీగ డే
వేంకట జగ్గరాయలకు విశ్వవిభూతు లొసంగి ప్రోవుతక్.

చ॥ సరిసిజనాథ సంశయండు సర్వచరాచర భూతస్పృష్టి ని
ర్భర నిపుణత్వవైభవండు వాగ్గమజీఘ్ర డిందముఖ్య ని
ర్జర కృత భవ్యసంస్త్రపుఁ డజ్జసము వేంకట జగ్గరాయ శే
ఖరుఁ గరుణాధురంధరత గల్గి చిరాయురువేతుఁ జేయుతక్.

శ్రీ॥ స్థిత కారుణ్యసమేత ధూతాతంక
జాత చేతోజాత మాత నీత
నతదివస్వతి కృతదితి సుతహృతి యతు
లితసుతితతి పశుపతి సతి సతి
శతధృతి సుదతి శాశ్వత కళావతి కృపా
మతి సరస్వతి సమంచిత గణపతి
నిభిల భూతాణ ప్రముఖుండు శ్రీతావనో
న్ముఖుండు దంతిమఃఖుండు పూర్ణసఖుండు.

శ్రీ మభాపి కళాకార్య సిద్ధులెల్ల
సతతమొనగూర్చి రక్షించు భక్తశాల
చెన్న మల్లయ్యగోత్రు రాజితచర్మిత
శతమభి నిభుని వేంకట జగ్గవిభుని

చ॥ ప్రకటనిజాఁగమేచకవిభా కలితాబ్దము నీలకంఠకా
తుకము ఘటింప ముద్దుగల లోరపుపల్కుల నిచ్చసోమ మూ
హాకములుగాఁగ జెన్నలరు నార్య శిలావనధుర్య గంబు భా
వుకగళ సర్వమంగళను మూని భజితు మదిష్టసిద్ధికి.

నాగబంధము.

బ॥ విరతవిగ్రహేనాభిరసిత ! వేంకట జగ్గపతి ! గొడేకుల
త్తర ! చూరకాయహార శర దారవ దివ్యసగేశ రాజ కీ
ర్తి ! రహింగొనంగ నీరచన దీనజన ప్రియ ! భావితేందరా
ధర ! విశదోపకారభన ! దాన కకుత్స్థ ! గభీరమానసా !॥

గ॥ ప్రాప్తనంతోనర్తు నవధరింపుము దీవం
బుకరణములు మూడడు పరగఁజేసి,
యేను నీలగిరికి నేగిన కారిత్ర
మెల్ల వదనరచన నేలుకపలుకు.

వత్సరంగములు.

క॥ శ్రీ రమణీయ గొడేకుల
నీరాకరరాజజనిత నిజరమణికి
సారగుణగణమణికి సము
దార కృపా భరణికి మహా నితరణికి

క॥ ప్రశమిత శత్రువ కాదా
ర్య శర్వమితునకు జగ్గరా.

(ఇచ్చట మాతృకలో రెండు పుటల గ్రంథపాతము గలదు.)

వచనము.

ప్రేమంతులు ధీమంతులు గుణవంతులుగు పాండూ ప్రముఖ నిఖిలజనపరంపరం బెంపారుచు మిగులం జెన్నగు చెన్న భరంబునకు * గవర్నర్ అండు కమాండర్ యిన్ చీఫ్ అనంబడు సభిషతియు సభిల సేవావతియుగా నియుక్తుండయి యుండు* యూరో బ్లీడ్ సముద్యుక్తుడగు* పాస్ ఎస్సెన్లెస్సి లెప్టెన్ జనరల్-దీ మోష్టు వోలిల్ జాస్తి మార్క్సిస్-అఫ్-ట్యేడేల్ కే.టి.ఆండ్ సీ పీ. యను పుడమి తేండు దనపరివారంబుతోడ నీలగిరికి నరుగునెడ దత్తాతన ప్రవరులలో హొక్కరుండగు* క్విక్స్ డిస్టి అజిటర్-జనరల్ అను నుద్యోగము వహించి యుండెడు* లెప్టెన్ కర్నల్ తామస్ సిమ్స్ పాట్, సి. బి. దొర వేట సతని యూఫీసులో పాడ్ క్లార్క్ అనంబడు లేఖక ప్రముఖుండును మత్స్యకుండునగు మాంగాడు శ్రీనివాస మొదలారికిని కార్క్ అనంబడు లేఖకుండనగు నాకు న య్యుక్తార్థవర్తంబునకుం జను కార్యంబని వార్తంబుచ్చు.

కలియుగ హేయనంబుల నాలుగువేలుం దొమ్మన్నూట నలువదియేడును శాలివాహన శకాబ్దంబుల వేయు నేడు నూట యరువది యొగిమిదియం బోవం బరాభవ వర్తంబున వైశాఖ మాసంబున బహుళ పక్షంబున దొల తిథికి సరియగు క్రైష్ట శకంబున వేయు నెనువన్నూట నలువది యాఱవ సంవత్సరంబు మే నెల తల్లిదండవ లేది భాను వాసరంబు దివంబునం ద్వితీయ ప్రకారంబున సార్ధఘటికాద్యయి పరిమితంబగు నవసరింబునం జెన్న పట్టణంబునకు సన్ని క్షమంబున రక్తసిక్తైవి ఐక్యతనుండు చింతాద్రి వేటయందు మదీయంబగు నికాయంబు వెలి నా వెలి కాండగు శ్రీనివాస మొదలారిం గూడి పశ్చిమాభిముఖుండనై యద్దండ నుండు త్రాగు దేవతయగు నాది పొన్నమ్మ దేవళంబు నకుంజని తద్దయు భక్తి నద్యేవికే బ్రణమిల్లి చింతాద్రివేటకుం బడమటి దిశ నర్థకోశ దూరంబగు ప్రదేశంబునంగల కాలేజీయనం బ్రసిద్ధంబగు సభికారుల పాఠశాల యందాఱు సంవత్సరములంగల బ్రతిష్ఠింపఁబడియుండు “ మాగ్నెటిక్ అబ్జెక్స్ టోరీ ” యనంబడు నయస్కాంత పరీక్షే శాలయను “ నాఫీసులో ” మాగ్నెటిక్ అబ్జెక్స్ టోరీ అస్సిస్టాంట్ అనంబడు నయస్కాంత పరీక్షేశాలా సహాయుండును మదీయ మైత్రి విధేయుండునగు రామధేను రామానుజ నాయక నామధేయుని సదేశంబునకుంజాయి యూరేయ తన్ని వేశంబున నిష్కగోష్ఠింబరితుష్టుండనై యా త్రియామ యతీత త్రియా మయగుచుండ నమ్మిత్రంబు నా మిత్రణంబు చేసి యన్నెలపు సిగ్గమించి పూరియండ మల్లియను సూరితో జేరిన వేట మఱునాండహంబునం బదిగడియలకుం జేరితి.

చింతాద్రివేటకు నావేటకు నేడు (7) కోసుల దళ్యలదు. అందు వివిధ వస్త్రాది వస్తువిస్తారంబులగు కొన్ని యావరణంబులును బుధిక జహోవయోగ్యంబులగు భోగ్యవదార్థం బులు హొక్క సత్రంబును జూపట్టెడు. మఱియు నొక్కటిక నికటం బున దక్షిణ భాగంబున భాగవత్పాఠగజ్యుండయి ద్రవిడ భాషం గందాళ మొదలి యూండానను వేరంబరంగి స్వమత సిద్ధాంత బద్ధ శయండగు భగవద్రామానుజముని సార్వ భౌమునకు శ్రాగి నేయండును బరమభక్తి విధేయుండును మహాశయండునగు చాళ రథి నామధేయుండు నెలపు కొనియుండు దేవళంబొందుగలదు. - హరితవారణాభిధానుం డగు శ్రీ వైకుంఠ నాథుం డమృత వల్లినామ కమలాసనాధుండై యద్యేవాలయంబు నంద యింపాండుచుండు. ఆ సుకృతి సందృబకృతమందు ద్రాణంబునం బచ్చెప్పెరమాళ్లని

* ఇది పూండుమల్లియని వాడంబడు.

పాత్రులైనారు. ఆపైరుమాళ్ళ కిప్పుడు తిరునాళ్లు నడుచుటలేదు. మొదలియాండానను సుధీనిధికి మేషమాసంబునంబూర్వఫల్గుని మొదలు పునర్వసువు దుదిగ సంవత్సరోత్సవం బెల్ల భక్తుల యుల్లంబుల కుల్లాసంబుగాఁ జేవరిల్లెడు. చెన్ని పురంబునం గాఁ పురంబుండు నద్దంకి వరదప్ప నెట్టియు, రవ్వారామానుజ నెట్టియు నను వైశ్యకుల శ్రేష్ఠులగ్గడికిం గట్టె దురం గుడియడమలనేదేసి గృహంబులు ప్రత్యగంబులగా గట్టించి సమగ్రంబులగు గృహా పకరణంబులతో సకుటుంబులగు శ్రీవైష్ణవ కులతల కంబులకు సమర్పించి యయ్య గ్రహరి కుల కందఱకుం జేత్యేకంబుగ మాడ చొప్పున మాసాశనంబు దప్పక యిప్పించెదరు.

శిథిలీ భూతంబగు భేయంబును భృజస్తంభంబునుగల యొక్కకోట యప్పువిరుంద ముల్లితేట కివ్వల గోనెండు దత్తున దారికి దక్షిణంపు కడఁగలదు. ఆ సాలంబునకు బయలఁ గలకాలంబు† నెంగిలీషు రాణిగారి రాజువతో జేరన ‘పోల్లడల’ ను నైనికలనేకులను, వొక్కొక్క కారణంబున ఆసేసరులనంబడు చడవాళ్లు గొంఠును నక్కడనుండు టంజేసి కమాండింగ్ ఆసేసరు అనంబడు నొక్కవళ నాయకుండును సర్జకా అను నొక్క నెజ్జాను, చావెయిక్ అను నొక్క యొజ్జయు నివ్వలవృటనుండురు. మఱియుం గొన్ని మేడలు మిట్టలు గ్రెట్టు గుడియు చారక్ అనునైనిక గృహ వాటికయు నెంగి లీషు భామ చాతకాలయ హాస్పిటల్ అను చికిత్సాశాలయు నెంగిలీషు తెరువరులవిడిదియు నున్నయవి. పెన్సక్ అను ననుజీవికంగొని జేవించు నెంగిలీషు..... నేన యచ్చొన కొండొకయన్నయిది.

ఆ సాలంబును నైనికులును బడవాళ్లు లోనగువారును దద్దనతులును నచ్చటి దళనా యకుని యధికారంబునకులోనయియుండు. ఆ కోట యెంగట నొక్క కొటికయన్న యది. అది చిన్నది. తక్కువీధికయన్నది. తెరువరులకు వలయు భోజ్య పదార్థంబులు చాజ్యంబుగ దొరికెడు.

అయ్యారికి గొండొక మేరనుండు పూవిరుందమల్లియను గ్రామంబు పై గ్రామం బుకన్నఁ జెన్నది. దానం దాలుకు కచ్చేరియుం దాలుకు మనసనీ కోర్టునున్నయవి. ఆవశ్యకంబులగు పదార్థంబులయ్యెడ నలభ్యంబులగుటంజేసి యక్కొట కడ నుండు నూర నుండియ తెప్పించికొనవలయు. పూవిరుందమల్లియంద దారికిం జేరువ జక్కులదొర దిక్కునం దిక్కుచ్చిన్నంబియను భాగవతోత్తము గుడి గానంబడియెడి. ఆనన్య సామాన్య సౌజన్యాది గుణగణావలంబియగు నక్కచ్చిన్నంబి మహిమంబులు మిక్కిలి యొక్కజంబులు. వాని నిట్టిటివని గట్టిగఁ దుదముట్టు బయలు వెట్టుచు నాశక్తి మట్టుగుటంజేసి కొంతవట్టు వక్కాణించెద. విభక్తజనాతక శరదుండగు కాంబీ వరుడు నెడం దనకుం గల యన ప్పాద్యశంబుగు భక్తి విశేషంబున కనురూపంబుగ నిజనివాస స్థలంబగు నిప్పువిరుందమల్లినుండి భూపురంధ్రికిం గాంచియగు కాంచికిం జని పెరుందేవీ సనాథుండగుకర్మశల తానునకు నాలవట్టుంజు బట్టు కైంకర్యంబు సౌకర్యంబుగా సలుపుచుండె. ఒక్కనాడ వైష్ణుని సన్నిధిం బరివర్యా వశంబునం బెద్దయర్చిబొద్దు దడసి తన్ని దేశంబున నిజ నివేశంబున కరుగుదేరం దెరువునం దలుచుగు నులుములు ములుములు వట్టలఁ గరంబు భయం

† ఎంగిలీషు వారి వరా కారంబున మగలకుంబోరె మగువలకుం బ్రభవత్వంబు వహించుట గలిగియుండుటంజేసి విశ్వరియాయను నామంబు గల రాజకుమారిక దన కన్న దమ్ములులేమి నిక్కాంబునఁ బ్రేత్వకంబుగు రాజ్యంబు దాన పరిపాలనంబు చేసెడుంగన నెంగిలీషు...రాజువ రాణిగారిదని వక్కాణింపఁబడియెడి. పురుష ప్రభవత్వకాలంబున నది రాణిగారిదనివాడంబడు.

కరంబుగ మిన్ను దన్నియ మౌనుంబులగు మేనుంబులు గర్వకులుహరింపవలసింపదొడంగె. ప్రాచీనంచారవిముక్తంబగు సన్నక్తంబున భక్తజనవిధేయుండుగావున నవ్విరక్తునకు సహాయుండై యాచచ్చి హివనుండగు పుండరీక విలాసనుం డతనికి లోచనగోచరుండు గాక వెలుంగు మాత్రంబు దక్షేత్రంబులకుండోప వొక్కతంజు కరకంజంబున బట్టికొని యిట్టులంబగు సజ్జడి నతని వెంబడి నికేతనంబు దాండఁ జొరెంచె. ఆయ్యంతరంగ భక్తసత్తమునితో నప్పురుహితముండు సల్లాపంబునేయపెట్టిగి నతని కెరింగి పరవరింపదొడంగిన సాక్షాదనంతావతారుండగు శ్రీరావ్యకారున కావశ్యకంబులగు కరిజీయంబు లదేవదేవు వలన దానైఱింగి యెఱింగించె. వెండియు నిట్టి మహామహిమంబుల కాటకట్టుగునట్టి కాంచీ పూర్ణునకు నిరవధిక దయాపూర్ణుండై ముమ్మాటు సందర్శనంబొసంగిన యానుదర్శనధరు మూర్తిత్రయంబు నానంబి నిలయంబునంద వరద రంగ నాయక వేంకటేశ్వరులనం జేర్కొనంబడుమఁ దేజరిల్లు. అవ్వరిదరాజానకు వృషభ మాసుంబున బ్రహ్మాత్మనంబు నడుచుచున్నయది. అక్కచ్చి నంబికి సంవత్సరోత్సవంబు గుంభ మాసుంబున ధనిష్ఠా నక్షత్రంబున దొరకొలును మృగశీర్షంబున వీడుకొలునుగఁ బ్రవరిల్లుచున్నది. ఈ మహామహుండు పెట్టి కొలంబునం బుట్టిన వాఁ డగుటం జేసి చెన్న పట్టణంబునందలి మహెవాదొలగు బేరులు సకలోత్సవంబులు మహావిభవంబులగు నడిపించెదరు. మఱియు నాగ్రామంబునం ద్రోవకు వైవస్వత దిశ వైద్యేశ్వరుండను పేరంబరగు గిరిజాప్రాణేశ్వరుని దేవళం బొకండుగలదు. అమృతదేవునకు బ్రహ్మాత్మనంబిప్పుడు లేదు.

పూవిరుందమల్లిపేట కన్యలఁ గొండొక దత్తునఁ బఠంబున కుత్తరంబున దక్షిణ జగన్నాథునియ మహీసారపురంబునియుఁ బ్రశస్తంబియు ప్రస్తుతంబున నఅవలచేదిరుమలి (బ్రి) శైయని వ్యవహారంకం బడు నొక్క గ్రామంబుగలదు. ఆ గ్రామంబున నధికామంబుగు దేవధామంబునఁ దిరుమంగవల్లియను జగన్నాథ లోడ జగన్నాథాభిధానుండగు శేషశయానుండు భృగుమహర్షిశేషువలనఁ బ్రతిష్ఠింపబడియెనని పెద్దలు నెప్పెదరు. అదేవాగారంబునంద దావిడంబునఁ దిరుమలి (బ్రి) శైయాశ్వారంబునఁ జేర్కొనంబడు భక్తి సారుం డను తనసిమిన్న సన్నిధి పెన్నిధివోర నున్నయది. ఆమృతపిశిరోఘాషణుని నిర్వేషంబులగు మహత్స్వ విశేషంబులు శేష భాషాపతులకు దక్కఁ దక్కొలలకు రెక్కొంప నశక్యంబులని యధిజ్ఞులు పెక్కెడల వక్కాణింపుదురు. జగన్నాథునకు మిథున మాసంబునను, సుదర్శనావతారుండగు భక్తి సారుండను కుభాచారునకు ముకరమాసంబునను, బ్రహ్మాత్మన సంవత్సరోత్సవంబులు నడుచుచున్నయవి. చెన్నపురంబున “పెరిక్” అక్కిను మానేజరు గానుండు చిత్తుకాటి వేంకటసామి నాయకడను బలిజ కొలంబునం బొడమినయతం డదేవళంబున శేషవాహనంబును ధ్వజస్తంభంబును కల్పించి శీర్షంబులైన గోపుర విమాన ప్రాకార ప్రముఖంబులు చక్కఁజేయించె. మఱియు సయ్యుక్తకాక చుక్కంటి గీమున్నయది. అక్కాల కాలున కిక్కాలంబున బ్రహ్మాత్మనంబుత్సవంబున్నందు.

పూవిరుందమల్లిపేట కృత భోజనుండవై మధ్యాహ్నంబునం దరలి సాయాహ్నంబున భూత పురాషణ నామధేయంబుగు శ్రీ పెరుంబూదూరును సూరికొ జేరిన వేంకట రంగపిల్ల సత్తంబున విడిసిరి. పూవిరుంద మల్లిపేటకుఁ బెరుంబూదూరికి నయిదుంగాలు (౫) కోసు పరమాణంబుగు దూరంబుగలిగె. అప్పెరుంబూదూరు గొప్పదియై యొప్పారుచు సవిధవరి బహుభజలాశయంబు గావున వివిధపదార్థసంపన్నంబై యున్నయది. అందుఁ గొన్ని సత్తంబులు శ్రీ వైష్ణవ గేహంబులఁ జొత్తనివారి యిక్కలుం బెక్కు.

గలవు. అయ్యారి యందా సూరివంశంబున ననంతాంశంబునఁ గేశవసూరికి సూనుండై యనూన తేకోవిరాజహనుండై రామానుజాభిధానుండగు త్రిదండ పాణి కోవల యొందుగలదు. యాదవాది మాయావాది భంజనంబును గూరేశదాశరథి ప్రభృతి సుకృతి జనమవోరంజనంబును మొదలగు వగ్గురు చూడామణివర్జితంబుల పరిమితంబులు నశగత దరితంబులఁ జీతంబులు బవిత్రంబులు నైనను, మిగులం బ్రశస్తం బులు గావున గ్రంథ విస్తర భయంబునఁ బ్రస్తావించినైతి. లీలాగృహీత మానుష వేషుండగు నాశేషాంతువకు మేఘమాసంబున శతభిషగార్థి లాద్యంతంబులు గ సంవత్సరోత్సవంబును మకర మాసంబున నార్ద్రమొదలు పుష్యమి తుదగ గురుపుష్యోత్సవంబును మఱియు నానా విధోత్సవంబులును దివ్యక్షుశకళాచనాసేవకంబులై జరుగుచున్నయవి. యతిరాజ నాథవల్లియను దేవీమతల్లికతోడంగూడి యాదికేశవనాముండగు వైకుంఠధాముఁ డదేవ ధామంబునంద యభిరాముఁడైయున్నవాఁడు. ఆశేషశాయికి మేఘ మాసంబునఁ జీత్రా నక్ష తుంబున ధ్వజారోహణంబును శ్రవణంబున నవరోహణంబునుగా బ్రహ్మోత్స వంబు వర్తిల్లుచున్నది. మఱియు నాభూతపురియందు భూతపురిశ్వరుండను పేరిం బెంపారు వ్యవకేతను నికేతనంబుగలదు. ఆ భూతపతికిఁ దిరునాళ్లు నడుచుటలేదు. పెరుంబూమూరికిఁ బడచుటి ప్రక్క నొక్క తటాకంబు కమలాకరంబుఁ బోలెఁ గంకణి క్తి కాలంకృతంబై పుల్కేరి యను పేరఁ గాలుచున్నయది. తత్తటాకంబునకు దక్షిణ తటంబు నికటంబున మాద్యంబునకు భర్తసఖని వంక వేంకటరంగస్వీర్ణయను ధార్మికునిచే నిర్మితంబులైన విశాల సతహర్ష్యంబులు రెండు నొక్క యిక్కన కవయైయున్నయవి. ఆ సత్రంబు గోత్రాసురక్షితియైశ్వర్యద్రులకయిం దత్సేధంబెఁగిలీమహారు లోనగు వారల కనియ నయమితంబులై యున్నయవి. అన్నైలవుం గొన్ని యంగ డులు నిండులు నుండుటంజేసి తెరువరుల కక్కఱ గల యాహార వస్తువులు గొన్ని సమకూరెడు.

పదుకూడవ తేది సౌమ్యవారంబునాఁడు యామినిం దృఢీయయామంబున నందుండి తయనంబై యేడుంబరక (22) కోసు మారంబున నుండు రాయాశి సత్రంబుఁ జొచ్చి యచ్చటనుండి చక్కని ప్రత్యగ్నిక్కున నీలగిరి కరుగు తెరువుజ్జగించి దక్షిణ పశ్చిమ దిశకు మరి, మఱునాడఁగఁజేరింబుండు నభోమధ్యగతుండగుచుండఁ గాంబీ నగరంబుఁ గాంచితి. అక్కాలం బుత్సవ కాలంబగుట విమర్శించి నుదర్శనపాణి సందర్శనంబుగోరి యవ్వీడు నేరితి.

సత్యవ్రత జీత్రంబనం దనరు నాపురంబు నీరులకు చాపురంబై మహిమహిళకు నూపురంబై... విష్ణుశిల శివకంచయిన నిరుదెఱంగుల విభక్తంబై యున్నయది. ఆవీటి యందు పరదానాథైఁ ప్రేక్ష్యుల భవనంబులు భవన ప్రసిద్ధంబులై ఘనతర శిలాని భద్రంబులై యొప్పుచున్నయవి ఆదేవావాసంబుల నమను నెడపడక యిండులుం డుటం జేసి రెండు గ్రామంబులు వొడొంటి వారియచు నఖిలాదా కారంబై యొక్కవీధి సార్థ క్రోశ కరి లతంబగు దవున నివ్వబీల్లెడు. ఆ ప్రాలున నాలుగేను వే లిండులుం డున్న తోడుచుండడు. పెండియు నప్పుట భేవనంబున ననేకులగు వైరాగులకు ననవరతంబు నియతంబుగ భక్తికుచయుక్తంబుగు సామగ్రులగొచ్చునదావృత్తియ నునుత్తమధర్మంబునకుఁ బాత్రంబులగు సత్రంబులు గొన్నియు నుత్సవదినర్షుల దీనానాథ జనంబుల కిన్న పానీయ దానంబులకుఁ దానంబులుగ నెక్కర్చ రతుల వలన నిర్మితంబులగు ధర్మకాలలు గొన్నియు, వైదేశకులకు విడియ ప్రదేశంబులుగఁ బుణ్యవరితులవలన రచితంబులగు సత్రకాలలు గొన్నియు నున్నయవి. వీనిలోన గడనుడువంబడిన సత్రంబులు పదిలంబులు గ నరియ నునువంబడి నట్టి జన్ని గట్టు లుత్సవ కాలంబుల జెట్టతనంబున ధనంబు ఘనంబుగ రాక

కాని జనంబులోపలరాక కొప్పురు. నిజకులోచితాచార భానురులగు భానురులు లోనగు జనులెక్కువగఁ దీప్తిపరీతవర్తనులగు సత్త జ్ఞాతి జనులు దక్కువగఁ గ్రీక్కిటిసి యున్నవారు. మఱియు నన్నిగమంబు నిగమాధ్యయన యజనాది నిష్టాగరిష్ఠులగు దేశిక శ్రేష్ఠుల వలనను, నానావిధధాన్యాది వస్తువిస్తారంబులగు నాపణ వారంబుల వలనను సంతరాంతర నిబద్ధ సమిద ఘంటికా వివిధ మంజుల సాలభంజికాపుంజ విరాజమానం బులగు వరదరాజైకామేశ్వరాది దేవతా విమానంబుల వలనను దద్దేవతానిలయ ప్రాంగణ లోహ శృంఖలా నద్దంబులై సముత్పంగంబుల గు మాత గంబుల వలనను వివిధ విచిత్ర గతి జీత శిరధితపింగంబులగు తురంగంబులవలనను సభంగురరథాంగంబులగు ఖర్యాఖర్య శతాంగంబుల వలనను సతతావదాతమినుత చరితోన్నతలగు కులసతుల వలనను నాటలఁ బాటల మాటలఁ దేటలు పచరించుచుఁ జంచల దృగంతలవంచిత భుజంగ పుంగవాంతరంగల గు చారుతర వార తన్వంగుల వలనను సశ్వత్థ కపిత్థ రంభా జంభా శోక ముధూక బంధూక జంతుఫలకంటకఫలక్రీ ఫల కరక ఝరక హయమార కౌల్లప్రవృష్టునపుష్ప సర్వతోభద్ర పారిభద్ర లకుచ లికుచ క్రీ పర్ణ పర్ణతాల నాదికేళ రసాల సాలాది విశాల సాల జాలంబులును గలకంత కలకంత తుక పిక కారికాద్రముఖ వికిర ప్రకర కలకలాయ మానంబులును గమనీలశిలాసోపాన కలిత లలిత సరోవరంబులును వివిధ సుగంధి బంధుర సౌగంధికాది కుసుమ విసరంబులుం గల యారామంబుల వలనను సభిరామంబై యున్నయది. అచ్చో చాలాకు కచ్చోయుఁ జెంగల్పట్టు జిల్లాతో జేరెన భాండా గారపు కచ్చోయు నుండెడు

విష్ణు కంచియందుఁ బెరుండేవి యను నిందిరాదేవికిఁ బ్రాణపియుండును వరద రాజా హ్వయండు నగు మందర ధరుం డుండు విశాల మండింబొండు సుందరింబై యుండు. ఆయ్యరివింద నుచ్చ శ్రేణునకు దేవ రాజు ను వేటొక్కవేరు పెంపారు. ఆ సైత్యంబు నకుఁ బ్రాచీనతీపి భాగంబుల గోపురంబులు పెండుండెడు. అందుఁ దూరుపుగోపురంబు నూలు మూరల పొడవు గలయది. పశ్చిమ గోపురోన్నతి పరిమితి నామతికి సెత్తంబు గాదు గాని దానికన్నఁ జిన్నదియై యున్నయది. అంతర్గత భాసమాన విమాన జాలంబై చూడ్కికి వేడ్కనేయం జూలు సాలంబు గ్రాలుచున్నది. దానం గోటికన్యా దానతాతా చార్యాధిధాన కల్పితా నల్మల్య శతస్తంభ మండితంబగు మండపం బాదిగఁ గలిపయ ను. డపంబులును జసిండి తగడుల నెగడు గరుడస్తంభంబును కావన జీవనంబులగు సంత పత్త సరోవరంబు లును గలిపయ దేవతాయశింబు లునుంగలవు. హస్తీగిరి మస్తంబునఁ గొన్తుభాగరంజుండుగు దేవరాజు దేజరిల్లెడు. ఆ కొండ కొండొక హెచ్చులొచ్చుగ మున్నది యడుగుల పొడవు గలయది. అతవృత సౌకృతార్తియగు సత్తివర మండను దేవతావక్త్రవత్రి దారుమూర్తి యుండు పశ్చిమ ద్వార పరిసరవత్రియగు నూలు కాళ్ల మండపంబుకు దండ నుండు నాయనంత సరోవరంబున నుండెడు. అతీతంబైన తారణ వక్త్రంబున వర్చులు లేమిం జేసి వెలుపులు పోరువులు నదీ పదంబులు మొదలగు జలాశయం బులు తోపించె. పట పున్నేపించె. ఆక్కలంబున నక్కాసారం కా వాసంబుగ నుండు నయ్యత్తివరదుం డెల్లవారికిఁ దెల్లంబుగఁ గానంబడి నానావిధ పూజా విధానంబుల నాప్య యనంబువొందె. ఆయ్యత్తివరమండను పురుషోత్తముఁ డుండు చోటొక్కింత శీర్ణంబై యుండ ధార్మికులు యథా పూర్వంబుగ నిర్పించిరి. పూర్వద్వారంబునకుఁ జేరువఁ బద్మసరసి విలసిల్లెడు. అక్కొలెకు వెలపల పడిణ భాగంబున వేగవతి యను పుణ్య ద్వీపవతి మహాప్రభావవతియై నులికెక్కెడు. అద్దేవ వృషభనకు వృషభమానంబున నత్రలికాక విభవంబుగు బ్రహ్మతృప్తంబునుదక్కుగలసకలార్యవంబులనయ్యకాలంబుల

జరుగుచున్నయది. నేత్రోత్సవకరం బగు నచ్చటి బ్రహ్మేశ్వరంబుఁ బోలిన యుత్సవంబు శనితర దివ్యదేశంబుల నెందేనియు లేదనియు నక్కడి గుడవాహన నేవ మిక్కిలి యెక్కుడనియు నక్కడక్కడ జనశ్రుతి శ్రుతిగతంబగుచుండెడు.

శివగంచి యందు మహామహిమగల కామాక్షియను దాత్రయణికేఁ బ్రాణేశ్వరుండయిన యేకామేశ్వరుండను నభిభుని దివ్యభవనంబు భవన స్తవ్యులై యున్నయది. దానియ వాచీ ప్రతిచీ ప్రదేశంబుల గోపురయుగ్మం బుద్ధిపించుచున్నది. అందు దక్షిణగోపురో శ్రవ్యంబు నూట యిరువది మూరలు గలయది. తడమటి గోపురంబైన గనుగొన్నవాండ గాను గాని దానికన్నఁ జిన్నదట. పూర్వోక్త గోపురద్వయోత్సవ య పరిమాణంబు మున్నొక్క తటి యంత్ర ముఖియ నెఱింగిన మదియనుచున్న ముండగు రామభేను రామనుజనాయని వలన నెఱింగినవాండ. మఱియు నామంచుమలయల్లనిల్లు సమంచిత సహస్రస్తంభ శ్రవ్య కతివయ మండలంబు వలనను శివగంగయనం గంపానది యనం బెంచురు కాసారంబుల వలనను దోరంబగు పాకారంబు వలనను మిగుల మహాసూరంబై యున్నయది. ఆ శివాలయంబు వరదరాజ దేవాలయంబుకంటె విస్తృతంబు. ఆ తెఱగంటి యింటికి బయలఁ దైర్దిక ప్రార్థనీయంబు సర్వతీర్థంబను పావన తరం బగు సరోవరం బొండుగలదు. దానియందెన్నండును మండూకంబు లుండవలె. కామాక్షియను మాహేశ్వరి భవనం బేకామేశ్వరుని గేహంబునకు లాపారంబునఁ గొండొక సన్నికృష్టంబున గోపుర చతుష్టయో వేతంబు విభాతంబు వేఱుగ దైవాలుచున్నయది. శాశ్వతంబుగఁ బ్రతిష్ఠాపితంబగు కామకోటియను యంత్రపీఠంబున నాలోక మాత నిస్సమాధిక విభవ సమేతయై యున్నయది. అమ్మినాంక హరునకు మీన మాసంబున బ్రహ్మేశ్వరంబుయ్యెడు. వెండియు నద్భుతాకాశచరిత్రంబగు నానందతత్త్వత్రయంబున దీప్రకాశాది హృషీకేశాలయంబులను గచ్ఛవేశ్వరాది మాహేశ్వరాలయంబులం బెక్కులుగలవు. నాఁడమాపటివేళ దంతావళవాహనాహూ ధుండయు మఱునాడ హర్షభంబునఁ గృత మహావాక్త మందర స్వందనా రోహణుండయు వీధుల విజయంచేసిన వందారు జనవరదుండగు వరదునింగాచి సంతసించితి. ఇంతకుమున్ను నేఁ గనుం గొన్న తత్త్వదేవాలయోత్సవకాలంబుల దర్శనోత్సవకాల వచ్చు జనంబులకంటె నీదేవరాజోత్సవాగత జనంబులెక్కుడు గ నాకుఁ గానంబడియె. ఆకరణియ లోకులచే వక్కాణింపఁబడియెడు.

పదు నాలుగవ తేది గురువారోదయంబునఁ గంచి నిర్గమించి మధ్యాహ్నంబున నోచేరియను నూరికింబోయి యన్నెలవున నా కన్న మున్న విడిసియున్న నావలె నీలారికి నరుగు వారింజేరితి. రాయాజి సత్రంబున కవ్వల నీలగ్రామంబునకుంబోవు చక్కని త్రోవ నయిదుం బరక (౫౭) కోను మేర వాలినెట్టి సత్ర బును నయ్యెడకు నాలుగు (౪) కోనుల దత్తననోచేరియం గలిగి యున్నయది. వాలినెట్టి సత్రంబున కవ్వలం గోనెడు దత్తనగల దామలను గ్రామంబు వెఁగల్పట్టుక నెల్లయయ్యె. అవ్వల జిత్తూరి * జిల్లా.

ఓచేరి యనునది చిన్నదియైనను నె గిలేషు తెరవరులకు విడిదిగ నొక్క యిక్కయ ద్విజాలకుం బదజాలకు నుపయుక్త బుగ విభక్తంబయి ధార్మిక నిర్దిత వైస యొక్క సత్రశాలయ నక్కడ నుండుటం జేసి పధిసులకు వలయు నాహార పదార్థంబులు కొన్ని చేతురుచుండెడు.

తదుపేసవ తేది భార్య వాసర. బువం బతంగుం డస్తంగతుం డయిన పిదప నొక్క గడియకక్కడనుండి వెడలి నాలుగు ముప్పాతిక (14) కోసుననుడు వాలాజాపేటను నక్కొటిక కు నొకటియ నరవరక (15) కోసునంగల రాణిపేటను నప్పేటకు నొక టియ నరమువీసము (16) కోసుననుడు పాలేటినిదాటి యయ్యేటి యాచలి దరికి నాలుగువర మువీసము (45) కోసు దభ్యన నివ్వటిల్లు వేలూరు ను గొప్ప సంచనభూమి మఱువాటి యహంబున ఘటికాదశకంబువకుఁ బ్రవేశించితి. పూనిరుండ మల్లి వారణాసి వేలూరు సేరుదాక నిప్పుకల నెకలంబొలి సకల జనానికి జాతిగొలుపం జాలిన తడకుటి గాలియు దుస్సహ దేహతాగుఁబగు నాతపంబును వేడంబుగఁదీడ్చిడిల్లు చుండె. పాలేటి పరిణాహంబు త్రిపాద క్రోశ పరిమాణంబు. ప్రవాహకాల బునం దక్కడ డక్కిన కాలంబున నయ్యేటం గృహీటుంబు లింక కుండవటె.

వేలూరు విరివిగలయది. * కంఠె నివారి దండుకొండొక యున్నది. ముడిల్లు ముగిలలు జవిల్లిలు లోనగు సంగట్ల మిగులం గలవు. అనురూపంబులగు నానా రూప శలంబులు, ఫలంబులు, శాకంబులు ననేకంబులుగఁ జేయు. ఆ తలంబు వృక్షగిద్ద జాతి జన బహుళంబు గావున నవిరళ సుఖావహంబుగఁ గానంబడదు. వీధులు సంతానం బులు గావున హేయంబులై యున్నయవి. ఎంగిలీషువారి విడిదియుఁ దాలూకు కచ్చే రియుఁ గొన్ని సత్రంబులు నున్నయవి. ఎనిమిది నెలలుగ వానలేని యచ్చ సద్దిన సావసానంబునఁ గొంతొక వృష్టి కృషీవలతుష్టి నుత్పాదించె. వేలూరు నొక్కకోట గలదు. ఆ సాలంబున జలకంఠేశ్వరుండను గరిభకంఠుండండు నిశాంతం బొండు గలదు. తద్రూపు పూర్వకాధికృతుఁగు తురుఘ్నం దేవగేహ గర్భంబున కణ్డగ నిడిన దృఢతరంబగు కుడ్డం బొక్కటి గానంబడుచుండెడి. ఆ వామదేవధారుంబనల్ప శిల్పనైపుణ్యోద్దామంబులగు మండప ప్రముఖ శిలాస్తూపంబుల నభిరామంబైనయది. అయ్యది యాధునికాధికారాలచే నామధనికాయ్య-బుగఁజేయంబడియె. మరల ప్రకర శరణంబుగు పరిభావరణంబున నుల్పణంబుగు నవ్వరణంబున నానావిధ సౌధ నికురుంబంబును నధునాతన దేశాధీశ కేతనపుఁగంబును నుండెడు. వెడియు నక్కొ టలొక గొప్పనివారి కూటువతోఁజేరిక జోదులంఁ గమాండింగ్ అక్సెసరు నొక్క దళనాయకుండు నున్నవారు. వేలూరు నొక విశాల శైలంబుగలదు.

తదునాతన తేది శనివారము త్రియామ దృతీయ యామంబున నా గ్రామంబు నెడవాసి (7) సత్త.కోశ దూరంబుననుండు పల్లి కొండయను కొట్టిక నవరదిన ప్రాహ్లాం బున దాసితి. వేలూరికిం బల్లి కొండయను సూరికి నింతుమించుగ మధ్యంబున విరించి పురంబున సంచనభూ చూపడియె. అయ్యడ మార్గసహాయుండను భర్త దాశిజన కల్పనల్లియగు మరకతపల్లియను సహాశక్తికసురక్తుండయియుండు దేవళ బొండుగలదు. అది చదవతి కర్ణేశ దిశ సరక్రొశ దూరంబున నుండుకతంబునఁ వద్దేవతా సందర్శనంబు సమకారదయ్యె. అట్లగు నది

* ఎంగిలీషువారి దేశంబైనయిలావృత ద్వీపంబునకు నూరోవ్ అనియు దానికి నీ జంబూద్వీపంబు తూరుపుగా నుండుకఁజేసి యూష్టండియ యనియు నెంగిలీషుభాష వ్యవారి పఠిండుచుండు. అట్టి యీ తూరుపు జంబుద్వీపంబు నెంగిలీషు దేశాధికారిణియగు రాణియొద్ద గుర్రగొని యేలుచుండువారి యుప్పుడి సభ కుష్టిండియ కంఠెనీ యని చెప్పఁబడుచుండు. అట్టి కుష్టిండియ కంఠెనివారు కంఠెనివారనియుం బర్యాయంబుగ వ్యవహరింపఁబడియున్నవారు.

పల్లి కొండ యను నూర న్యూనాధిక్యముగ మున్నూ ఆగారంబులును సగహార బును నాకలాహారంబును చాలాకు కచ్చేరియ నై గిలీషు బాటసారుల విడిమిటును గనుపట్టెడు. తెనువరుల భక్తికుశలు క్రంబులగు కొన్ని శుభార్థంబులున్నవి. అన్యైలవున రంగ నాయకుండను శ్రీ వైకుంఠనాయకుండుండు సదసంజాంఘి గలడు. ఆ ప్రాసాదంబున భక్తజనాభీష్టసంధాయకుండగు నా రంగనాయకుండు హృదయంగమముగు భజంగ మతల్పంబున నసల్పసుఖుడు నుదజ్జుఖుండునై శయనించియున్నవాఁడు. అక్కమల నాథు నాభికమలంబునఁ గమలభవుండు వామభాగంబున నతాభిమతప్రద పద కమలయగు కమలయు సవిరళకరుణాధూర్వచయగు నుర్వరాచారోహయ నున్న వారు. సమజ్జనదోహదప్రచాయకియగు రంగనాయకి యీ రంగనాయకు ననుంగు దేవేయై దైవారుచున్న యది. ఆశ్రీవత్సవత్సవకు బ్రతివత్సరంబును బ్రహ్మాత్సవంబు మేష మాసంబునఁ బొలిరిక్కడ డెక్కియం బెక్కుటగఁ బ్రవర్తిల్లుచున్నయది. ఆ లోక నాయకుం డుత్తరరంగనాయకుండని కొనియాడఁడిదాడు. ఆత్మరమదయాపరుండు పరుండుటం జేసి ద్రవిడులు “పల్లి కొండ”నని చెప్పుదురు. అది కతంబున నా పల్లె పల్లికొండయను నామంబున సభిరామంబయ్య. ఆయ్యది విష్ణు కంచికంపెం బురాణాంబుని యీ స్థలపురాణంబుచే వక్కాణింపఁబడియెడి. ప్రామాణికులగు నచ్చటి పౌరాణికుల వలన నా విన్నంతయు నెంతయు సంతసంబున నుపవస్థసిగజెడ.

తొల్లి దర్శితారాతివష హరిషుండగు సంబరీషుండును నిరోషుండు తత్ప్రదేశంబు నకు సదేశంబుననుండు బీషావలంబున నుచితస్థలంబున నిలిచి, మృషికంబుల గెలిచి తలంపున ఫణిఫణా తన్ను నిరభ్రాశిల్పి పెద్దకాలంబు తమంబుసల్పి సాక్షాత్కరించిన విరింపన గురుం దిలకించి హర్ష ప్రకర్షంబునఁ బులకించి యంజలి పుటంబు నిలల తటంబున ఘటించి భక్తరసావేశంబున నటించి ప్రవక్షిణప్రణామ పురస్కరంబుగఁ బ్రబులించి యీ కలాతార్తి హరుండు వరంబు వేడుమనవుడు, ననవరతంబు నీ యవసీతంబు నధి వసించి యీ శ్రతజన దురితంబుల నవనయింప ననుగ్రహింపవే యని యభ్యర్థింప నహ్లా హాదరుం డత్యాదరంబున నియ్యకొని యల్పకాలంబున భవదీయ సంకల్పంబు నీడేర్చునని యింశర్తి తుండయ్యె. అంతఁ గొంతకాలంబునకు నొక్కతంబునఁ బండి కొండపై నిండోలగంబుండి పురందరాది బృందారక బృందంబు ప్రసంగవశంబున సర్వసమవర్తన వర్వేలముఁబులకన్నమిన్న, యన్నలు మొగంబులవేలుపురాణి, వాణియని కొన్ని కారణం బులు నిర్ణయించి యతైఱంగు విరంచి కెఱింగించిన నాకర్ణించి కొండొక విచారినిచి యీ నిలింపులగుంపులం గాంచి తెఱగంటియన్ను లమిన్న యుక్తన్నగళాయి పట్టెపు దేవి కమలాదేవియై గాని వెఱవారుగారని వేరెలుంగునంబులక నత్తులకులు చెవులకు ములుకులై యుమ్మలికమ్ము గొలువ నత్తులకులచిలుకలకొలికి యంతరంగంబునఁ గింక యంతురింపఁ బరియత్సంగంబు దిగ్గున డిగ్గి పల్లి కొండకుఁ బడమరనుండు సంవిదగ్గుం బను నెలవు డగ్గటి యవ్వటం బెచ్చు పెరుగు మత్సరంబునం గొన్ని వత్సగంబులు దుశ్చర బగు తవత్సరణంబున నుండె. అంత నక్కాంవనగర్భుండు కాంవనాంబురు గుఱించి తన్నవోజ్జంబుగు యజ్జంబు చేయ నుద్యమించి వంచాననాది మృగసంఘార పాత్రంబైయున్న సత్యవ్రతక్షేత్రంబున కడుగుదెంచి, విశ్వకర్మ రావించి ద్వార చతు స్థయ జుష్టంబై విశాలంబైన యాగశాల నిర్మింప నియోగించి వేల్పులం బుడమివేల్పులం బిలుపించి తన్ను చున్ను మొఱంగిన నిజసతికిఁ బ్రతిగ నువర్ణ పుత్రిక గల్పించి వసు పరావసు ప్రముఖులు ముల్కజాలగ నాంగిరసుండు పౌరాతన రఘుకులాశార్యుం డ భ్వర్యుండుగ సత్యయజ్ఞమరిచు అర్ధాతలుగ యాజ్ఞసల్పి యుక్తయుండుగఁ దక్కుగల వేద విదులు సభాసదులుగ వరించి సవనం బొనరింపుచుండ

నయ్యవంతం బాద్యంతంబుగ నెట్టింకి తన్ను యోజిగ నుగని జన్మంబునకు బసంబు నేయ నుద్యోగించి నిర్విరోధ త్రోధ సమావేశ పరవశయైన యా సరస్వతి గ్రక్కుననొక్క సరస్వతియై తన స్థలంబునకు సభిముఖంబుగ నుల్లాల కల్లోలమాలా ఘోషయై నిరర్గళ వెగంబున నేగుచేకం గాంచి యవ్వీరించి యయ్యావగఁ బావగ నాపద్మిణి హవనండగు తదల్లావను పృథ్వీదత్తంబునఁ దలంప ననుకంప నా జగన్మేత ధాత హవోత్సాహంబు నిష్పత్సాహంబుగ మనుష నూహించి రంగనాయకాభిధానంబు వహించి యాధుని కవరోధంబుగఁ బల్లికొండ సుతరముఖంబున పరుండి వెడియు నక్కడికిఁ దొలిదిక్కున నెక్కువ తక్కువగ సార్థమూజన చతుష్టయ దూరంబునఁ దిరుప్పార్కడలను నెలవునఁ దన్నామంబుతోన తీన్నుండి మఱియు నయ్యడకుఁ బెచ్చులూచ్చుగ సార్థమూజనద్యయ దూర దేశంబుగ కాంచీత్రదేశంబున దిగంబరుండై యధోక్తకారి యను నేరను బొలిచి నిలిచె. ఇవ్వడువున ముయ్యడలఁ దన్ను నవరోధంబు రమానాథుని నాథుని గడువంబార నేరక యతని చరిణ పుండరీకంబులకుఁ గొండొక దొలంగి కంచికింజేరువఁ దూరువుగఁ బాటె. తదంతటి పసిష్టాది మహర్షి శ్రేష్ఠలస్వరమేష్టిలింబొడ్డిఁ బరివేష్టించి యనురోత్కర్షంబు డింద నుచిత వచనంబుల నభినందింపఁ గినుకదేటి తన్నుజేరిన పురుషాపుత్రులొండెఁ గూడి సురజ్యేష్ఠుండు సంతుష్టుండై యవశిష్టంబగు నయ్యప్పి విధానంబు నిర్దుష్టుంబుగ ననుష్ఠించి పూర్ణానందసేయఁ దత్కృతు నిష్ఠాగరిష్ఠతకు మెచ్చి విష్ణురక్షత్రుండు దృష్టి గోచరుం డయి స్రవ్య కభీష్టవరంబు ప్రేమంబున నొసంగి వరదుండను వేర నొసంగి యిచ్చో నర్పా రూపంబున నానావిధ పూజా విధానంబులఁ దనియుచుండె. అట్టి వరదుని కునికి తట్టుగు కంచికంటెఁ దొల్లింటిదగు సుతర రంగనాథు నియు మహిమయు మఱియు నెట్టిదనినం గాంచీ నగరమునం ద్రాతము, వాసము, నేసిన దానెడు నిర్మాణం బపృథ్వి కొండ వొక్క నిశీధిని పసింపినదెందు సందియంబులేకని దత్సల పురాణంబున వక్కాణింపఁ బడియెడు. భాషా యోగయైన మాంకవ దీరఃపది యంబరగై. దానిం దెబంగునఁ బాలే అని లోకులు వాక్రుచ్చెదరు. అయ్యది పల్లి కొండకు నుద్దేశం బ్రవహించుచున్నది. అక్కర్ను వక్కడ విగిది తక్కువ. మున్నంఁగిపు తంబు సంతవ కాస్తదంబయి పల్లి కొండ దండ దండధరు కకుచ్చున నొప్పు బీజావలమ్ము శిఖరమున నెక్కుయను నాచుమ్ముల యిరుమూఁడు మొగమ్ములవాని యమ్మ కిమ్మగు దేవళమ్మక్కటి గలను. అక్కండ రాచూరి పల్లి కొండ కండంబు కీళచూర్చును నూరికి గ్రామదేవత. ప్రతివ త్సరంబు మకర సంక్రాంతికిఁ బూర్వ దివసంబుగ భోగిపండుగ నాఁడు వేడుకలు పృథ్వి నాతివృ ప ముకిం బోయి లోకుల నేకులా సరస్వమంగళకుం బొంగళ్ళ వెట్టి నీరా జనాది పూజనంబుల నారాధించి యప్పొంగెదరు. ఆ తఱిఁ దేరిఱుంగంబున గొమ్మక్క పత్రేయగ్రంబు ప్రత్యక్షంబయి యా దాత్యయణికి నివేదితంబగు వోగిరం బాహరించి పోవునట. మకరమాస పుష్యవక్షత్రంబున సుతరరంగనాథుండా బీజావల రాణంబుఁ బ్రదక్షిణించి వచ్చుచుండు. అయ్యడ నెడనెడ మండప తడులను నుపచారంబు లాచరించుచు జనంబులు మనంబులఁద ననునగ్గింతురు. అతఁడొట్టుదారి యగ్గట్టు పట్ట వచ్చుట కొక్క యపచారాత్రమ్ము పట్టు. రంగనాయకీ సనాథుండగు నయ్యత్తర రంగనాథునిం బొడగాంచితి. మిగుల సంతసించితి.

తదుపేక్ష నేది నాదివారంబు నవరాహాస్తవంతరంబున వత్తలంబు దొలంగికోసెండు దవ్వరి యగర ననునూరియొత్తలచి యత్తమి స్రంభధను యామంబునకుఁ దోటా శంఖును కొటిక నికంబునకుఁ బోయితి. నడుమఁ బితృ కుసూ సమయంబున నొక్కిం త తూరగ దొరకొని కొండొక తడవునకు వాసయై లోడ్డొన ధారాసంపాతంబగుటం

జేసి యుచ్చోటు నిర్దమింప నేరక యూరక మార్గంబున ననువర వర్గంబుతోడ శకటంబుల డిల నేమించి నివసించితి. అత్యుత్కర్షణుగ నా వర్షంబా త్రియామం దృతీయ యామ పర్యంతం బంతకంతకుం బెఱుగుచుం దఱుగుచు దురంతంబుగా గురియుచుండె. అజ్జి నెం బడిన యిడుచు లుడుగక నొడువ నెక్కవ దడవయ్యెడు.

బడి యుడిగిన వెంబడి నయ్యెడనుండి వెలువడి నాలుగు ముప్పాతిక వీసము (రృ —) కోసుదూరంబు సని సోమవారంబున నుదయించిన పిదప జామునకు నామూపేట యను నూగజేరితి. పల్లి కొండ కవ్వలనుండు నగరమున నదియి న్నూరు గజముల వెడలుపు గన్తయిది. నిర్జలంబైయున్నయిది. పల్లి కొండకుం బోటాళంబునకు నాలుగుంబాతిక (ర) కోసు మేరగలదు. ఆసారాధియకంబగు నా నకంబునక బోటాళంబుం బొడగన ననుభవదయ్యె. ఆ మూరిపేట గొప్పది. ఇంచుమించుగ వేయి యిండులును మెండుగ నంగడులు నుండెడు. ఆచోటం దురకలు గలరు. తెరు వరుల కాహారార్థంబులగు ద్రవ్యంబులును, సెంగిలీప టాట సాకుల విడిదియు, సత్రం బు నున్నవి. ఆ గ్రామంబున నాగేశ్వర లింగాహ్వయుండగు నాగేశ్వర స్త్రీవేయిండు భ్రమారాంబిక యను నంబికతోనుండు గుడి యుండుగలదు. అక్క మార గురునకుం బెక్కు వత్సరంబులకు ముంద బ్రహ్మోత్సవప్రతిబంధంబుత్పాదిల్లె. నిత్యోత్స వాదు లివుడు నడచెడు.

పదునెనిమిదవ తేదిచిరాధిపవారాస్తమయ సమయంబునక బయనంబయి యయిదుంబరక (౫౭) కోసు దూరంబునం బొత్తుచు వాణియంచాడి యను గ్రామంబున కన్నికామధ్యంబునంబొయిగి. గట్టన వలన నుభయవరణంబగు సంసరిణంబుకంటె దిర్ఘాయనంబొందు కొండొక దాపని విని తోడివారిగూడి యా సరిణిబొయినాడ. అయ్యొకపది కొందాక నెడలేక తాటితోపు గల్లి బోవుడు గొనువారికిం బ్రావైయుండెడు. అట్లున్నను సన్నుంబోరె నీలశైలంబునకుం బొత్తువారి సాహాయ్యంబు కడిమి నద్దుర ధ్వంబున సాధ్యసం బుద్ధులొదయ్యె. ఆచోట మూడపటిపూట వాటంబగు నెక్కుడు తోడ్పాడు లేక వసినం బోరులవలనక గీడ్పాటు వాటిల్లు. ఆ మూరిపేటకు వాణియం బాడికి నడుచు నిరుచోటం బాలేటి దానికి పోవలయు. ఆ జక్కరలు పరక కోసున నెక్కుడగు పరిణాహంబుగలవాళ్లు. పానీయంబులేల్లె.

వాణియంచాడి గొప్పది. ఎక్కువ తక్కువగ సహస్రాగారంబయి నానావిధ పణవారంబయి యొప్పు. ఇతర జాతి జనజాతంబు కంటె దురకలు బహుళంబగు నున్న వారు. వారయ్యార సార్థవాహ ప్రముఖులగుటంజేసి సార్థులుగ నున్నవారు. అయ్యెడ నుండి యాజ్ఞంబు ప్రాజ్ఞంబుగా నజ్ఞస్రంబును జెచ్చువురంబునకుం వచ్చుచున్నది. కంచి తరించిన వెనుక జెన్నపురంబునకుం బోరె నగారంబులు ద్వారంబులు నక్కడ నొక్కొక్కచోటం గానంబడియెడు. “ముసాఫరు ఖానా” యను నొక్క మండపంబును సెంగిలీప తెరువరుల విడిదియు వివణియు నున్నయి. వాణియం బాడికి గొంత దవ్యుల నేల ‘వేదమల’ యను శైలంబొక్కటి గలదు. దాని యధిపత్యకం బెక్కుండు పార్వతీయులు గావురంబున్నవారు. మున్ను నేనిరుచోట దాటిపోవలయు నన్న వాలేటి జోటిలో నొక్కటి యా మూరిపేట కవ్వలం గొంత దవ్యునను మఱియు నొక్కటి వాణియంచాడి కివ్వలం జేరువను చాటెడు. వాణియం బాడికి బిచ్చిమ భాగంబున నసలిదూరంబున వీసము కోసు పరిణాహంబునక చాలేరు మఱలం బాటుచుండెడు. వాణియంచాడి కివ్వలంబాటు వాలేటి యివాని ధరితోఁ జేత్తూరి జిల్లా ముగి నె. ఆవల నేలము జిల్లా.

చింతాదివేట యాదిగ వాణియంబాడికి వచ్చులంబాటు పాలేటు తుదిగఁ జెన్న పట్టణం బుసంజాత గులకరాల ఘట్టితంబగు ఘంటాపథంబు గలదు. మఱియు నవ్యాకదాంకఁ గల * మయిలులెక్క గ్రమంబున నయ్యయి మయిలునకుఁ గొన్ని తలంబుల నుపలం బులఁజెక్కియఁ గొన్నిచోట్లఁ జెట్లఁ గొన్నియెడల గోడల నల్లవన్నియల లిఖించియు నుండెడు. ఇప్పుయిలుల సంఖ్యలంబట్టి రెండు మయిలు లొక్క కోసువంతున నా యూరికిఁ గలదూరం లింతింతయని వ్రాయుచు వచ్చినాడ. ఈ కోసులునాలుగొక్క యోజనంబని యెఱుంగునది.

ఆ రాత్రి యంతిమయామంబున నా గ్రామంబున నుండి ప్రయాణంబయి పెద్దగు దత్తునని యాఁకటి పెల్లన నవ్వలఁ జన నేరక వారక పచనంబున కుచితంబు లగు సామగ్రులు గొఱలేక నాకడ నునికిఁ జేసి ప్రజఁబున నొక్క కఁజు క్రింద భోజన కృత్యంబు నిర్వర్తించి కొంత నేపచ్చట విశ్రమించి తిరుప్పత్తి యూరను నూరదినాంతం బునం జేరినాడ. అది వాణియంబాడికి నాటుప్పుప్పాతిక మువ్వఁము (౬౪౬) కోసు దూ రంబు. నాడు కవటి మూడవ జాము నపుడు దొడంగి మూడు గడియల పర్యంతంబు నిరింతరంబుగ నత్యంతంబగు వర్షంబు వర్షించె.

తిరుప్పత్తియూరు గొప్పదియైనను వాణియంబాడికన్నఁ జెన్నది. అచ్చటఁ బ్రతి సోమవారంబును సంతసాగెడు. కొండొక సన్నికృష్ట విశ్వకృష్ట భూములనుండు గ్రామం బులనుండి బేహరులు నానా రూపవస్తుకలాపంబు లొక్కయూరికిఁ దెచ్చి సంకేతస్థల మ్మన నమ్మటయ సంతయనంబడు. ఆ సంతలో సమీప గ్రామవాసులు వలయు వస్తు వ్రులు జట్టిగొండు. అది యొక్కొక్కయూరికి నొక్కొక్క దినంబు నియతంబుగనుండు. అత్తిరుప్పత్తియూరఁ దాలూకు కచ్చేరియ నెంగిలీపు తాటపారుల విడిదియ సత్ర శాలయఁ గోలకంఠ కాలకంఠాలయంబులున్నయవి. అయ్యూరను లబ్ధిలున్నవారు. ఆచోపనధ్యస్థుల కావశ్యకంబులగు పదార్థములమ్మనుండెదరు.

అయ్యూరికిఁ గొండొక నేల వేలకొలంది పార్వతీయలకుఁ దావలగదై విశాలంబై జవ్వాని మఠ యను కొండయుండును వెండియు వేరొండు కడపత్తి మఠ యను కొండయు నుండెడు. వత్తిమలయందు గొండఱ యిండు లుండుటయే కాక యోగ రాయుండను పేర నారాయణుని గుడియఁ గామాడీ నామంబునంబరగు కామారి దేవేరి దేవళంబు నున్నయవి.

పందొమ్మిదవ తేది మేదిసీకురూరవారంబునం బఠంగుండు మఱుంగువడిన పిదపం బదిగడియల కక్కడనుండి వెలువడి యాటుప్పుప్పాతిక పరక (౬౪౭) కోసుననుండు మత్తూరను గ్రామంబు దాటి దానికయిదున్నర మువ్వసము (౪౪౬) కోసుగల యిరు మత్తూరను నూరు మఱునాడు మధ్యాహ్నంబునఁజేరితి. తిరుప్పత్తియూరికి మత్తూరికి నడుమఁ జెన్న యేరుల రెంటిని నిరుమత్తూరి కివ్వలఁ జేరువఁ బెన్నయను నేటిని దాటి నాడ. ఆత్తరంగిశీతయంబు నిర్జలంబు. పెజ్జయారని వ్రాడంబునం జేర్కొన్న పెన్నయన్నది పరకకోసు పరిణాహంబుగన్నది. అన్నది చెన్న పట్టణంబునకు వచ్చి

* మయిలనఁగా నెంగిలీపు గడియ; ఒక ఐయిలునకు (౧౭౬౦) వేయ నేడు నూటయరువది గజంబులు. గజముక్కటికి మూడు అడుగులు. అడుగొకటికి బది రెండంగుళములు.

ఇంబుననుండు గూడలూరు మొదలగు గ్రామంబులఁ బాటి వారిధిం జేరుచున్నది. ఇరుమత్తూరు చిన్నది. ఎంగిలీషు పథికుల విడివియు నొక సత్రంబు నున్నది. యాత్ర పోవువారికి నాహారవస్తువులెల్ల నబ్బుట యుబ్బురంబు.

ఇరువదవ తేది బుధవారంబు రాత్రి రెండవ జామునిండు నెడ నయ్యడనుండి పయనంబయి యాజునరవీరము (౭౪—) కోను దూరంబుననుండు ధర్మపురి యనునూరు మఱునాఁ డరణోదయంబునంజేరి తదుపాంతవనాంతంబునఁ గొంత వీశాంతి నొంది యవ్వలి రెండునరవీరము (౭౫—) కోను దవ్వునం గల యదమాకా కోయను నూరి రాఱు గడియలకుఁ జేరినాఁడ. ఇది మత్తూరి కవ్వల గొంత దవ్వున వొక్క యేఱు గలదు. దాని నఱవలు కల్లారని చెప్పెదరు. అట్లు చెప్పట యేఱు యేఱుట. పుడమి నెల్లడ నెడఁడక పడియుండు గుండులపై నన్నది పాఱుచున్నది గావున న య్యేఱుపేరు గన్నది. అది చిన్నది. బండులు లోనగు వాహనంబులు జనసందోహంబులు నడువం గొంత వాటంబుగ నుండుటక త్రటిని లోనుండు రాలపిండు లినుక చే మెండుగఁ గప్పఁబడి యుండెడు. మఱియు నిరుచోట నూటపదేసి గడముల వెడలుపుగల ధర్మపురి యేటి వాఁటినాఁడ

ధర్మపురి గొప్పపేట. తాబాకు కచ్చేరియు సత్రంబు నున్నయవి. ఎంగిలీషు తెరువరులకు విడిదిలేదు. కంపెనీవారు నిర్మింపఁదలంపు గలిగియున్నవారు. సెలము కలెక్టరు జమాబంది కొఱకువచ్చు తఱి కచ్చేరి చేసెడు విడిదియొక్కఁడు గలదు. ఒక్క గొప్ప చెఱువు వొక్కయేఱు నొప్పారు. అందలి సత్రంబు ముందండుఁ దహశీబుచేసిన యరుణావలయ్య యను వాపనయ్య గట్టించినయది. ఉద్యోగస్థులగు జన్ని గట్టులవట్టున లిట్లు గనుపట్టుదురు. నానా విధంబులగు పణ్యవీధిక లనేకంబులుగలవు. అధ్యనీమల కక్కఱగలయది తెక్కుగఁ జిక్కుచుండు. అయ్యిక్క వైకుంఠ శీకంఠుల నిల యంబులున్నయవి. వైకుంఠుని పేరు వేంకటరమణుండు. శీకంఠుని పేరు హరిహర నాథుండు. ఆ శివకేశవులకు బ్రహ్మాత్మనంబు లిక్కాలంబున లేవు. కాళయను పేరం బరంగు హులి యిల్లాలి దేవళం బొండుగలదు. ఆ పేటకు బ్రక్క గొన్ని యిక్క లొక్కకుడ్యంబుచేఁ జుట్టఁబడియున్నయవి. ఆ గోడ యచ్చోటఁ గోట యనంజను. ఆ సాలంబు మన్నొక్క కన్నడ మన్నె గానిచేఁ బాలింపఁబడినయది. అందు లక్ష్మీయని వాడంబుడు రమాదేవితోడం గామాక్షియను నామంబుగల శ్యామలాదేవితోడం గూడి వాగుదేవ మల్లికార్జునాభిధానంబులం బూనియుండు హరిహరుల యాలయంబులు రెండు దనరారుచుండు. ఆ భక్త జనావన సముత్సవులకు బ్రహ్మాత్మవాదులు వర్తిల్లెడు. అద్దేవాలయద్వయ మత్రంబున. కాయతి ప్రతిహాయనంబును సరాసరి వేయ నేనుఱు రూపాయలు వచ్చుచుండెడు. పూరియందమల్లి పేట వాటిన పిమ్మట నచ్చుటన గోడీర దధులు దొరకెడు. తక్కునెడల మేఘదధి దక్కడక్కనవి చిక్క కుండెడు.

అదమాకా కోట చిన్నది. కొద్దిగా గొప్పగా నూఁచిబంది యుండులు రెండంగ యులు నుండెడు. ఒక జలకబంబేనిలేని గొప్ప తటాకంబున్నది. అక్కడయు దాని యేఱు ప్రక్కలయఁ బైరువెట్టునంతవట్టు వర్షంబు రెండువర్షంబులుగ వర్షింపబడి తేసి

య య్యూరి వారిలో బలువు రన్నెల వువేక్షించి నుభిక్షంబులగు లాతిచోట్ల కరిగిరి. అదమాకొ కోటను నెంగిలీపు కాటసారుల విడిమట్టు గలదు. స్రతంబు లేదు. చెన్న కేశవాప్యముండగు వెన్నుని కోవెలయు మహామహిమగల కాళి యను దేవి దేవళంబును ధర్మరాజును వరిష్ట నామంబు గన్న యధిష్ఠురుని గుడియంగలవు. ఆ మీనాంకగురునకు మీన మాసంబున బ్రహ్మోత్సవంబు నన్నెయింద యన్నగజాతకు జాతరయు జరుగు చుండెడు. అచ్చటి చెరువుకట్ట వైద జెట్టుల క్రింద డిగ్గినాడ. ఆ యూరికి గొంత దూరంబున ముకునురను నూరలరారు. అందొక సాగుమంతంబు పయి హనుమంత రాయని గుడియండెడి. అతనికిఁ బ్రతి శనివారంబును బూజ నడచుచుండెడు.

ఇరువది యొకండవ తేది నాదిలేయగురువార శర్యూ నిర్వని గడియెలకుం దరలి యయిదు వ్వుప్పాతిక పరక (గిల్లు) కోను మారుబుగల తోవ్వుారను నూరు మఱు నాటి తొలి తొమునకుం జేరనాడ. దారి దోవ్వుారి కనుమ నలుమాటుడిగ్గుచు బోవలయు. అన్నలు దింపుల లోనం గడపలియది గొప్పది. అక్కనుమ యొక్కిం చుక పెచ్చులొచ్చుగఁ బాదకోశ దూరంబు గలిగియుండెడు. కంపెనివారి పనిగొని వనువారి కశ్రాంతంబుఁ దత్ప్రాంతంబున నుండు బల్లెటేతు నధికారంబుక్రిందఁ గొందఱు తూలివార రుదెంచి బండివాడ నద్వాయంబుల నల్లనల్ల నడువ ముందఱుం లిటుండ నయ్యం దఱు శకటంబునట్టిట్టు దోరగిలినీక గట్టిగఁ బట్టికొని పదిలంబుగ దుర్గమంబగు నచ్చార్లంబు నిర్గమింపఁ జేసెదరు. అక్కరజి నక్కనుమ డిగ్గునెడ బండులనై చునుజులుండుకు యొక్కంబుగాదని తోఁచుచుండెడు. పెరితెరువరు లాభ్యతకులకు భృతియిడి యక్కై వడి నవతరింపవలయు.

అదమాకొకోట కవ్వలఁ గొంత దవ్వు మొదలుకొని తోవ్వుారు నేరుచాకక గాన గానంబడియెడి. అక్కాననంబు చిటుచెట్టుల గట్టుల ముండుల గుండుల నిండుకొని యుండెడు. ఉదయం బాదిగ నగ్గహనంబు గనుగొనుచు వచ్చితి. కొన్ని యెడలఁ ద్రిక్కఁ దక్కునెడలఁ గొన్ని యడుగులైన నడువ నలవడదు. కొన్ని పట్లఁ బల్లెలులు గొన్నిచోట్ల గొప్ప మిట్టలు విట్టలంబుగ నున్నయవి. మున్నవ్వనంబున మువ్వన్నె మెకంబు లనేకంబు లిరవుకొని పథికుల కధికోపద్రవంబు సలపాదింపఁ గంపెనివారక్కాంతారంబు గొంత వట్టు నిర్మలంబు నేయించి శార్మలంబుఁ దూలించిరి. అక్కలది నిక్కాలంబున నెక్కాలంబు నుండకుండిన నొక్కక్క కాలంబునం గోలు పులులు మానిసి నాడిసికొని పోవుటంజేసి పగటి పూటనైన నొంటిపాలుగ నచ్చాటఁ బోవుట తెట్టి పోటరికైన దిటుము గలుగుట యరిది. చిటుత గండులు మాత్రము గండు మీటియుండునట్లు. అక్కాననంబున నొక్క ప్రక్క నెక్కొనియుండు నొక్క కొండవై రెండు పుండరికంబు లుండఁ గనుగొంటిమని నా వెంట ముందు వెనుక నడత్రెంచు వారిలోఁ గొందఁ అక్కడఁ జనునెడ వక్కాణించిరి.

తోవ్వుారియందు గొన్ని మందిరంబులు రెండంగడులు నుండెడు. ఆపటికుల వలనం బధికులకుం దగిన జగ్ధివదార్థంబులు సిద్ధింపవు. ఎంగిలీపు కాటసారుల విడిది యొక్కండును, స్రతం బొండునుండెడు. ఆ స్రతంబునఁ బ్రతివాసరంబును ఘాసుర విరాసంబున కన్నదాసంబు * మహిమూర రాజాగారివలన నడిచెడు. ఆయెడ నుండువారు రెండు హాయనంబులనుండి తగినవాన గానకున్నవారు. తొలినాడెందైన వానగరిపెంగాన

నయ్యార నున్న చిన్న యేటిక పూజణీయే వెల్లువవచ్చె. అయ్యది యచ్చోరాదేని నీరు వట్టునకేని నీరు పుట్టుటరిది. నేలము జిల్లాతోజేరిన యొక్క డఫేదారుడు గొండలు బంట్టెతులంగూడి తోవ్వుర నున్నవాడు.

ఇరువది రెండవ తేది శుక్రవారంబునం గుశేశదిశం గుశేశయహితుం డంతర్నితుం డైన యనంతరంబ యొక్క గడియ కక్కడ వెడలి పదిరెండుంగాలు (౧౨) కోను దూరముననుండు నేలమను గొప్ప గ్రామము శనివారము తొలి యామమునకు జేరి నాడ. తోవ్వురికి నాలుగు మువ్వీసము (౪౬) కోనుననుండు పూజారిపట్టి యను కొట్టిక దనుక, దాలినాడు గన్నట్టిపట్టి యడవి దాడ తెగకుండెడు. తొలివాసరంబున వాసరకరుండు చూపట్టి దాడ జూపట్టి గట్టు జాట్టుకొని తోవ వోవుచుండె. అద్దారి ఘోరదర్శనంబులగు ఘోరదర్శనంబుల కనేకపధికజనంబు భోజనంబగుచుండె. తాదృశదుర్దశ సంభవింపనపుడెల్ల సెంఠీషు దొరలవృత్తికివచ్చి యచ్చాటల మెకంబుల బొరిపుచ్చుచుండిన నెండియు వచ్చివచ్చి యొకండు రెండ త్రలంబు నత్తుకొనియుండెడు. నాటికి నాలవనాటి రేయి యుంచెలవాడు తలారి యనండు నొక్క వారిక వానితోడం గూడి “కోరాంగుచ్చి” గుని యటవంబున వాడంబడు కొఱకచ్చు కట్టి వెలిగించి కరంబున గీలించిగొని నడతెంచు నెడ నత్తుతోవం గూర్చుండి యొక్క వ్యాఘ్రంబు శ్రీఘంబు యవ్వెలుంగు గనుంగొని చెంగటి యటవి మఱుగు వడిపోదా ననియు, మఱియు నమ్మఱుకాడ ప్రయ సమయంబున కిటికి మెకంబుల నటిముఱిం వటిమిగొని తెరువునం బాతె తు నొక్క బెబ్బలిని వేరొక్క లేఖ వైతనికుండు గన్నార గన్నాడనియు విన్నాడ. బెబ్బులల కలుతపులు నెలంగులు సలగులు మొదలగు మెంబు లగ్గి వెలుంగునకు నగలంబుగ బెగ్గి డగ్గఱ నేరక దిగ్గనం బాటుననియు నంచెలవాండు వారికవాండు బంట్టెతులు నద్దేశంబుల నిశానసరంబుల నెగడుల నిగుడంజేసి చెంతల నిడుకొని యున్నవారు. అయ్యయనంబునం బయనంబున రేల గేల గొఱవి గొఱలదేని దెరువరి వెరవటి య ద్దువ్వన త్రంబుల వారిం బడి కీడు వారయకుండ నేరడు.

నేలము చాల విశాలమగు నూరు. అందు నొక పశ్యవీధిక గలదు. అయ్యది కొండొక యొక్క తక్కువగ నరకోనెడు దైర్ఘ్యంబు గలయది. అవీధియంద నానావిధంబు లగు నంగళ్లు గలవు. సంకన్నలన్నెలపున మిగులం గలిగి యున్నవారు. శట్టునూలి వారు బిట్టు గానంబడచున్నవారు. మేడలు మిడ్డలకు బోతులు మిక్కటంబుగ వోపుచుండెడు. పోలిను తాలూకు కచ్చేరి, కలెక్టరు కచ్చేరి, ముక్తీకోడ్డు, మునసబు కోడ్డు, జిల్లాకోడ్డు, సెక్షన్ కోడ్డు నని చెప్పబడు, నొప్పుదప్పుల విమర్శించు తలంబులు చొప్పుడి యున్నవి. మఱియుం జికిత్సాశాలయం గొన్ని సతకాలలు సెంగిలిపపధికుల విడిదియు వేరొక్కండును, రెండు చెఱువులు గొన్ని పొరువులు నున్నయవి. న్యాయ విచారణ స్థలము లని యు నన్యూనంబులై యున్నను మ్రుచ్చు లచ్చడిచ్చుట మ్రుచ్చి మికిం జూపెదరు. అట్టి చార్యం బనివార్యం బగుటంజేసి స్వావతేయంబు గల కాలపులు మా పులచ్చిద్రంబగు భద్రంబు గోరి నిడలడిగి యుండెదరు. వారి యందుం గొండలు కను మందిరంబుల బరాస్కండులు డిగ్గకుండ, ముంగిల్ల నినునవట్టుంబులు దిట్టుంబుగ బెత్త కొక్కండుగ దూలంబుల జూప్పించి పందిలి చండంబునం బొందుకలచి యున్నవారు. ఆ గ్రామంబున రెండు దేవధామంబు లున్నయవి. రమానాథం కళ

గిరి నాథుండను నామంబుతో, సుమానాథుండు కిటువెనాథుండను నామభేయంబుతో నందుఁ బెంపొందెదరు. వారిదేవేరుల వేరులుఁ బెలుపు నుతటివారు నాకుం బేహారురైరి. దేవతా నామాంతరముల మఱికొన్ని యెడల నే వొడువకుండుటకు హేతువిదియ. అవృషా కపులకు వృషభమాసంబున బ్రహ్మాత్మవంబులు ప్రవర్తించెడు. ఆ జనపదంబుల నర దంబులు క్రింది వీతంబులవఱకుఁ జారుతర శిల్పియవంబులై దారువర కల్పితంబులై యున్నయవి. అవశిష్టంబులగు సూర్యవయవంబులు ప్రతివత్సరంబు సుత్సవకాలంబుల సుహృదవంబు లగు వండ వస్త్రాదులం గైనేనెదరు. నేలమునకుఁ గొంతదత్తున శివాయి యను గొప్పపేట గలదు. అందు సారవారు చాల సున్నవారు. జీర్ణంగు నొకకోట యప్పేటకుఁ గొంత చేరువగు చోటఁ గలదు. ఏ డెనిమిది మాసంబుల నుండి యవృష్టికంబును నద్దేశంబున నద్దినసావసాన దిష్టంబునఁ గొండొక వృష్టిలిండు వ్రులు భూతల పతితంబులయ్యె.

నేలమునకుఁ బాకశాసనాక ద్విశోకదూరదేశంబున శేరువరాయమలై యని తెప్పంబడు నొక్కతిప్ప యొప్పుచుండు. అప్పుర్యతంబు ప్రభూత శీతంబగుటండేసి వేసవి నేలంబునం దదాసన్న భూములనున్న ఎంగిలి షు దొరలవ్వసుంధరాధరంబధిరో పించి తదధిత్యక మున్న రచితంబులై యున్న యా వాసంబుల వాసంబుచేనెదరు. ఆ శిలావృషయంబులై నెంగిలిషుభావఁ + గాఫీ యని వేర్కొనంబడు మీది విశేషంబులు మెండుగఁ జందుచుండు. కంచి యుత్తరంచిన వెనుక విడిసినయెడ గడగఁ గడమ యెడల సత్రం బులు లేవు. వెలూరను దిరుప్పత్తియారను నేలంబునను దక్కఁ దక్కిడలఁ దమ్ము లమ్మునకుఁ గమ్మేరాకుల కాని యెందేని నవదాతమ్ముడుకంబులగు నాగవల్లిదళంబులబ్ధి వయ్య. ఇరుచుత్తూరు దొరఁడొని కాచునందోచిన పలువని * వక్కల చిక్కెడుంగాని నిరువ్వంబులగు వక్కలు విక్రయకుల వలనఁ బొడగాననైతి. వెలూరు దొట్టి నేలమ్మునేరు సంతపట్టు నేతట్టు గనుఁగొన్న గట్టులే కనుపట్టుచుండు. అట్టు చూపట్టు నాగట్టులలోనం గొన్ని జనంబుల కునికిపట్టులై యున్నయవి. తత్రత్యులందఱు వాని యధిత్యకలఁ గృషి వలులై జీవించుచున్నవారు. అయ్యై గ్రామాపాంతంబులఁ గల సానుమంతంబుల యుదంతంబు నా విన్నంతయుఁ గొంతతలేక యొక్కడక్కడ వ్రాసినాడ.

ఇరువది మూడవరేది శత్రుత్వరహితమున నిశావసాన యామమున నేలమ్ము నతిక్రమించి యారున్నర (63) కోసు దూరమునఁ గాకాపాలియమ్మును గ్రామమ్మువరది నాదిమ ప్రహరమునఁ గాంచితి. అక్కొటికం గొన్ని కుటికలు గలవు. అందుఁ గందిపప్పును పెంకాయలు, వంకాయలు, దక్రంబుల దక్క వేరొక్కవస్తువులు చిక్కవు. నేలమ్మున నతివేలమ్మును వాణిజ్యమునఁ బ్రాజ్యమ్మును ధనార్జనమ్ము నేయుచుండు ఫిజరును నెంగి లీషు దొరకు విజంటను కార్యకర్తగా నచోట కాపురంబుండు నరసింహశెట్టి యను పట్టునూలియాయన యప్పాళియంబున విచిత్రతరంబుగ వొక్క సత్రవరంబు గ్రొత్త గట్టించియున్నవాడు. పట్టునూలి వారి కప్పట్టున నెట్టియను పట్టుంబు విస్తృతం బై యొప్పుచుండు. ఆ ధర్మశాల, విశాలకన్యైంతరవతుష్టయజుష్టంబై పరిపరి విధం బుల పథికజనంబుల కధికానందంబు డెండంబునఁ గండుకొలుపుచుండు. నిరతిశయముఖ సంపాదకంబుగు తాదృశ సత్రంబు నా నేత్రంబుల కద్వష్టపూర్వంబున ప్రశంశింప సంశయింప. మఱియ నవ్వేళ్లంబునకుఁ బార్శ్వంబున విస్తృతంబుగు నొక్కయశ్శంబు మల

సవనం బొనరించిన పొకపెక్కల వక్కలని వృవహరించెదరు.

- Coffee.

పించి కొలను మొలపించి యున్నవాడు. తదీయంబులగు పానీయంబు లతిస్పృహణీయంబులై యున్నయవి. వెండియు నా కెట్టి తనకు యశంబు వుట్టఁ జేయునట్టి యొక్క పేట యచ్చోట నూత్నంబుగఁ జేయు యత్నింబున దావునంగల కొండలు కాంచుల రావించి గొన్నినికాయ్యంబులు గట్టించి యయ్యది తదీయంబులు గావించి నిరపాయంబుగ తట్టివనోపాయంబులు సమకూర్చినవాడయ్యె. అయ్యడకుఁ గొంత ప్రాంతంబుగ నెంగిలీపు పట్టుకుల విడిది యున్నయది. అయ్యది * మగ్గ నాల్వ సత్రంబని పేర్కొనబడు. ఒక్కవర్షంబు గోత వర్షంబులేని యా భూమిని నయ్యామిని నొక్క యామం బవిరామంబుగ ననుత్కర్షించున వర్షంబు వర్షించుచుండె.

ఇరువది నాల్గవలేది నాదిమవారనిశం బంచవించెడి ఘటికాకాలంబున నా కా కాపాళియంబు దొఱగి (రీత) సార్థకవక్రత్రోశమారం బరిగి బులునాఁటి మొదటి యామంబున ముద్దునాయనిపాళియం బను నూరు నేరి యొక్క దానవారి గుడి వెలివండవంబున విడిసితి. అక్కొటిక వేంకటప్పనాయనిపాళియం బనియం జెప్పెదరు. వంటచేసి భజించుటవలన సద్దేశంబున దేవళంబులకును మండపంబులకును వారికుద్యాభావంబు భావింపఁ బడ కుండెడు.

అపార్థియంబున కంతకతంబున శంకరదుర్గం బను కొండయొక్కండున్నయది. అయ్యది మున్ను కొన్నవెట్టువగొండనను నొక్క యటవ జమీందారుఁడు కూరుండై దుర్గంబుఁజేసి కొండొకకాలంబు పరిపాలనంబుచేసె. అనంతరంబ యా గుచ్చలి తురు ప్కుల కిచ్చె. తదంత డి కంపెనివారికిం జేపడియె. ఆ గట్టుచుట్టు నొక్క ప్రాకారంబు కంపెనివాకిఁ జేపడియె. ఆగట్టు చుట్టు నొక్క ప్రాకారంబు సద్యారంబై యొప్పారు. అందు గొప్పయూరున్నది. ఆ గ్రామంబునామంబ యా గ్రామంబున కయ్యె. అయ్యది లాచ్చు వెచ్చుగఁ జతుశ్చత సదనంబులు, ననేకవిభావణంబులు నలయిది. దానం దాలాకు గచ్చేరియ, సౌందర్యవల్లి సోమేశ్వరలను నుమా మహేశ్వరుల నిలయంబును, వినాయక నికాయ్యంబును గ్రామదేవతా నికేతనంబును లోనగు దేవాలయంబులు, నొక్క క్రైష్టు గుడియం గలవు. ఆ కైలాసావామనకు మీనమాసంబున నుత్తర తార రథోత్సవంబుగ బ్రహ్మోత్సవంబు నడుచుచున్నయది. అయ్యుపాధిష్ఠున నిర్మింపఁ ద్రుండగు వీరిభద్ర భవనంబును, వరదరాజనామకుం డెగు కమలాకాముకుని సదనంబును, జగద్రాజస్వామి యను నామంబుగల తలసీదాముని భామంబును, మఱియం గొన్నియలంతి దేవళంబులును మనీదులను యనన దేవభవనంబులు రెండునున్నయవి. జగద్రాజస్వామికి మేవమాసంబున నుపత్యకయంద బ్రహ్మోత్సవంబు ప్రవర్తించుచున్నయది. ఆ శిఖరి శిఖారాశోభంబునకు సోపానంబులు లేనిచోట కాట కాటమై యున్నయది. అన్నగంబు పయిఁ బన్నగంబులు పంచజక ప్రముఖప్రాణి సంపయంబుఁ గలవవు. కఱచిన విసుబెసకంబెసగదని యొక్కడివారు వక్కాణింతురు.

ముద్దునాయని పాళియంబు శంకరదుర్గంబు కన్నఁజెన్నది. అతగతకృపీటంబగు తటాకంబు నెంగిలీపు కాటపారుల విడిదియ, ముసాఫరులనా యను నొక పండపంబును గలవు గాని, సత్రంబు గానము. వల్లిభరాయండను నారాయణుని యాలయంబు వెలయె. అజ్ఞాంభశాసనానుజానకుఁ గుంభమాసంబున బ్రహ్మోత్సవంబు ప్రవర్తిల్లెడు. అయ్యడ నా శంకరదుర్గంబు విధంబున నపార్థియంబు మిగులఁ బ్రసిద్ధంబుగాడు. అపార్థియంబున నద్గర్గంబునంగల దేవళంబుల నెల్ల దొల్లి బల్లిదుండైన గొండనను

మన్నె గాఢ స్నేల నేలునాఁడు నిర్జించినవాఁడు. గొంఢనను బిరుదు దక్షిణదేశీయులగు వన్నియరను వారికిఁ బ్రాయశ్చిత్తమునందు. మాసదశకంబు నుండి వాసలేని యయ్యుర్వి సప్తార్వశర్వరి గొంఢాక వర్ణంబు గలిగె.

ఇరునది యైదవ లేది నిందు వాసరంబున వాసరపతి యాశసంబున నడుమనుండ నప్పొయింబు విడిచి యయిమం బాతిక పరక (౫౭) తోనుదత్తున నుండు పల్లి పాళియంబు గడచి యయ్యారి కుఱంగటం బాటు కావేరితరంగిణి నుత్తరించి తీరస్థం బగు స్రుతంబు జగన్నేత్రుండస్తంగతుండగుఱుండ జూచ్చితి. కావేరి యీవలి దరి తోన నేలము జిల్లా ముగిసె. అవ్యలఁ గోయంబుత్తూరి జిల్లా.

వాణియంబాడియం బల్లి పాళెంబు నాద్యంతంబులుగ సరణి కుట్టిమంబుకరణి ఘట్టి తంబును, కార్పవ్యయోవేత శీతలచ్చాయాస్థిత మహీజాత నివహంబును గాన నద్వనీన సుఖావహంబు యుండె. నేలముజిల్లాతోఁ జేరిన వివిధపథంబులు నీ విధంబున సధికానాతపాలలం బగు తట్టదుమ జాలంబుఁ జాలఁ దనరారుమఁడు. కావేరి నది యేనూటయేబది గజంబుల పరిణామంబు గల పరిహాణాహంబు గలయ్యది. తన్నద్వంబునఁ దృటియొక పరిణాహంబున నీరు పాటుమండె. ఆ వైవలినికి నా త్రోవ రెండు రేవులుండె. మదుత్తిరంబైన చోట నయ్యెంటు నన్నువలె యుండు గుండురాలు గొండొక నిమ్మంబుదాఁకఁ దెఱపిలేక పఱపియన్న మాడ్కిఁ దోఁచుటయకాక యట్లు పరీక్షించితి. మఱియు నవ్యాక ననేకవిధాకృతులగు మహాపల ప్రతతులు మెండుగ నిండుకొని యుండెడు. వెండియు లోతులేనిదై శకటయానంబున కనురూపంబైన నీరు దనరారు తఱి, నా రేవు త్రోవంగల గ్రావంబుల వలన శకటంబుల ననద్యాహంబు బిడ్డనేరమిఁ గిడ్డుడుటయకాక యపాయంబులు పెల్లుగ సంభవిల్లుఁ గావున బల్లి పాళియంబు నందలి కొండ అరుదెంచి యనశ్శోదకం డక్షమాదంబున బలివర్ణంబుల నడువ నిరువు రిరు ప్రక్కలఁ జక్రంబుల నిర్వక్రంబుగఁ దిప్పఁ బిఱింది కడ నిద్దలు తద్దయు నొద్దికతోఁ ద్రోయమం దెచ్చి శకటంబుల నత్తటిసి తఱింబునఁ జేర్చెదరు. అట్టిచేత కవ్వేతని కులకు నేతనం బొక్కబండికి రెండవైన వొసంగవలయు. అక్కలంకవ వొక్కొక్క యిక్కనుండు గుండుల వలన నభ్యగలద్వంబురయుట దుస్సాధంబగుటంజేసి వారల సాహాయ్యం బనాదరణీయంజేసి నిడుమ వోడును కుండదు. నవీనులగు నభ్యసీనుల నదిలో నడవ నేరరు గాన, నాభ్యతభజాలు భజంబులు వట్టికొని నడపి యన్నది గడవె దరు. అయ్యెంటు నే దాఁటిన చోట జలం మారుదన్నుంబు గ నుండె. వేతొండు రేవు నే నుత్తరించిన రేవున కనతి దూరంబున నున్నది. అయ్యది తోడెంపు రాళ్ల గుంపు పఱపు లేదుగాని మిగుల మెఱకయం బల్లంబుగ నుండుకతంబున నే విధంబునంబుండు వోనేరవు. నీరంబు తోరంబు గానియవ్వుడు దక్కఁదక్కునవ్వు డప్పయస్సినిబ్రజలకేని నిస్తరింప దు స్తరంబు గావున నారేవునఁ బడవ నిడియెదరు. అవ్వడవ నరవంబునఁ బరత్రయని నొడివెదరు. అయ్యది యతిరసంబులు వడలుగాల్పు కాంగుడు వడువున వెదురుబద్దల నిర్జితంబై మీది కడఁ జర్చవర్జితంబైయన్నయ్యది. మానవారోహణంబున కనుగుణంబైన తద్వ్యాసంబు మానం బయిదాఁ అడుగులుండెడు. బండు లెక్కుదాని వ్యాసంబు కొలది పది రెండు పది మూడడు గులుండు. ఆకోలంబులు దృఢమూలంబులైనను బ్రవాహ కాలంబులలోకులు వానిఁజేకొని యవ్యాకఁదరింపఁ దత్తరింపుదురు. ఆరేవునఁ బెల్లుగ పెల్లున వరిల్లు నవ్వడ పడవలు పెక్కుతడవలు పొరలి యంతర్గత మంజనంబులకుఁ బంజత నాపాదంపె. ఆ వ్వవంబుల నెక్కించు శకటం బొకటికి పెల్లువకొలది సరరూపాయ మెదలొక్క రూపాయ తుదగ మానిసి యొక్కనికి బాతిక దొరఁకొని రెండురూకలు దాఁక నాతరంబుఁ

బుచ్చి కొనియెదరు. అప్పుడవవారలై టేట రెండువేల రూపాయల దనుక గంపెనీవారిం
యొద్ద గుత్తగొనుచున్నవారు. అప్పుడంబున వర్షంబు లేమి నక్కరువున వెల్లవ రామి
నన్నూటరూపాయల వఱకు వారలకు నష్టి గలిగె. తక్కువ వర్షంబుల బది పదు
నేనుదినంబుల కర్మంతంబు విడివక పడవలు విడివక యుండని యయ్యెట నయ్యెట
మూడు మాసంబులుగ దేవలిమట కాదాచిత్తంబుగ నుండె. అప్పున కొక్కింత
దూరంబుగ నుత్తరంబున గంభీరంబున సంభోమధ్యంబున నొక్క కుంభీరంబున్నదట.
నా డిగిన రేవునకుం బాశపాణి దిత న్మూనాధికంబుగ ద్విక్రొశ దూరంబున భవాని యను
నూరు గలదు. అయ్యూరి చేరువం బాటు కావేరికి వంతెన కంపెనీవారు కట్టించుచు
న్నవారు. దానికరుపదివేల రూపాయలు వ్యయింపవలయునట. మఱియు నవ్వటం
బ్రవహించు భవాని యను వాహిని కొక్కవంతెన నలువది వేల రూపాయలు వ్యయించి
కంపెనీవారు నిర్మింపుచున్నవారు. కావేరి మహాతరంగిణి శీరంగ పట్టణంబునకు వారు
తాళం గొన్ని యోజనంబు దూరంబున గొడవయను జనపదంబున మడక్కిరి యను
నూరికి జేరియగు సహ్యాశర్వతంబున జనియించి వనుదెంచి శీరంగపట్టణంబునకుం
బళ్ళిమంబున రెండయి యందొక్కం డొక్క పక్కగ బాటి వేయిండు వెండియు
రెండుపాయలై యొక్క పక్క నవ పట్టణంబు జుట్టికొని వచ్చి యున్నాడు భాగము
లును మఱియు నొక్కటియై యిహారంబు దారిగ బాటి మున్ను దెల్పిన భవానియను
నూరి కవ్వల భవానినదిం గలసి చోళ దేశంబున శీరంగంబునకుం జెంగటం గ్రమ్మట
నిరు భాగములై యున్నచనియధలమునకు దక్షిణోత్తరములుగా బ్రవహించె. ఉద
గ్దిశం బ్రకాశిల్లనది “కొన్నెడమ్మని” యు, దక్షిణమున బాటినయది కావేరి
యనియుం గీర్తనీయంబయ్యె. మజ్జజ్జన వృత్తిన ప్రజాపదనంబున జగదామోద విభా
యిని యగు నా దక్షిణ కావేరినది తొమ్మిదివిధములై యయ్యె స్థలముల గ్రమ్మ
రుచు నిరవధికముగు మహిమమునం బరగె త్రిలోకపావనములగు తజ్జీవనముల
స్నానపావముల నాడు నమ్మలునాడు జన్మసాఫల్యము నొందినాడ.

నాటి నిశిధిని నా ధుని గ్రాతవారి చేరిన దొల్లింటి వజ్రహంబు ద్విగుణంబై
ప్రవహించుటజేసి ముఖనాడుకకాలంబున నాకూలంకష నిస్తరిత మని నాడు పల్లి
పాతంబునంద విడిసియున్న నా తోడివాణి వాహనంబులొడం గోలంబుల చేతన యావలి
కూలంబుం జేరకలనెం గాక నావొక పోలిక లేక యుండె. ప్రవాహకాలంబులం బోరం
దత్కూలంబునం గోలంబులు సన్నద్ధంబు గాకండనింజేసి వానినప్పుడ తెప్పించుటకును
జక్రంబుబాడ్చి బరువులు దించి యొక్క డొక్కక్కడుగ నెక్కించి శకటంబులు
పళ్ళిమ తటంబుం జేర్చు కును లిమ్మట వాని నెప్పటియట్లు సంఘటించుటకును బెడయుం
బ్రొద్దు సనియె. ఆయా యాసేనుల సామగులంబునిన కంపెనీవారి బండికిడక్క
దక్కిన బండికి బదియంతల వామన సొంతగాండ్రెచ్చిరి. కంపెనీ బండ్లును దండును
సంచలవాండ్రు నప్పుడవ రెక్కనెడ వేతనంబు గానకుండ.

కావేరి యావలి తీరంబున నుండు సత్రంబువృత్తి కొక్కింత తక్కువగ ముక్కలు
కొనెడు దవున నున్న యిారోడను నూరం గాపురంబున్న యెల్ల య్య యను విల్లినిచే
నిర్మింపబడినయది. అందు రెండు చిన్నగుళ్ళునన్నియ యంగళ్ళు దక్క మఱియొక్క
యనియుం గానము. బాటసారుల శకటంబులు దన్ని కటంబున విశంకటంబుగ విడియటం
జేసి బెదురు గదురదయ్యె. అయ్యడ నా రాత్రి గడపి యవరదిగావరావంబునం బ్రయా
ణంబు యిారోడు వేరి నా తోడివారి యాగమనంబుగిరి యచ్చొనున్నవాడ. వారు
శకటంబులొడ మన్ని కటంబునకుం జేరుకొను నయ్యవలె నొక్కయొనుం బలితంబయ్యె.

ఈరోడ్డునది కోటయందు జేటయందు గలయది. వ్యామద్యయోజ్ఞాయంబుదాక నీల శిలాకలితంబగు నాపాలంబు పూర్వకాలంబున నొక్క దొడ్డ చెడ్డి వలనం గలిగె. దాన రంగనాథ, తొండేశ్వరామ్యయ, గరుడ వృక్షవాహులగేహంబు లుండెడు. నారాయణు రమణి రంగనాయకీ, తులపాణిరాణి వారణాంబ, మణియు నావ్రాకారంబున నగ్రహారం బును నితరవర్ణాగారవారంబునుం గలవు. కావేరి యావలితీరంబున సత్రంబు గట్టించిన యెల్లయ్య యను జన్మిగట్టు చోవునున్నవాడు. నేలంబునం బెట్టుపు ప్రత్తి లానగు సరకుల వ్యాపారంబునైయు * ఖిషరను దొరకతుడు నొక్క యెజుట ను కార్యకర్త గావున నక్కోటలోనుండు నాదొర పెట్టుపు గిడ్డంగి యాతని యధికారంబునకు లోనయియుండు. ఆయ్యర్వీగీర్వాసుండు సంగీత సాహిత్య విద్యాప్రవీణుండు గావునఁ దారాళశాంక శ్రవ్యతి కతిపయనాటక ప్రబంధంబులు శృంగారాది రసానుబంధంబులుగ రచించియున్నవాడు. ఈరోడుపేట గొప్పది. దాన నొక్కశ్యావీధిక యున్నది. బేజోరుల వలన వలయు నాహారవస్తువులు దారి నడవవారికి జేహారు. అంబలి కొంగ కాలు యను నామ బుగల గ్రామదేవతకు మేవమాసంబున రథోత్సవంబుతోడ సంవత్సరోత్సవంబు జరుగుచుండెడు. సీతాసేత రుణల మిగులఁ దమకు గు బాణాల గొంగుళ్ళ వదియజాలచొప్పున విలుచువారికి బొప్పసుచుండు. తాలూకు కచ్చేరియు సత్రశాలయు నచ్చొగలవు. కావేరీతీరంబు దొడ్డి యిారోడుఁ జేరునంతవట్టు తెరు వవరళంబును సరళంబునుగాదు.

ఇరువది యాఱవతేది భౌమవారియామినిం దురీయయామ బున నాగ్రామంబు నిర్గమించి, యుదుత్తుప్పాతిక కోసుదత్తనం దనరు పెరుందొర యను సంవత్సరం బు నరదిన సంబునఁ బది డియేకుఁ బ్రవేశించితి. అది చిన్నది. చోళేశ్వరుండను నాఖ్యచే విఖ్యాతినిందిన తుండలిమండపం డుండు నిలయంబుండు గలదు. అందలి యీశ్వరిపేరు వేదనాయకి. అప్పంవముఖునకుం బంచతర్వోత్సవంబుల వర్తిల్లెడు. ఎంగళిషు తెరువరుల విడిదియఁ గంపెనివారు గట్టించిన రెండు తొట్టికట్టలు గల రమ్యుం బగు ధర్మశాలయం గలవు. తెరువరుల కాహార పదార్థంబులు వలయునప్పుడు గలు గవు.

ఇరువది యేడవతేది బుధవాసరంబున వాసరకరుండ ప్రంగతుండైన జాముకు నప్పెరుం దొర విడిచి కోసెడు దత్తు గడచి దుర్గరంబగు వర్ణంబునకు లోఁబడితి. దినాంతానంతర శ్రయాణంబుల నాయా గ్రామంబుల నుండి సెకాంతపర్వతంబున * వారిక వార్తదేనియఁ * దుడుమువార్తదేనియఁ గొఱకచ్చ కట్టల రంగిలించుకొని యనుగమించుచుండెదరు గావున నాఁటిరాతిరి వారిచెతులలోని యాలాతంబులు వారిధారావు తంబులై యాఱిన మీఱిన యంధకారంబున దారిగానమి నా యనుబొవర్ణంబు నేను నమ్మార్గమధ్యంబున శకటంబుల నిలువరించితిమి. ఆయాత్రసారంబుదారవారిధా రాపూరంబుగ నొక్క మూరుతం బనివారితింబుగ నుండి యనంతరంబ కొంత శాంతినింది రే యుల్లంగురియ ముండెగాన, నవ్యాన ననశ్చోదకుబును సకలనైవతులు నత్తెరువున నీరవులు గెలకుల తదువుల కాక వేఱొందు వెరువులేక తద్దయం దడిసి వడవడ వరింతుడు గడు నలజడిం బడిరి. శకటంబుల మీఁదివారికిని సంతకుంబయ్యె. అవ్వర్ష సముద్రానికి నా పద్మతి యంద యుండి యరుదోదయంబుకన్న తున్న యక్కడనుండి వెడలి పెరుందొర కామనర

* పీరు తలారియనియం దోటియనియ నలంబునఁ బెప్పఁబడుదురు. ఇయ్యరు వురు నూదారం గలిగియున్నవారు. పీరు మేర మిరాసీవలన జేరించువారు.

(౬౪) కోసునంగల వెంగళల్లి యను పల్లియకుం దొమ్మిది గడియలకుంజేరినాండ. అది నాలుగేను గుడిసెలుగలది. అందు సత్రకాలయ సెంగిలిషు చాటుసారుల విడిదియు రెండంగడులు నుండె. వార్తాకంబులెకాక లాంతి భోజనపదార్థంబులు లేకయుండె. మజ్జిగమాత్రంబు రువ్వకు రెండు తవ్వలిచ్చిరి.

ఇరువది యెనిమిదవ తేది గురువారంబునఁ గైరవారి వియన్నధ్యచారియై యుండు నెడ సయ్యుడఁ బెడవాసి యుండునర (౬౫) కోసునంగల యవినాశియను గ్రామంబు సాయం సమయంబున దాసితి. అప్పుర్వశర్వరీ వర్షంబు య్యుర్విసిం గలదయ్యు. అన్నెల పున సంతకుమున్ను వర్షార్థంబు గోలె వర్షంబు లేదు.

విశాళంబు లేమింజేసి యవినాశి యని కథితంబయి భవన ప్రథితంబయిన యప్పురాతన పుణ్యపదేశంబున నవిశాళేశ్వరుండను భవుని భవనంబు ఘనం బయి యొప్పుచుండు. అష్టితాంబరాంబకుండు బృహత్కరుణాంబిక యను నంబికం గలసి భక్త జన సమాజంబుల పూజనంబులఁ దనిసి తదీయాభిమతంబు లృతహితంబులుగ నరసి భృశం బగు యశంబున వెలియింపవచ్చును. ఆ దివ్యాలయంబునకు సవ్యాపనవ్యంబుల సౌందర్య యను నేఱును బ్రహ్మతీర్థంబును వెలుపు నొప్పురు. అప్పవిత్ర తపశ్శ్రేత వర్జితంబు చిత్రంబును సజ్జనసౌత పాత్రంబునై శ్రోత్రంబుల కింపు సంపాదించు చుండు. అత్రైఱంగంత యు నెఱింగిఁగొనుట కనుకూలంబగు కాలంబు సాలమింజేసి కొండొక యాకర్ణించితఁ గాన దాని నభివర్ణించెద. ఆ ప్రాసాదంబు గర్భాగారంబునకుం బురోభాగంబున నొక్క కూపంబు గలదు. అందలి జలంబులు భూమి మట్టమునకుం గొంత క్రిందుగనుండెడు. అయ్యుదపానంబులలోని పానీయంబులు ద్రిలోకిపావనియగు గంగాతరంగిణి పానీయంబులు. అది యెట్టిదనినం, బూర్వకాలంబునఁ గాశీ విశాలాక్షి దేవి యవినాశి ప్రదేశంబున వాసంబునేయ నాశించి తన యాశయంబుఁ బ్రాణేశ్వరుం డగు కాశీ విశ్వేశ్వరునకు వినుపించ, ననుకంపావశంబున నమ్మహానలుం డక్కొమ్మ యుద్యమమ్మనకు సమ్మతించి నీ వమ్మహికిం జని నన్ను గుఱించి తనమ్మ సముచితమ్ముగ నలుపుచుండు మచ్చోటికి విచ్చే నెదనని వాక్రుచ్చి వీడుకొలిపిన, నాక్షణంబున చాక్షో యణి యాక్షేత్రం బధిష్ఠించి యొక్కవృక్షంబు క్రింద నాసీనయై యీశానాగమనం బవేఱించి, యక్షుద్రభక్తియుక్తి దవంబొనర్చుచుండఁ బృథివీభుండు భాగీరథి నవృటి కరుదేర నియోగించి తా నేగుదెంచి తననాతికి బ్రీతిగ నాతలంబున నివసించె. పడఁపడి తద్వారణాశి నండి వియద్వారాశిగోపిని యంతర్వాపినియై యవినాశి దాసి గుడిలో వెలువడిన, నయ్యుదకంబు కతంబు మహాగతంబుగామి నక్కజపడి యొక్కతీవార క్క బంధంబుల కొక్కయంధువు రుచియించిరి. అంతఁ గొంతకాలంబునకు వొక్కభాసుర సన్యాసి నిజసంచితార్థగోపనార్థంబు దండంబొండు సంపాదించి తత్ప్రపంచంబు సరంధం బుగావించి, దీనారంబుల నించి బాహుదండంబున నదియ దండంబుఁ గీలించి పుణ్యక్షేత్ర తీర్థయాత్రావశంబున భాత్రుఁ బరిభ్రమించుచు లోకప్రకాశకరంబగు కాశికాపురంబుఁ జూచి గంగాతీరంబున నయ్యోశీరంబు నునిచి జలంబుల నిలిచి యయ్యతి యతినియతి స్నాన సంధ్యాది నిత్యకృత్యంబులు విధ్యుక్తక్రమంబున నిర్వర్తించుచుండ, సంతర్లత జాతయాపఖండ ప్రకాండంబగు నాదగండంబున బభంగతర తరంగసంఘాతా శమాతంబయి యత్తరంగిణిం దాఁ గనుంగొన మునుంగ నాకర్షించి దిగులాంచి గ్రమ్మన నక్కల నమ్మలంకక లోనఁ గాఁగేలఁ దడలి తడలి కానక కొంతదడపు వంతమానక నివ్వెరపడి పదం పడి దూరికృతతత్సవరభుండయి భాగీరథి యథావిధి సమాచరితావశేషిత కాలావిత కరణి యుండె సమంచిత ప్రభావతి మాత్రంబులగు దివ్యక్షేత్రంబులును దహాధనాగ్రగణ్య శర

జ్యోతిర్లింగం పుణ్యం రజ్యంబులును బలితతాతీతయంబులగు జలాశయంబులును విచిత్ర చరిత్ర ధరంధరంబులగు మహామహాధరంబులును గామిత్ర ప్రదంబులగు సదీనదంబులును నిరస్తసమస్తకలికలుకల్పోమంబులగు దేవభామంబులును, నిభానించుచు సవినాశి డాసి కుండలికుండలంబులును నుండు నివేశన బుద్ధివేగించి యా భండపరమ సేదించి యతని దండ దండదండంబునిచియుండ దర్శించి పెద్దయ్యబోధు విమర్శించి యమ్ముప్పి పడుండు సత్య ఘ్నంధై యి య్యప్పి మదియందని నిష్కర్మగోపంబును సురాపగాపహరణ బును బ్రత్య యంబు దోచనాడి వేడినఁ గూడిన యద్దేవాలయాధికారుల వ్యాసుదేవారాధకుల రావించి నిష్కర్మపాతంబుగ నిష్కర్మంబెక్కడి దిక్కడి కెక్కరణి వచ్చే నభవుడు గర్భా గారంబున క్రగభాగంబుననున్న హాప బుఁ జూపి యిక్కోల మున్నొక్కవేల నీ ప్రపంచ దేలఁ గొని యే వారిది గామి నీవృక్షగామి చేరువ నిడితమనిన నెఱింగి పరుల కెఱుంగరాని దానిమూత యాతనిచేతఁ దెలిపించి యతఁడు నువిన వడువున నిష్కర్మ పకాడం బద్దంబివండంబున నుండఁబరకించి యాశ్చర్యరజుఁబొదలి సంతయించి వదలి యక్కా పోదకంబుల విముక్త పురంబునుండి వచ్చిన గంగోదకంబులని నిశ్చయించి సంగీత మున్నులయి యమ్ముస్కరికి నమస్కరించి దండంబొసంగిన నక్కర్చింది యమం దానందంబుఁజెంది పలుకఁదంబుల నయ్యిండుశేఖరు నభినందించి యభివ్యవర్తనం బుననుండె. ఆ వృత్తాంతంబున నాహుడ ప్రభావంబు దిగత విశ్రాంతంబయ్యె. ఆయ్యది యాదిచేసి, కాశికంఠ వాసి యవినాశి యను జనవర్ణనంబు భవన పూర్ణం బయ్యె. ఆనూతి లోతు జ్ఞాతంబునైతకు సద్దేవాధివాసాధినైత లాయామంబు చేతఁ దోరంబగు దారంబా సీరంబుల నైతహారంబిడిన నుత్తానంబు గానంబడమి దానం దోయంబు గొనునైడ బ్రమాదంబునంబడిన పాత్రాదికంబు నుకరంబుగ నుద్ధరణంబొనరిం చుటకు వ్యామద్యయప్రమాణంబగు నిమ్నంబున నయ్యంధు పరిణాహంబున నయోమయ తంతుసంతానంబుచే నల్లంబడినయొక్క జల్లెడ సెఱుఁగించియున్నవారు. ఆయ్యద పానాంబు పానాదికంబు పానారూపపాద నివారకంబు, గట్టు దొరపట్టి తపశ్శరణంబు నకునికి పట్టు కలిగొట్టువెట్టుగడి బయలంజూపట్టుచున్నది. అది “వాదిరి వృక్షంబు”ని ప్రదిశులు నుడివెదరు. సంస్కృతంబునంబాటలి యనియెదరు.

మఱియు నయ్యవినాశం గాఁపురంబుండువాఁడు కొండికవాఁడు సుందరుండను భూంధారకనందనుఁడు వతుర్ధవత్సరంబున నవ్వుటి బ్రహ్మతీర్థంబును వెఱువునంబడి దానిలోని గ్రాహంబునకాహరంబయ్యె. అంత శరత్త్రయంబున కనఁతరంబున దురం తంబగు పుత్రశోకంబునకుఁ బాత్రయ సాత్రునైత్రయం గృహీభూతగాత్రయనగు తజ్జన యిత్రి తన తనయనకెనయగు పొరుగింటి పుడిమితెఱగంటి చిటుతనానికి సప్తమ హా యనంబున నుపనయనంబు నయనపర్యంబుగఁ బ్రార్థిల్లుచుండ నిజతనూజాతుం డా యరువేతుండయ్యనీని నియ్యడ నుపనీతుండయ్యడుగదా యని యక్కాంత నితాంత చింతాక్రాంత స్వాంతయై బంధుజనంబుఁ జూడ రోసి నిశాంతంబుఁ బాసి వివిక్తప్రదేశంబు డాసి పుత్రశోకావేశంబునంజేసి కందర్పసుందరా! సుందరా! యని పారపారకుం జేఱుచు వెలువెలంబాటుచు వెక్కుచుం బొక్కుచు మూర్ఛంగూఱుచు దేఱుచు నుల్లంబున మల్లిగిగొను తల్లంబునం బనివి పనివి పలవిండు తఱి, నక్కలపాలి కాతలకంబు పురాకృత పరిపాకంబున ననన్యసామాన్య భక్తిచరీకృత నీలకంధరుండును, నసాధారణ మేఘాధు రంధరుండునగు * సుందరుండను భూసురుండవృక్షంబునం బోవుడు నవరామంబుగఁ దన నానుంబువృండుచు మిగులవగలఁ బొగులు నమ్మగువచెంత కరిగి తత్సంతాపాదంతంబంతయు

సంతోయ విషయంబున నాలించి కరముగనికరమున నయ్యెమ్మనూడించి యవి నాశేశ్వరు సన్నిధానంబున కరుగుచెంచి బ్రావిడంబున సభ్యోరచితంబగు హృద్యానవద్య దశకంబున నభ్యర్థించిన, నన్నిటాలాక్ష. కృపాకటాక్ష. నిరీక్షణంబుల నక్కాలంబున నిష్క్రిలాలంబుగ నున్న యజ్ఞేలు వచ్చెరువుగఁ దత్తణంబు కాండ ప్రకాండంబున నిండిన నందుండి గ్రక్క ననొక్క మహాగ్రగ్రాహం బుద్ధగ్రహించె సమగ్రానుగ్రహంబగు నయ్యుగ్రు న. గంబునకుఁ బఱచెంచి వక్రంబుచెఱచి కక్కిన, సచేతనుండును సప్త హాయన వయస్కుండగు నక్కొండకవానిం గన్నదాని కొసంగిన నెసంగిన యస మానానందంబున నిజనందనుంగొని యయ్యుండువదన యత్వాశ్చర్యకరచర్యా ధుర్యుండగు సమ్మహీసురవర్యు నభివందనపూర్వకంబుగ నభినందించి యయ్యురగా భరణు నతాభిమతానుసరణం బంతకరణంబునఁ గొనియాడి యప్పుజోడి పుత్రసమే తయై కాతుకంబున నిజనికేతనంబునకేతెంచి యన్నిగమవాహనునకు వాహనంబుగ నొక్క గ్రాహంబు లోహంబున రచింపించి సమర్పించె.

ఆ శేషభూషునకు మేఘమాసంబున మృగశీర్షంబునఁ బొడంగి మకర వాహకౌత్సవ సహితంబుగ నీరాణుదివసంబులు బ్రహ్మత్వవంబు వర్తిల్లెడు. ఏ నా పశుపతి యుదవసి తంబు సొత్తెంచి నిజాభిధానం బనర్హంబుగ విపుల కృపాతరంగితాంబుకయగు బృహత్క రుణాంబిక యను నీశ్వరికిం దత్ప్రాశేశ్వరునికిం బరమభక్తియుక్తి నమస్కరణం బొన రించి ప్రమద మనస్కుండైతి. మఱియు నా ధరణి వేకటరమణుం డను రమారమణుని కోవలయొందు వెలయుచుండు. ఆ బ్రహ్మవత్సలునకు బ్రహ్మత్వవాదులు నడచు చుండెడు. అయ్యవివాది లామృతేచ్ఛుగ నుదవసిత శతకంబును నాపణవశకంబును గలయది. మేఘమాసంబుయ్యడ దుర్గభంబు. పవనంబునకుచితంబులగు తండులాది పదార్థంబు లుండెడు. కంపెనీవారి సత్రంబు నెంగిలీపు బాటసారుల విడిదియుంగలవు. ఆ నెలవున నేలము తహశీలువారుండైన యణ్ణాజీ రావు తన పట్టికింబుట్టిన కడుపు కుట్టు నెట్లనఁ జొగొట్టుట కయ్యవివాశేశ్వరప్రార్థనంబుఁజేసి తద్దయాతిశయంబునంజేసి నిజాభి మతంబు ఫలితంబగుడు నొక్కసత్రంబు గట్టించి దాన నిందినంబు భూసుర సంతానం బున కన్నదానంబు నేయుచున్న వాఁడు.)

ఇరువదియవ తేది చైత్రయగురువారంబు వేదగుజామున నయ్యవివాది నెడవాసి యాణుం కాతికవీసము (౬-1) కోనుదూరంబున నున్న యన్నూర ను నూరు రెండాలు గడియలకుఁ జేరినాడ. ఆవివాదికి లేశన్యూనంబుగ హెడశ క్రోశ విశకృష్టం బగు నీల శిలోవృషయంబు సూర్యోదయంబు మొదలగు లోచనగోచరం బగుచుండె. అన్నూరు చిన్నది. పథికుల కక్కటగల పదార్థంబులు దుర్గభంబులు. పాల్కడలి యల్లు నిల్లును గ్రామ దేవతయగు నంకాళమ్మ దేశికుమ్మను నెంగిలీపు కెరువరుల విడిదియుం జెలుపునం గలవు. కంపెనీవారు సత్రంబుండు గట్టించుచున్నవారు.

వేరుందొర నిర్గమించి యరుగుమార్గక్షునం బొడమిన వర్షంబు వర్షార్థంబుగోల వర్షంబులేని యత్పడమిం గలయది యయ్య.

నాటి శరవరి నిర్వది గడియలకు నన్నూరు దాటి మోటుపాళియం బను సంత సభంబునదివసంబుగు దివసపతిమతదివసంబునాదిప్రచారంబునం జేరినాడ. దానికి దీనికి నాణునర (౬4) కోనుగొలది గలదు.

ఈరోడు దొరణొని యన్నూరు నేరుదాక నిరుగెలకులక గల ప్రమాదకలవలన రమణీ యంబయిన సాల విశాలంబుగ నొప్పుచున్నది. అది గులకరాలగట్టన లేనిది యైన నిట్టలంబగు మట్టిగట్టన గలయది. అన్నూరినుండి మోటుపాళియంబు దాక సాల లేని నాభూమి నిన్నూర్న తంబును శిలాకలితంబును గ నుండె. వెండియు గుండురాల క్కడక్కడ నెక్కుడుగ నుండెడు. అడ్డంబుగ నుండు గడ్డలలో నీలోపలంబులు సమంబులు గక బిజియన్న ను శకటంబుల కొక్కిత సకటంబయ్యె.

నీలగిరికి నేవరిగిన తెరువునక గంచియు, వేలూరును సేయ్యునుండుక్కడ దక్కిన సామాన్య సంచనభట్టుల వంకాయలుఁ డెంకాయలు మామిడికాయలు నుల్లిపాయలు నువ్వుక ఒప్పు బియ్యమా నేయియు మీల యెండుగులును; వేట యెఱచియుఁ గ్వాచి త్కంబుగ గోరు చిక్కుడుఁగాయలు గెననుగడ్డలు లోనగు పదార్థము లమ్ముచుండె దరు. అల్పగ్రామంబుల వంకాయలుఁ గంచిపప్పు నుక్కిగడ్డలు, డబ్బాటుగ వేట మాంసం బును శుక్కుమీసంబులను దక్క మఱియొక్క జిగ్గిపదార్థంబు గానంజడదు. సేలంబున కవ్వల ననఁటి పండులు మామిడిపండులు నడుకులు నెనగలు బొరుగులుఁ బెరుగును దాటి బెల్లంబును, నెల్లయూళ్ల మిగులం గలవు. వానలులేమి భూమిక దట్టిని తటాకాది కంబు లపగతో దకంబులగుటంజేసి కంచికంపె నన్యంబులగు తానంబుల మీసంబులుగానం బడవు. మోటుపాళియంబున భవాని యను వాహినిఁ గుశంబు భృశంబుగ ననిశంబుఁ గలిమి ననిమిషంబులు విశేషంబుగ సమకూరు. నేలమ్ముగడచిన పిమ్మట నజన జాతులలో కొందఱు తెఱవలు పయ్యెద నిడకుండెదరు. అజన తెఱవ లందఱు బిఱింపెకడి గుడిపట్టున గ్రుచ్చిళ్ళ వెట్టి పుట్టంబులు గట్టికొనియెదరు. నేలము జిల్లా మొదలు మోటుపాళియము తుదక నయ్యెవిడిమట్టులకుం గల మయిలల సంఖ్య సల్లరాలఁ జెక్కి యొక్కొక్క మయిలన కొక్కొక్కచోట నాటఁబడియుండెడి. పెరుందొర కవ్వల నచ్చటచ్చట జొన్న పయిరులు తరచుగం గలవు. పెరుందొరనుండి పోవుత్రోవం గలవాన మోటుపాళియంబునం గలదు.

(మోటు పాళియంబు నూరిండ్లుగలయదియని తోఁపెడు. అభూమిని భవానియను పేరుగల యేఱు వాఱుచుండు. ఆ నదియ పల్లి పాళియంబునకు పశ్చిమమున నుండు భవానియను నూకిం జేరికఁ బాఱునది. మేమిమిషమరపాదకంబులును తాక ప్రముఖంబులను సామాన్యంబులగుభాన్యంబులం గలవు. సంత నాఁటికి మఱికొన్ని నూతన పదార్థంబులు విక్రీతంబులయ్యెడు. అయ్యెడమేము చేరిన నాడ సంత. తెరువరులగు నేంగిలీషుదొరలు విడియనిలయంబును సత్రశాలయు నప్పాళియంబునం గలవు. ఆతొవునక గ్రొత్తవాలోకండున్న వాఁడు. ఆతని వేతనంబు మాసంబునకు నలువదిరెండు రూపాయలు.)

అయ్యెడఁ బడమఱ దెసఁ గొండొక లాచ్చుగ మాడు కోనుల మారంబున నీలగిరి నారోపిండుట కాదియగు. ఆ సరణి నా ధరణిధర సమాగోహణంబు శకటంబుల దుర్లటంబగుటంజేసి యమ్మేదినిధరంబు మీఁదికరుగువారందఱు మోటుపాళియంబు నంద బండ్లనిడి వానినై నిడిన సామగ్గులం గొనితేర నక్కడి క్రొత్తవాలు మూలంబుగ వలయు కర్తరుల, నుక్షంబుల, నడవలేనివారు డోలల రాచించికొనవలయు. డోలిక రెల్లప్పుడుఁ జొప్పడవు. అప్పాళియంబు నుండి కొండపై నుండు నుదక మండలంబుదాక సామానులు ఘోషింపిపోవు మానిసి యొక్కనికిఁ బది యశాలును డోలి మాయు మానిసి యొకనికి సౌరభేయంబునకును బ్రత్యేకిం బొకటింగాలు రూపాయయు భృతి నియతమైయుండు. అప్పాళియంబునుండి యవ్వల నవలం

బెక్కు సంతకట్టు శకటంబులు వోపుటకు సంకటంబు గాని పథంబు గలిగియు నానా గ్రామంబులనుండి తద్ద్రాసు మార్గంబున నానీలగ్రామంబునకుం బోవు వారెక్కివచ్చు శకటంబులను ని పదార్థంబులవచ్చుటనుండి కొనిపోవుటకు వలయు భృతభజుల వృషంబుల సమహర్ష్య సత్తలంబున నక్కొత్తవాలధికారులచే నునుపంబడి యున్న వాడుగావున నచ్చోటు దాటి యావలచుల నెక్కుతలంబు దాఁక బండ్లం దోలుకొని పోయినను సామగ్గులు సానుమంశంబు పైకి నెత్తించికొని చన భారవాహులు సౌర భేయంబులు నచ్చో లభింపమింజేసి, యప్పొలియంబునంద బరువులు డించుట నిమిత్తం బుగఁ గూలికిం దోలు బండ్లు గలవాండ్రు, బండ్ల నవ్వల దోలు వాడుక లేదనియెదరు. కావున నా గ్రామంబునకా త్రోవంబోవువారు తమ తమ దేశంబుల శకటంబులఁ దెచ్చి కొను నప్పుడ యెత్తివచ్చు యెక్కు నెడదాఁక నడుపవలయునని బండ్లవారల నొడఁబఱపిన, నా తావు దాఁకదోలుదురు. అప్పుడు బండ్లలోని వస్తువులన్నియు మోటుపొలియం బునఁ గూలివాండ్రచే ననడాహంబులచే మోయుంచుకొని గుండెక్కెడు నెడ దాఁక బండి యెక్కి యురుగనగు. ఎందఱు దొర లెందఱు కర్షకరు లెందఱుతెరువరు లరుదెంచిన నందొఱకు నక్కొత్తవారె కర్షకుభక్తుల శక్త్యంబుల సమహర్ష్యవలయు. అందు మాకు మురదుగ, గ్రంధుగ నేగుదెంచుచున్న గవర్నరుగారు లోనగు నెంగిలీషు దొరల వస్తువులకును నా యా యాఫీసుల నుండి యెత్తెచ్చిన యుక్తగ్రంథుల వస్తువులకును నా కొత్తవారు వైఫనికుల బలివర్దంబుల సంపాదించఁ గొండొక యాలస్యంబయ్యెం గాన నేను నాతోడి వారింగూడి నాఁడు నమ్మునాఁడు నాయెడన యున్న వాడ.

స్వస్తి

● దేవదేవా ! బుధాధీన ! చక్రీ ! దరి !

పావనా ! ధూతతాపా ! మహత్యా ! కరీం

ద్రావనా ! నీలకమంగ ! మందోదరి

జీవితేశాపితా ! శేషతల్పా ! హరీ ! ॥

భుజంగ ప్రయాతము.

హరీ ! దేవదేవా ! బుధాధీన ! చక్రీ !

దరి ! పావనా ! ధూతతాపా ! మహత్యా !

కరీంద్రావనా ! నీలకమంగ ! మందో

దరి జీవితేశాపితా ! శేషతల్పా ! ॥

పంచ వామరము.

పరా పరా ! భి రానురారి ! భానుభాను భానిభా !

హరా చరాకరా ! ధరా భుజా ! యతాత్త జాతజా !

ధరా ధురాహరా ! ధ రాసుతాయతా ! జితాపితా !

హరా దరా దరా ! నిరామయా ! దయామయాశయా !

కం॥ ఇలలోఁ గోలాశేషా

చలకృత నీలగిరియాత్ర శ్రవణంబులకిం

పలరించు వచనకృతినిది

యలరుం బ్రథమ ప్రకరణమయి యుల్లెలకా.

* ఈ వృత్తంబునకుఁ దుదయందుండు “ హరి ” యను పదంబు మొదలిది చదివిన భుజంగ ప్రయాతంబున వృత్తంబగు.

ద్వితీయ ప్రకరణము.

క. శ్రీ వేంకట జగ్గూర

యో ! వేంకటేశల విభవ పదాంబుజ యుగళి

సేవాపర ! కరుణాకర

భావా ! పరమనయశీల ! బాంధవపాలా.

వ. వీను మోటుపాళియము సేరిన దనుకం దొంటిప్రకరణంబున శ్రుత దృష్టార్థంబులు వివరించితి; ననంతరోదంతంబు వక్కాణించెద నవధరింపుము. జూను నెల మొదలి లేది నిందువారంబున మార్తాంశమండలంబు వ్యోమమధ్యంబు నలంకరింప మోటుపాళియంబు వెడలి కొంతయించుకమించుగ మూడుండుగాలుకోను దూరంబున నుండు బరళియారను ప్రదేశంబు సాయంకాలంబునం జేరితి. మోటుపాళియంబునకు రెండుమ్మప్పాతిక వీసము (అయి—) కోను నేలం గల్లారని ద్రవిడ భాషం బేర్కొనబడిన జక్కర యొక్కండు గలదు. కల్లారన తొలి యేఱని యర్థము. దానమెండుగ గుండులునిండి యాండుటంజేసి యాగడ్డ కల్లారని యన్వర్థ నామంబున విలసిల్లి. ఆల వాఁగు నేలయి కాఁ గానం బడియెడు. దాన వంతెన యొడు గలదు. దాని కిక్వలం గొంత దవున నీలగిరి సహారోహణంబునకుం దొరకోలు. మోటుపాళంబు దొరకొని నీలశైలం బారోహించు దనుకం బభంబసంబాధంబుగాన శకటయానంబు నుకరంబని ప్రథమ ప్రకరణంబునం బ్రకటించితిం గావున నా వృత్తాంతం బిచ్చట నుజ్జగించితి. వినుండేను దత్తదేశంబు కొత్తబాలుచే నిప్పించికొనిన శకటంబెక్కి కల్లారునకిద్దరిం జేరువనుండు మేదరవాండ్ర గుడిసేలదాఁక నా వెలికాండ్ర తోడంగూడి యేగితి. మోటు పాళియంబున కిక్వలం గొంతనేల దొరకొని యా కటకారకుటిర పర్యంతంబు నిరంతర కాంతార సంవృతంబయి యున్నయది. ఆయరణ్యంబు వారణాశరంబు లధిపనేంచి బహువారంబులు పాంథులంబొరపున్నెని మోటుపాళియమునంద నాకు వినికేజేసి యయ్యది యుత్తరించు నంతక బెగ్గలంబెగ్గలంబై యుండె. గిరి సహారోహణాదిగ “బరళి యారు” దనుక మార్గంబిక్కిలోశంబని తోచుచున్నయది. ఈ యర్థక్రోశ మారం బును గుఢరసహారోహణంబునంగదిరిన డప్పిలోఁ గాల్గవొప్పిలో బరళియారుంజేరితి. నాఁటి బాట యేటవాలు కరంబెక్కుడు లేకుండె. ఆ యిరువుక ర్పురం తొకండు గలదు. ఆయ్యదియ బరళియారని చెప్పంబడియెడు. ఆ నిర్మరం బవ్వర్వతాగ్ర నుషిరంబు నుండి హస్తీహస్త ప్రమాణంబునం జూపఱకు గోవరంబుగాఁబడి ప్రవహించెడి. వెన్న కట్టుణం బునకు లార్దు ట్టిదేవేగారికిం బూర్వము గవర్నరుగా నుండిన లార్డు ఎల్ఫిని ప్లైట్ గారిచే నచ్చో నొక ధర్మశాల నిర్మితంబయి యున్నయది. దాని కక్క యెదు రంగొన్ని యాశణంబులున్నయవి. అందు శుక్లమత్స్యంబులును రెండు మూడు వగల కాయగురలం గానంబడియెడు.

రెండవ లేది మంగళవారంబునం బతంగండు పూర్వ దిశాంగనా వదన మండ లంబునకు సింహారతిలకాయమానుండగును వెలుంగ బరళియారు నిర్మించి హచ్చకుండుగం గోనెండు నేలనుండు మరపాలంబు ప్రదేశంబు వది ఘంటలకుం జేరితి. అచ్చో దారికి నడ్డంబు వాఱు ర్పురంబునకు మ్రాకుంలుపఱపి యాపయి మట్టి

గట్టించి వంతెన యొకండు నిర్మించబడియన్నయది. దానికి వర్షంబగు నభిధానంబు ద్రవిడంబున మరపాలంబని ప్రసిద్ధంబయ్యె. మరంబన ప్రాను, పాలమన వంతెనగాన ప్రాని వంతెన యని యర్థంబు. ఆయ్యది నిరాలంబ శ్రదేశంబు.

నాటి యేటవాలు మఱి కొంత యెక్కుడగుటంజేసి యారోహకవారంబు లవోచ్చి మెచ్చుగ నలబడింబడి యెడి; నది యట్లుండ నా పడిన పాటులు కొండొక వివరించెద వినుండు. కొంత దత్తునడచి నడచి కాగుల వోల్పుగదురఁ గొంతవడి నిలిచి నిలిచి కూర్చుండ గమకించి కాగులొటలుటంజేసి వలనుగాక తూలం బోయి తోడివారల కయి దండ యూఁగొని వెండియు నిలిచి యెట్లుకేలకుం గూర్చుండి కూర్చుండి కూర్చుండ జాలక తెరువునగద పయి పుట్టంబు వఱిచి కొని పాపమన యుభధానంబుగా నిడికొని కొంత దడవత్తమిల్లి యత్తమిల్లి వెండియు లేచి మెల్లమెల్లగం బోవుచు నెడనెడ నానత పూర్వకాయుండనయి రెండుచేతుల రెండు మోకాళ్లం బిట్టుకొని నిట్టూర్పు లడరం గొండొక దడవు నిలుచుచు నుదన్మాస్తితుండనయి యా యయి నెలవుల మార్గంబున కడ్డంబు వోవు నెల వరవల నీరంబులు దోయిలించి దోయిలించి యాయాసంబు వోవ నానుచు నిట్లు మఱియుఁ బెక్కు పాటులం బతుమం గ్రోశహారంబేగి యావలం జన నేరక మిత్ర భృత్యవర్గంబుతోడ నా మరపాలంబునన నిలిచి యటనొక్క పెను వట్టుమాటున వోర మొనర్చి యారోగణంబుచేసి యటన కొంతదడవు నేడ దీఱం బరుండి యం దుండి యెంటి ఘంటకుం దరలి లేక న్యూనాధికపూర్వతి దూరంబున నుండు కు బ్బాల్లను గ్రామం బవరాష్ట్రంబున నయిదు ఘంటలకుం జేరితి. కుబ్బాల్లు దాయం జనుచోఁ దోరంబగు నా పాలంబుచే సచ్చత్రులచుయ్య వేంతు మాటు దొరకమిం దొంగలిమి. కొండక్రింది కల్లారుదొరఁకొని కుబ్బాల్లి కీవలం గొంతదూరంబు దనుకి న న్నిటి మాడుం బరక (32) కోసుం గొలందిం బరఁగు. ఆ మిఁదఁ గొండ నైత్తం బగుట నారోహం బవోచ్చుటన వర్తవసేతంబయ్యె. మరపాలంబు వెలలుట మొదలగ నర్థ క్రోశమార్గంబు నాటి పూర్వాష్ట్రంబుకంటెం గొండొక యూర్ధ్వాభిముఖంబగు నేటవాలునం దనరుటంజేసి యంత దత్తును మార్గంబు నా విక్కాణించిన పాటుల కిప్పుడివాటియై.

విశేషిం భూమి భరంబు నధోభాగం బాదిగ నారోహణానుభవంబగు నేటవాలుగం గొంత వెడందగ గుద్దలించి కట్టించిన త్రోవ కడముట్టుంగలదు. దారి యయ్యది దాని మిది యడుగుల కొలంది వెడల్పునకు లోచ్చునం బదియే నింటికి మెచ్చును గలుగదని కానంబడియెడు. మార్గంబుకయి యగ్గట్టునం గొట్టిన నిలువు కొలంది యడుగులు నాలుగంటికిం దక్కువయుం బందెండింటికి నెక్కువయులేదు. అమార్గంబు క్రమక్ర మార్థాభిముఖంబుగ గట్టుచుట్టు దిరిగి పోవుచున్నయది యెట్లునన వివరించెద. ప్రథమా రోహంబాదిగ బశ్చిమాభిముఖంబుగం గొంత నేలయు యావ్యధికాభిముఖం బుగం గొంత మేరయు వెండియుం బ్రతివీముఖంబుగం గొంతవట్టునుం లివళ నవావీము ఖంబుగం గొంత మట్టును మరలం జరచుదికాని ముఖంబుగం గొంత నెలవును, మదగి దికాభిము ఖంబుగం గొంతయెడయు గుడునుగం గొంత చోటును గాఁ గుమ్మరి కివ్వలం గొంత దత్తుదాఁక దారివోవుచున్నయది. ఇమార్గంబు పూర్వదికాభిముఖంబుగ మరలుటలేదు. తత్తద్దిగభిముఖంబుగ వక్కాణించిన యీ త్రోవ కొంతవో సమదిశంబుగం గొంతవో నయియూలం బోవుచున్నయది. అక్కండ నైక్కునుంకించు దాదిగఁ గుబ్బాల్లి కివ్వలం గొంత దత్తు దనుక దా వంకం గొండ యొక్కండు గొంతనేల సన్నికృష్టంబుగఁ గొంతనేల విక్రకృష్టంబుగ లోవళగోవరంబయ్యెడి. బరళియారున కవస్థికొంత దత్తు

మొదలుగఁ గడు మారంబు మార్గంబునకు వామభాగంబునం గరంబు లోఁతగు పల్లం బున్నయది. అయ్యది యారెండు కొండలలోయందు నెలసేరు వారని యార వంబుతోఁ జూచునయది. ఆ లోయ దారుణ నీర్మధ భారుణీయహమయంబయి కానంబడియెడి; నా గర్తంబు మహావ్యాగ్ర జాలంబని యనుమితంబయ్యెడు. అయినను మార్గంబున కెగయనైక్కి నానుభిత్తియిమ్ము గామింజేసి యాసత్త్వంబుల వలనం బాంఘలకేమియుం మీడనంబు కాటిల్లదు. మదారూఢంబగు భారుణీధరం బెడనెడ సంతర్లతంబులగు శ్రస్తరంబులగలిగి మృణ్మయంబై యొప్పు తెగవునకయి చెక్కిన పార్శ్వభిత్తికలోని మృత్తికాంతరితంబులగు గండోపలంబులు జడులం దడిసి స్థానిదిన మీది మన్నెల్ల విడివోవ నొండొండ యురిలి పడియెడు. మఱియు నలువదియడుగుల పరిణాహంబుగల యెట్లు ప్రతీయమానంబగు వొక్క మహాపలంబు పొదివికొని యుండు మట్టియెల్ల మున్నునుడిచిన వడువున నానాట బోవం బొరలి యాలోయంబడి కానంబడియెడి. ఆ గ్రావంబు త్రోవకయి చెక్కిన పక్కగోడం బొదువంబడి దారిమీదికిం గొండొక యొట్టిగా యాతపత్రకల్పంబుగం బాంఘలకుం బాక్షక్రియాకలాపంబు నిర్వరింప, విశమింప, ననువుగనండె. ఆయత్నం బాకిస్మికంబుగం బొరలిప తతీ కొంపలు క్రింద జనులు బ్రుందిరి. ఆ దాపలి వలపలి కొండలయడుగులనుండి మాటంబులదనుక మార్గంబునకు గోచరించు భాగంబులు నిలిదతర మహాగంబులు. తద్భాగంబుల మహాసత్త్వంబులలేవు. వానియందుఁ బెక్కిడలు దొంతర బుతులయిన వివిధసాలబుపివిసరంబుల విలసిల్లి విక్షణోత్సవంబు పుట్టించెడుఁబెనుగుండు లుండు నెలపు లెడ నెడదరువులగలనియయు కానంబడియెడి. కొన్ని యెడలు బయళ్లలయి చూపట్టెడు. భారుణీధర రోహణంబాదిగఁ గుణ్ణూరు చేరువదనుకం బంబు ద్రిక్పం దక్కుగల నెలపులం బెరువరులు విశమింప నిచ్చుగు నిమ్ము గానండదు. పక్క నొక్కంటి లోయయు వొక్కంటి గట్టునుం గనుపట్టెడు. బరిభియారు కడ మాత్రంబు త్రోవకు దావంకం గొండొక నిలువ నిమ్ముగలదు. దాన నాపణంబులు గలవు. త్రోవకు వలవంక విశాలంబుగం గొంతగట్టు గొట్టి చదును నేసిన ప్రదేశంబునన మునుపు నడిచిన ధర్మశాలయన్నయది. ఎక్కనుంకింపటానిగం గుణ్ణూరుదాంక నిలువనిచ్చుగు నెలపులేక తెరువరులు పడియెడి యలబడి యుడువంగడంగి పెక్కురొ క్కంబు వ్యయంబొనరించి నిర్మూల్యంబులాడ్చి ఎలిఫెనిస్సొన్నపాలుండా ధర్మశాల నిర్మించెను. తద్భవనంబాతండిదేశంబునకు బెక్కులగు మేల్వొనరించి యుపార్జించిన యశో మండలంబు విడంబించుచుండెడు. సవ్యభాగంబున దారికడకుం జూపట్టిన గట్టు కుణ్ణూరి చేరువన గోచరంబయ్యె. కుణ్ణూర నీవలివంక పొక్క నిర్భరంబు బద్ధనేతువయి యొప్పు.

కుణ్ణూరు గొంత సమంబగు నెత్తంబున నున్నయది. ఆ గామంబు త్రింశద్దా మంబునితోఁజెడు. వివిధాంబులగు నాపణంబు లొక్కబంతియయి చూపట్టెడు. అక్కడ గొఱియ యెఱచి, మీలయెండుగులు, కాయరూరలు బియ్యము నేయి పప్పు లవణంబును లోనగు పదార్థంబులుఁ గొన్ని భక్ష్యంబులును విక్రీతంబులయ్యెడు. సూపు సూనియి దుర్లభంబు. రొట్టెల గిడ్డంగియ, నంచెల కావడియ, నెంగిలీషువారి విడిదియం, బధికులగు నెంగిలీషువారికయి నిర్మించబడినపెటాటల్ అనంబడు పూట మాళ్ళ కావడియ, హింపులకయి లార్డు ఎలిఫెనిస్సొన్నపునిచే నిర్మితంబయిన ధర్మశాలయంబలవు. భార్గికుండితడు గట్టించిన ధర్మశాలలురెండును సర్వవర్ణ సామాన్యంబులయన్నయవి. కుణ్ణూరికి నలువలకలం గొన్ని గుట్టలెడనెడ గనంబడియెడు. వానిమీద నెంగిలీషువారి మందిరంబులుగలవు. యూరోపీయేశ్వర దొక్కరుండక్కడ వసించి కాఫీ గింజలు తయిరు నేయించుచున్నాఁడు.

మూడవ తేదీ బుధవాసర మధ్యాహ్నంబుకడనుండి వెడలి పెళారావశేషంబగు సాయాహ్నంబున నుదకమండల నామక గ్రామంబుకడజేరితి. ఆరోహణావసానంబాదిగాగ నుదకమండలంబు దనుక మార్గంబు (౪౪) సార్థక్రొశవతుష్టయ పరిమితంబు. కుణ్డాగు దొరకొని హెచ్చుకుండుగ సార్థక్రొశత్రయ పర్యంతంబు కొన్నియెడల గొంత దవ్వెక్కుడుం గొంత దవ్వ దిగుడుంగాడ గడమకోడెడు దూరంబునంగల యారోహ వరోహంబులు దీర్ఘంబులుగా నుండుటంజేసి యెక్కుట దుఃఖంబుగ డిగ్గుట సుఖంబుగ నుండె. దాన మార్గశమంబు కరంబుదోపదయ్యె. అట్లుండియు సంతరాంతరంబుల మాటిమాటికిం గొంత కొంత యలయుక పాలియుండువానయ్యె. అలజడి కోరువ నివారమ్మహీధరంబు వాహనగాములుగాకున్న మహాశ్రమపడికాని యెక్కుంజాలరు. శ్రాంతి యయ్యది యనుభవైక గమ్యంబు. మోటు జనులు మోటుపాళియంబునుండి వఱువాత వెడలి ప్రాద్దుగ్గుంతు తఱికి ననాయాసంబుగ నుదకమండలంబుకడ జేగదరు. బండులెగఁ బ్రాకిపోవుట కరంబుకడిందియయ్యు నాయయి యాశీనుల పదార్థ సంత యంబులు గొనివచ్చిన కంపెని బండులమార్గంబున మహాశ్రాంతి సీతంబులగుచు నాఱవ దినంబుదకమండలంబుకడజేరి. బలవంతంబులు వేగవంతంబులునన నెగిసిన శ్రీరంగ పట్టణోద్భుజంబులగు వృషంబులచే నాకృష్టంబులయ్యు నా శకటంబులు చేరుట కట్ల నన్ని వాసరంబులు గడిచెం దక్కువాని వక్కాణింపనీల! కుణ్డాని చేరువ చుఱువడిన గోత్రం బును మదానూధాత్రీధరంబును నాయూరి కొకవలన నొక్కండయిండునని యను మితంబయ్యె దదేతు పుత్రర గ్రంథంబున స్పష్టంబయ్యెడు. కుణ్డారు మొదల కొని యుదకమండలంబుదనుక దారి కిరుకక్కియలం గొన్ని యొండొంటికి విశ్రక్యృష్టంబులును గొన్ని సన్నికృష్టంబులును గొన్ని సాధ్రంబులును గొన్ని విరళంబులునునని హెచ్చుకుం దులగు పెక్కు గుట్టలా నైత్తంబునం జూపట్టెడు. గుట్టలయ్యవి యెల్ల మృత్తయంబులు. కొన్నింటం బలుతెఱంగులగు నొడ్డగుండులు గానంబడియెడి. అగ్గుట్టలం గొన్నియెడలు సమతలంబులయి బయలులయి యున్నయవి. ఆ యెడలును దారిసూరలం గల నైత్తంపుబయళ్లును శ్యామాకాది కతిపయ సప్తాలంకృతంబులయి కనంజడియెడు. అప్పంటకాపు లచ్చటచ్చటంగల గుట్టలపయి మిట్టలపయి గుటీరంబులు పన్నికొని యున్నవారు. వార్వతీయలగు వీరికిం గన్నడంబు ద్రిక్క లాఁతిభావం బరివయంబు గలుగదు. మోటుపాళియంబున కిచ్చలి విడిమట్టుయిన యన్నూరు దొరంకొని యవ్వల వసించు వారలందఱుం గర్జాట భాషయె వ్యవహరించెదరు. నుడివిన పార్వతీయల చరిత్రంబు సవిస్తరింబుగ ముందు దేటవఱిచెద. మార్గంబునకు విశ్రక్యృష్టంబులగు నగ్గుట్టల లోపలం బెక్కులహరిత హరితంబులయి యవిమతలంబులయి వృత్తంబులయి పాలాశ కంఠులికంఠులిత మత్రకాశిసృతస్తనంబులంబోరె లోచనానేషవకంబులయి యొప్పెడు. కుణ్డానికి కప్పలంబోవం బోవం దానికి వామభాగంబునం దద్విధంబులగు కతిపయకుధరంబు లొక్కటం గూటువయయి కానంబడియెడు. కుణ్డానికి నుదక మండలంబునకు మధ్యంబున మార్గంబునకు దావంకం గొంత నేలం గోత్తి యను గ్రామంబు గలదు. దాననెంగిలీపు దొరలయి నితరులయి నికేతంబులునుం గతిపయాశ జంబులునుంగలవు.

గొటికనద్దాన లార్డు ఎలిఫెసిబ్బెన్నహీపాయుండు తా వసీంపంగట్టందిన కాంతనిశాంతం బొక్కండుగలదు. జొగ్గి జేమున్ కాఫ్ మేజర్ దొరగారు తదభవనంబు నిలిచి కొని యందువసించెదరు. ఆ యూరికీవలం ద్రోవలో వొక్కపల్లె యున్నయది. తన్నామంబు మఱిచినాడ. ఆచో గొన్ని పూరియిండ్లు సంగట్లంగలవు. నీలావలంబు

సధిత్యకాతలంబున నుండు నుదకమండలాఖ్య సంవసరంబు చింతాదిపేటకు నొక్కడుం
బాతిక వీసంబు (౧|-) కోసుమించిన నలువదిరెండు (౪౨) యోజనంబుల నేలనున్నయది.
ఆ యుదకమండలం బెంగిలీషు భావయందు ఉటకమండ అనియు ద్రావిడ భావను
ఓత్తెయనియు * ఉత్తకమండ అనియు బెర్కొనంబడియెడు. అందు నేవలనం గాంచిన
నట్టులు న్దుట్టులు నిట్టులు న్దునుపట్టెడు. ఈ విధంబునన యా గ్రామంబునందు
నెల్లయెడలం గనంబడునని విన్నవాండ. ఇక్కడ నాకు దృష్టంబులగు సధిత్యకాధరంబులం
గొన్ని ములు పొడరు చూచుట నీలుగు లేమి నుగమంబులయి వానిం గలిగి కొన్ని
దుర్గమంబులయి యున్నయవి. ఇట్టి గట్టులు పెక్కులు గలుగుటంజేసి యెంగిలీషు వారు
నీలగిరి పీఠ్స్ అనియు నీలగిరిస్ అనియు ననగా నీలగిరి కొండలనియు నీలగిరిలనియు
ఋతుత్వంబు దోచు బహువచనాంతంబులె యిప్పర్వతంబునకు వ్యవహరించెదరు.
వెండియు నీగిరియనుటకు మాటుగా బూ ముపుంబెయిక్ అనియు ననన్దర్శనామంబు
వారిభావను వ్యవహరించెదరు. ఈ నీలగిరి యందర్థంబు కోయంబత్తూరి జిల్లాలోఁ
జేరినయది. అర్థంబు మళయేశ్వపు జిల్లాలోఁ జేరినయది. రెండువత్సరంబుల కొక్క
మాటు సర్కారువారు † కమాండిం ఆఫీసరును నీలగిరికి నియమించెదరు. అతనినే
యా రెండు జిల్లాలకు జాయింట్ * మేజిస్ట్రేటు అను విచారణకర్తగా నియమిం
చెదరు. నానాదేశంబుల నుండి యేతెంచి నీలకైలంబున వసించు వైసిగులగు నెంగిలీషు
ప్రభుత్వల కార్యంబులు నిర్వహించ నక్కమాండింగ్ ఆఫీసరు నియమించఁబడియున్న
వాఁడు. ‡ తహశీలుదారుం డొక్కరుం డేఁబది రూపాయల జీతగాఁడును గొత్తవా
లాక్కండు నలువది రెండు రూపాయల జీతగాఁడునుగా నప్పర్వతంబున నియమితులయి
యున్నవారు.

“మంజునీరే” “కాండల” నునవి యుదకమండలంబునకునాంతర గ్రామంబులు.
కాండలు హెచ్చుకుండుగ నిన్నూలు గృహంబులును రెండు సూనాళంబులును గొన్ని
చిల్లర యంగడులుం గలిగియున్నయది. ఇక్కటిక యొక్కండ యొక్కండ కన్న
గొప్పయది. అయ్యారు గవర్నరు లసిక్టిగారి మేడలో లార్డు ట్రీడేవగారు వసించిన
వారు. కోత్తగిరి యను గ్రామం బొకం డుదకమండలంబునకు నాఖండల దిశ సార్థ సత్త
క్రోశమారంబునంగలదు. అందుఁ గొండ తెంగిలీషువారున్నవారు. అచ్చట నంజెల
వావడి రొట్టెల గిడ్డంగియుంగలవు. అప్పర్వతంబున మఱియంగొన్ని గ్రామంబులుగలవు.

ఉదకమండలంబున నెంగిలీషువారివి యేనూలుదనుక సదనంబులుగలవు. అందు
బెక్కులు గుట్టలపయి మిట్టలపయి జూపట్టెడు. కొన్ని యుధిత్యకాతలంబునం
గనుపట్టెడు. అందుగొన్ని యుప్పరిగెలును గొన్ని దద్దడంబులును గొన్ని యోడు
బిల్లలచేఁగొన్ని యత్తురుచేఁగవ్వంబడినవియునై కానంబడియెడు. అచ్చటి ప్రభుత్వ
శీతంబునకు నిరోధంబును వెలుంగునకనురోధంబునుగాఁ దదాలయంబులకెల్లఁగవాటం
బులును జాలకంబులును గావఫలక వినితంబులయి యున్నయవి. చెన్నపురంబున
నుండియుఁ దదధీన దేశంబుల నుండియు బొంబాయి రాష్ట్రంబున నుండియునేతెంచి
యెంగిలీషువారు శారీర సౌఖ్యార్థం బగ్గిరిని వసించుటంజేసి యందనేక నికేతనంబుల

* ఈ శబ్దంబు కర్ణాట దేశ్యులని తొఁచుచున్నది.

† తత్కాలంబున * మేజర్ ఎఫ్. ఎ. గ్రాంట్ అనునతఁడు కమాండిం ఆఫీసరు.

‡ అప్పుడు తహశీలుదారుఁడు వరబాచార్యుండను విప్రుండు. కొత్తవాలు
వేంకట రమణయ్యయను బ్రాహ్మణుండు.

నారతంబును జనాకీర్ణంబులయి యున్నయవి. ఆయా యి సితాంతంబులకు సధిత్య కాధిష్ఠిత గ్రామంబులకుం జూపుమార్గంబులు ఘంటాపథంబులయి యున్నయవి. అయ్యారఁ గ్రైష్ణుగుళ్లు రెండును ఒధికలగు నెంగిలీఘవారికయి నిర్మింపఁజేసిన పూటలనంబడు పూటకూళ్లు చావిళ్లు రెండును బొంబాయినుండి వచ్చిన పారసీకు లుంచికొనియున్న పాపులనంబడు గొప్ప మఠిగెలు రెండును కెన్నపురింగల దానికి సరియైన క్లబ్ హౌస్ అనంబడు పూటకూళ్లు వెట్టింజవారి సభాసదసంబోక్తండును చికిత్సాశాల యొకండును ధర్మశాలయొండును నంచెల చావడి యొక్కటియుంగలవు. ఆ పాపులం గ్రయ్యంబులగు కదార్థంబులు కెన్నపురింబునం జూతె యుధోచిత మూల్యంబులయి విక్రీతంబులయ్యెడు. పూర్వోక్తంబగు కాండలునకుఁ బూర్వ దక్షిణంబున నర్ధక్రొశ దూరంబున వివిధ కదార్థ సంపన్నంబగు వివశి ప్రదేశం బొక్కండుగలదు. అందును దాని దక్షిణోత్తర వీధులయందును జనావాసంబులగు సదనంబులనేకంబులు గలవు. ఈ ప్రదేశంబెల్లఁ పెద్దబజారుని వేర్కొనఁబడియెడు. అవతీకి దక్షిణంబునం బెజువాక్కండు గలదు. అప్పణ్య వీధికకుఁ బ్రాగ్భాగంబునం బెమ్మలూచ్చుగ నిరువది సదనంబులుగల యొక యగ్రహారంబు గలదు. అందుఁగొన్ని ప్రాహ్లాదేశతరవద్దల భవనంబులుంగలవు. ఆయ్యగ్రహారంబునఁ దొరోహిత్యం బాచరించు విప్రుఁడొక్కరుండు గలండు. తక్కుగల విప్రులు తొకక వ్యాపారంబులం బ్రవర్తించువారు. ఆయ్యదకమండలంబునంగల మనుజు మండలంబునకు కప్పరోధనుం డొక్కండ పొరోహిత్యం బాచరించువాఁడు. ఆయ్యగ్రహారంబునందు వినాయక హనుమదర్చాద్యయాధిష్ఠితంబగు దేవళంబొక్కండు గలదు. ఆవినాయకునకుంబ్రతి సంవత్సరంబు సింహమాసుంబున నుత్సవంబు నిర్వర్తించఁబడియెడు. హనుమంతునకు దినదినంబారాధనంబు మాత్రంబు జరుగుచున్నయది. ఆయ్యగ్రహారంబునకు నీకాన దిశ ననతిదూరంబునం గతివయ కుటికా ర్పుటంబు గలదు. ఆయ్యదియ యాదక మండలంబున ప్రధాన గ్రామంబు తొలుతఁ గలిగిన యది. అప్పటివారు దానిని “యొత్తై” యని వేర్కొనియెడరు. పూర్వోక్తంబగు పుణ్యవీధికంగల పెక్కు నిలయంబు లోడుల్లిలంగప్పంబడి యవ్వీయంబులయి పృథ్వియ కుడ్యంబులైయున్న యవి. ఆతెనిమిదియందుగుల చతురశ్రంబయి తలనాకిలి దొరఁకొని యొక్క యంతరాగారంబు నంతియయొక్క మహానసంబును నెల్ల గృహంబులు గలిగియుండు. కొన్నింటికి మాత్రంబు కొంత బయలు వెరకులయియున్నయది. ఈ గృహంబులు విహు శంబుగా పృథ్వియకుట్టిపంబులయి కానంబడియెడు. తదంతరాగార మహానసంబుల నడిమి యావరణంబు వైణవంబులగు కటంబులచేత రచితంబులయి పెక్కు గృహంబులం జూపట్టెడు. కొన్ని గృహంబులం గూటములుంగలవు. లాఁటి నికేతంబు లేతప్పవృశంబు లయిన కుటీరంబులు. సమస్తగృహంబులంతలాకిళ్లు నాలుగడుంగల పొడుగు కొలందికి మింపక యున్నయవి. ఇట్లు మనవారల వేళ్లంబులన్నియు గరంబు సంభాధంబులయి యుండు. ఆగ్రహారంబున నొక్క తహసీబుదారుని గృహంబును దెద్ద బజారున నొక్క నుబేదారుని యగారంబును వికాలంబులయి కావళలకాంచిత గవాక్ష కవాటంబులయి వాసయాగ్యంబులయి యొప్పెడు. ఈ రెండు భవనంబులు నవ్వుట మిగులం బ్రసిద్ధంబులు. ఆ నుబేదారు భవనంబున నొక భాగంబున నా మిత్రుండగు శ్రీనివాస మొదలియు నేనును విడిసియుండితిమి. అన్నింటికి ననుకూలంబయిన యయ్యుందిరం బద్దియకు మాకు దొరకుటంజేసి సౌఖ్యంబు కొఱవడక యుండె. అక్కండమిఁద సారాయిగుత్త యేర్పడిన దినంబు దొరఁకొని పెక్కిండ్లా గుత్తయొత్తియయిదారు లక్షల ధానాయు సంతాదించిన యా నుబేదారుఁడు గొన్ని యెండ్లకుముందు లోకాంతర

గతుండయ్య. అతండు పెక్కండ్రుల సర్పంబులందఱిని మహావదాన్యుండన నెగడి యేశః
కాయుండయియన్నవాడఁడు. అతని యనుజన్ముండు లక్ష్మణనామధేయుండగజుండుం
టోరథుల లక్ష్యుండయు యశంబున విరాళి కన్న నూరింజేదిన మానందవారియను
గ్రామంబున సారాయి గుత్తయెత్తి యచ్చోటందిరంబుగం గాపురంబున్న వాడగుటంజేసి
కొండమీది వారగృహంబు మాకువసేంపునయ్యె.

ఉదకమండలంబునంగల పెద్ద బజ్జాబున రొట్టెల గిడ్డంగు లుండును మేష మాం
సంపు దుకాణంబు నిరువది దశకను గోగ్రామసూక్రకవ్యంబుల యంగళ్లు గొన్ని
యు మఱియు సకలవిధావణంబులు గలవు. మేషామిషంబు మూడునాలుగు
దినంబుల వాడక మురుగుడువోవక గ్రాహ్యుండుయన్నయది. అచ్చోట సప్తటి పెరను
విరుధుగుటంజేసి తొలినాటి తరసంబు తఱచుగ న్నడవరు. కొండవయిం జేయునేయి
యవదాత రూపంబులు చూపులకెవైయన్నయది గాని మిగులఁ బూతిగంధి. కమ్మ
రాకులు లఱంగంబులిడి కాచిన నగ్గరలు గొంత శంతంఁదయ్యెడు; సయిన నాఘృతంబు
భృతవహార్యంబుగాదు. కోయంబుత్తూరు మొదలగు సంవసంబులనుండి కొంద
రొక్కొక్క సమయంబున ముగంధియగు పుష్పంబు కొండమీఁదకించిచ్చి విక్రయిం
చెడరు. తక్కుతఱి యట్టి యాబ్బుంబు పూజ్యంబు. తదోగ్రత యాత్రాపరులు
మార్గంబున దొరకిన మంచినేయి నేకరించికొని యెగవలయుం గాదనిం గొండక్రింది
యూళ్లనుండి మంచినేయి రావించికొనవలయు. ఇన్నిపాట్లు వడుటకంటె వెన్న
గరగించి యవయోగించుట కడుమేలు. దధిక్షీర సవనీతంబులు మిగుల రసవంతం
బులు. లవణంబు మలినంబుయి యన్నయది గాని గుణంబునం గొఱవడినదిగాదు.
మఱియు నయ్యది మంటంగలసి యుంటుంజేసి నీటంగరగించి యానీరు వదార్థంబులఁ
గూర్చికొనవలయు. అచ్చటం బండెదేసి లవణంబు రెదేసి రూకలకు విక్రయించెదరు.
నిర్దోషుండు భవభంబున లవణం బొకానొక తఱిచెచ్చి యవ్వెలకయెమ్మనున్న
వారు. శుష్కంబులగు మీసంబులును రొయ్యలును దొరకెడఁగాని పచ్చివి దొరకుట
యరిది. అక్కడి వెలుగున నొకానొకప్పుడు గడుంజులుచేపలుగొన్ని దొరకెడు.
దొరకినం బట్టినవారు భజింపక తెచ్చియమ్ముట కాదాచిక్కంబు. మచ్చెంబుల నిచ్చ
గించువారు మోటుపాథియంబునుండి యంచెలఁడిరావించి కొనవలయును. అప్పాళి
యంబు సందలిభక్తానీవాహినిం బృథుసృధురోమంబులు పెక్కులుగలవు. తాదృ
శంబులు దొరకిన జాలరులు వేళంబు శెంబు మీదికించిచ్చియమ్మెదరు.

ఉదకమండలంబునం బ్రతి కుజవారంబు సంతసాగెడు. పెద్దబజ్జాబునకుండురువున
సంత సాగుటకు బయల్పాక్కండు గలిగియున్నయది. యాసంత మునుగ యనఁటిమేటి
గుమ్మడి బెండ పీఠ యునికికవదరు వంగ కాకర మావి పందిరి చిక్కుడు గోరుచిక్కుడుఁ
గాయలును గండ చిఱగడదంతులును మునునాకు నవి నెయోకును, కొయ్యి తోఁడమార్
లును-మామిడి యరఁటి వన న పంకరపన న దాడిమ వేరిండు వాడక త్రాటి యనాస దోస
పండ్లును నాణికేళంబులును జెఱకుగడలును జెఱకు బెల్లంబును దాటిబెల్లంబును దాటి
కలకండియుఁ జక్కెరయుం గలిపయ్యెత్తరమ్మలదను కం జెడకయుండు. మఱికొన్ని
శాకకండ ప్రముఖంబులును వాళువులుం గుక్కుటంబులును వానియండంబులును వాళు
రంబులును సుపత్యకా గ్రామంబులనుండి మీదికి నానీతంబులయి క్రయ్యంబులయి విరా
జిల్లు. కలకండయుం చెల్లకక్కెరయు మెళులందక్కండక్కచోటులం దొరకవు.
మృగయాళాక్కొక్క తఱిం గుండెళ్లం గొప్పవారి యిండ్లకుంచిచ్చి మెచ్చువలెకమ్ము

చున్నవారు. బంగాళాదుంపలు కిచ్చిలి మణీలా కిచ్చిలి నిమ్మపండ్లు ముల్లంగి గడ్డలు తెల్లగడ్డలు బిల్లిగడ్డలు గసగసలు గంజాయి గోధుమలు కొట్టలు చామలు బటానీలు కాఫీ విత్తులు నవ్వురసంబునం బయిరగుటుంజేసి యల్పమూల్యవిక్రీతంబులయ్యెడు. అగ్గు బృలిమీంద గసగసలయరు తోరంబుగాఁగలుగుటుంజేసి యెచ్చటిన నల్లమందు డించి యమ్ముచున్నవారు. బంగాళాదుంపలు గొన్ని తాలఫల పరిమాణంబులయి పాకంబున మృదులంబులయి కరంబు రస్యంబులయి యున్నయవి. చిఱు కొలందులగు నక్కందం బులు నవ్వుందంబు లయినవియు. సుకందక మహాకందంబులు పృథు కపిత్థ పరిమాణం బులుంకలవు. గసగసలు మిగులంగవ్వుందంబు లిగియున్నయవి. నల్లమందు మిక్కిలి చొక్కంబు.

* ఎంగిలీషరెడిష పీట్ గూట్ * నోవోకోల్ * ట్పుప్ప * కాట్టోష్ అను గడ్డలు * స్పీన్సేజ్ * కాబ్బేజ్ అను శాక శత్రంబులు * కాల్సిఫర్ అను పువ్వు * విజిటేబిల్ మారోయను శాక శలాటువు. * రాఫ్ బెటి * మెల్ బెటి స్ట్రాబెటి * బ్లాక బెటి * పిల్ గూఫ్ బెటి * పీచ్యెస్ * పియర్ * ఆప్సిల్ అనం బడు ఫలంబులు కమ్మలయింద గలుగుచున్నయవి ఎంగిలీషు రెడిషన్ గా నేను ముల్లంగి. ఇది యీ దేశపు ముల్లంగికంటె గొంత నిడుద సన్నంబయి యెఱుఁగఁబడి మిఱి కాఱంబును గొఱవడియున్నయది. పీట్ గూట్టు కందంబులు త్రివిధంబులగు రోపిశవర్ణంబులయియుండు ఈ మూడును జిఱుతిచ్చిగలిగి మూలక సహజంబులయి కొండొక స్థూలంబుల యు కనుపట్టెడు. * నోవోకోల్ కందంబులు తాలఫలసన్నితం బులును పాలాశవర్ణంబులు సంశ్లేషణంబులునైయుండు. * ట్పుప్పను దుంపలు బంగాళాదుంపలవలె వివిధాకారంబులయి ద్వివిధంబులయినవి. జిక్కిండు ధూసరంబు మఱి యొక్కండు కించిదరుణంబు. ఈ రెండు సంశ్లేషణంబులు. వీని పుత్రంబులు ముల్లంగిం జూలియుండు. ఇవి యీ దేశపు ముల్లంగిభంగి దుచి కారముకొఱవడియున్నవి. * కాల్సిఫర్ గడ్డు మూలక శ్రుతికాశంబులయి కొంత నిడుదలయి యార్ద్రకర్షిదావస్థంబు లయి యీవన్నధురంబులయి కారముచూనియున్నయవి. ఇవి విధ కందంబులు శక్యంబు లొనర్చి యెంగిలీషు వారుచయోగి చెదరు. వీనిలో నేనానికీలో వన్నియట వక్కాణింపఁబడినయ్యె. వానిలో వన్నియ వై వన్నియయొక్కండయి యుండునని యెఱుంగునది. * స్పీన్సేజి యనుశాక శత్రంబు కొండొక నిడుదలగు శత్రంబులు గలిగి బవ్వలింతోలి యుండును. ఇయ్యది ముద్గసూప సంయత శక్యం బయినం శత్రులందొ లంకుచున్నయది. కాబేజియను కూరకు పద్దముకుళ కల్ప నపవలాశ గుచ్ఛాగ్రం బయి యామూలవిరళచ్ఛదంబయి యేకకాండంబైయున్నయది. అయ్యది ద్వివి థంబైయుండు. అందొక్కటి యరుణంబైయుండు. మఱియొండు తెల్లనివన్నియది. ఈశాక ద్వయంబు మేషహంంబుతోడ నొండెం బెసరపవ్వుతోడ నొండెం గూర్చి పచించిన భోజన యోగ్యతా భాజనంబయి యున్నయది. ఈ యదియ గోవునుకూ రానిని యాంధ్ర ద్రవిడులచే వ్యవహరింపఁబడియెడి. * కాల్సిఫర్ ను పువ్వుంబు తాళఫల హిమితంబయి రేకులు లేక యంతట బుడపలు గలిగియుండు; నయ్యది సీతా శిథిరోపితవర్ణంబులఁ ద్రివిధంబయి యున్నయది. ఈ ప్రసూనంబు కాబ్బేజి యను శాక శత్ర మంజూర వండిన ననవద్యంబుగ స్వాద్యంబయి యున్నయది. * విజి టేబిల్ మారోయను శాకశలాటువు మఱుచయోగగంబుంజూనియది. ఆశలాటు వులుగొన్ని యవదాతంబులు గొన్ని పాలాశంబులు. ఈ రెంటి లోవన్నియ యవ

చాతంబుగనుండు. వీని పుత్రులగు బుచ్చులు గుమ్మడులతోలి యుండుంగాని పుష్పంబులు మృతంబు వానికంటె నల్ప పరిమాణంబులైయుండు. ఈశలాటుల మన దేశంబు వారు పయోగించుట గానంబడినదిగాదు. ఇవి నీమ యానుగంబులనంబడు. * రాస్ట్రేటియను ఫలంబులు రాజయసిరికలంతలయి తొళలు గలిగియున్నయవి. ఆ ఫలంబులు నాటుల వర్ణంబును గొంతతియ్యడనంబును తన్న విత్తులను మార్పవంబును గలిగియుండు. * మెల్వేటియను పండ్లు గొప్పలగు పిప్పలులంబోనివి చిటికెనకొలంది లావులయి జంబూ ఫల వర్ణంబులయి బుడపలయి యీషన్నధురంబులయి యొప్పు. వీనిం గంబలి బూచి పండ్లని మన దేశంబువారు వ్యవహరించెదరు. * స్ట్రాబెటియను పండ్లుగలవు. అవి యెంగిలీష్ స్ట్రాబెటియనియ “వియల్లి” స్ట్రాబెటియనియద్వివిధంబులు. అందు మొదలి వివటకొండతుల్యంబులయి బహిరంతరంబు ధూసరంబులయి మధురాష్టంబులయి యెసంగు. రెండవయవి వానికంటెంజిన్నయవి. తక్కు లక్షణంబు రెల్లంబుల్యంబులయి యుండు. బ్లాక్వేటియను పండ్లు రాస్ట్రేటివలెనున్నయవిగాని మేళక రుచికంబులయి మధురాష్టంబులయియుండు. * హిల్టాస్ట్రేటియను పండ్లు * తవీటి జామి పండ్లని మన దేశమువారిచే వ్యవహరింపబడియెడి. ఇవి యుచ్చింత కాయలంతలయి ధూసరంబులయి రసవీజంబుల మన దేశంబు జామిపండ్లంబోలి యున్నయవి. మనదేశపు జామిపండ్లు మెండుగ భజించువారికి గ్రహణికులగుచున్నయవి. ఆ ఫలంబు లప్పుటి గ్రహణిపడంచుచున్నయవి. * వీచెస్సను పండ్లు వర్ణంబున నాకారంబున ముంత మామిడి పండ్లంబోలి యున్నయవి. లోపల విత్తుగలవిగాని మీదలేవు. కొంతపుల్ల డనంబును గొంతతియ్య డనంబునుంలిగి యున్నయవి. లోపల విత్తు మట్టిరాగొంత కండ యెల్లనిది. తక్కుగలయది యెల్లంబెల్లనిది. * పియరను ఫలంబులు కపిత్థ ఫలపరిమితంబులయి యామంబులగు నప్పుడు చాలాశవర్ణంబులయి పక్వంబులయిన తటింపీతవర్ణంబులయి యంతర్ధవళంబులయి మధురాష్టంబులయి యొప్పుడు. * ఆప్సి లను పండ్లు దాడిమీ ఫలపరిమితంబులయి వానియట్లు వివిధవర్ణంబులయి యంతర్ధూసరం బులయి బడరీపలంబులకంటె మధురాష్టాధికంబులయి యెకాల్పవీజంబులయి యున్నయవి. వీనిన నీమరేగు బండ్లని మనవారు వ్యవహరించెదరు. ఇవియిప్పుడు నేఁ జెప్పిన వెలపండులకంటె శ్రేష్ఠంబులయి శరీరబలవర్ధకంబులయి సుఖావహంబులయి యుండు. * ఎంగిలీషు నామంబుల వ్రాయంబడిన కందకాక శలాటు ఫల గణంబులైత్యా వహంబైయుండు.

పండ్లు దిక్కుదక్కుగల భాన్వంబులును సకలాశ్చస్పరంబులను గతిపయాషధవస్తువులును నేరండ తిలనారికేళ తైలంబులును దేనియయింబోగాకును దములపుటాకులును బోకలును వక్కలును జిహ్వయక్షంబులగు మఱికొన్ని యుం గ్రింది యూళ్లనుండి పెద్ద బజాబునకు మిక్కుటంబుగం దెచ్చియమ్ముచున్నవారు. వీని లోపలకొన్ని సంతలోఁ జుక్కగా విలువంబడుచున్నవి. ఆయెండు చక్కని వర్ణంబులేమి బియ్యంబేడు దొరక కొని తొట్టిది పళ్లవరకును రూపాయకు నమ్ముచుండిరి. అక్కడినీటం గంది పప్పు చక్కగ శీఘ్రంబుగం బక్వంబుగాదు. కావున ముందుగాఁ గొంత లవణంబుగూర్చి యె సరుగాంచి దాననుడికించిన నప్పుడు శీఘ్రంబు పక్వంబయ్యెడు. ఉదకమండ లంబునుదకంబు స్వచ్ఛంబు మధురంబునయియుండు నట్టిది. పెన్న పట్టణంబు దొరకొని నీలగిరి పర్యంతంబు మార్గంబున నత్రుతదృష్ట భరంబు. తములపు టాకులలోఁ

* వియలు అనగా నడవి.

చెల్లనివియు నెక్కుడు కారమునేనివియుం గలవు. పెంకు బిల్లలంబోలి వాయవేసిన వక్కలు ద్రిక్కడ వక్కల వక్కలు చిక్కవు. ఆ వక్కలు వవిమాలి యున్నవి. చెన్నపురంబున నుండి నాయట్టుదకమండలంబునకుం బోయినవారలలోఁ గొందఱవ్వ క్కులు నోర వ్రణంబొనర్చుటంజేసి వాని మాని పోకలు వేసికొనసాగిరి. మున్నుచెప్పినట్లు గల్లఱుతోవ విడిచి కాంచిన నేత వండిన లట్యాది వక్ష్యంబు రెల్లం గరంబు రసనీయంబులయి యున్నయవి. అప్పుడుర భక్ష్యంబులు వీని యొక్కంటికి వెల యజాలు వదెను పిడక లమ్మడలేళ్ల. వంటవెఱుకు కల్లతఱుల నక్కఱుగయంత దోరకెడు. ఉండలంబులు నతి రసంబు ను వడలును దోనెలును గుగ్గిళ్లును వేచుడు గాయథాన్యంబునును గొన్ని వగల బొరుగులను నడుకులను జక్కిలంబులను మంత మామిడి పప్పు కబ్బిజాదన నమెదరు. ఇంతకుమున్ను వెలదెలుపని కాకఫల థాన్యాది పదార్థంబులు గొంత హెచ్చుకుందుగఁ జెన్నపురంబునందుఁబోత వెలకు నమ్మెదరు. చెన్నపురంబున దోరకని ఫలాదుల మూల్యంబు హెచ్చనియు గుండనియు వక్కాచంప నాకకళ్యంబు.

అత్యదేశంబులందులఁబోత నా ప్రదేశంబున వడలు సరంధ్రంబులుగా జేయుటలేదు. చానికిం గతంబాకండు గలదు. వివిధంబులగు సామ్రాజ్యంబులు తఱువగ మగువరె యున్నెదరు. అప్పర్యతంబునం జరించు పార్వతీయలను గ్రందివనంబుల జరించు పిండారివాల్డును సతిరసంబులు వడలు లోనగవానిని వడలని యసామాన్యంబుగ వ్యవహరించెదరు తత్తద్దేశకాధకంబులగు విశేషణంబులతోడ నాయాయు యసామాన్యం బుల వ్యవహరించుచు రగుటంజేసి వడలకు * 'దొండివడై' యని పేరిడి వెలయిచ్చి 'దొండివడై' యిమ్ము'ని యగ కొరకొనుటవలన నమ్మెడు మగువలకు నయ్యది మర్చ స్మృక్కగుటంజేసి వడలు సరంధ్రంబులుగాఁజేయుట మానిరట.

వివిధలోక పాత్రంబు లక్కడః : ముండెడియెడు. మృత్యుత్రంబు లగ్గి తంబున వానుట గానంబెదరు. దిగువనుండి వచ్చుచున్నవి కావున హెచ్చులవకు విలువం బడియెడు. చెన్నపురంబున నొక యాకకు దొరికినంత నీళ్లకడవ యిక్కడ నాలుగు మాకలకుగాని దొరికదు. అక్కడవలు వదిలి వెలకు నొక తపేల గొనవచ్చు. అక్కడవల కంటె బహుకాలము తపేలయుండు. మఱియు నా ఘటంబులు సంత లోనే యమ్మఁబడు చున్నవి. కావున లేవడిగెవారును నీరయులకు బిందియరె వాడు చున్నారు. స్వల్పపితర భేదంబులు నిరంతరంబు నాకణంబులగలవు. అక్కొండ మట్టితోఁ గుండ లానర్ప నితరులు నేర్పు లేమింజేసి వాని నక్కడఁ జేయరు. వక్ష్య మాబులగు పార్వతీయలలోఁ గోత్తనవారు మూతము తన్నుతికతోడన పాత్రంబులు చేసెదరు. వాని నొక్కండ కాంచుల వాడెదరుగాని మువారు వాడరు. రింభాత్రతం బులు మూత్రంబుల మూతమూల్యంబులయి సంతతంబు సంతను విలువంబునయిడి. పోక వట్టిగాడతగక బజారున నమ్మెదరు. అన్ని కొంచె మించుక మించుగ మూరెడు నిడుద కొలందియుం జేనఁడు వెడఁద కొలందియుం గలవు. వాని రుప్పకొక్కటి రెక్క నమ్మెదరు. పాధారణ జనలందఱ అప్పట్టులు పూడు పూడుకు నాహారానంతరంబు భోజన పాత్రంబుల వరం గడిగొనుచుంజరిగిపోవు దనుక వాడిగొనుచున్నవారు. అట్లు నేయ నొక్కటట్టు యొక్క పక్షంబునకు వచ్చుచున్నయది. సానుమంతంబుమీఁద గానులంబిడు రాగినాఁజెములు వెల్లుచున్నవి. ఆకానొక్కండ దొక్కరువ్వతోడ సద్యతంబుగ వాడుచున్నవారు. ఆ కానులు కొండకింవఁ జెల్లవు.

* వ్రావిడంబునందును రింధ్రంబునకు దొండి యను పేరు గలదు.

ఉదకమండలంబునం గల గృహారామంబులయందు మహారాకార సౌగంధ్యంబు లగు పుత్రపుష్పంబులును నయనోత్సవరంబులగు చిలు వికరంబులును గలవు. తత్ప్రభుత్వ పుత్రరంబులు తదోన్నతంబునంద కలిగినవి కాని తక్కు తావులు గలిగినవి కావని తోచుచున్నది. జాజులు సంతకులు మల్లెలు మొల్లులు లోనగునవి యస్తజ్జీవ యుక్తంబులు లేవు. నేలంతులును మిఠిల * గొజ్జంగులును గలవు. మాలకాకులు, గడ్డలు, సూర్యచిచ్చికలు, గరుడపక్షులు, గొరవంకలు మఱియు వేంక రెండు జాతులు వక్క మహిమండలంబునం ప్రసిద్ధంబులగు నితరాండజంబు లమృతంబున గలవనవు. ఆ కాళిగల గృధ్ర కలవింక గరుడ కారకలం గొన్నియెండ్లకు మున్ను గొంద తెంగిలిషు ప్రభువులు నేలనుండి పట్టితెచ్చి యచ్చట విడిచి. అది మొదలుగ నవృతంబు లవివృద్ధింబు లయ్యెడుగాని తొల్లి యవియు నక్కండను లేవు. గరుడ పక్షు లొకండు రెండు ద్రిక్మిగుల లేవు కలరవంబులవ్వంగల మలలో నున్నయవి.

నారికేళ మాలకామల కాష్ఠి కామేక్షుకట్టుల కిప్పల కంటకంబుల దధిఫల యజ్ఞాంగ క్షుగ కదలి వదలి వటు ఎరుగ మాచకి ఖర్జూర కరిక క్రముక తటలక్క ధరింబునలేవు. సాలంబుల శైలంబుల వ్యాళజాలంబుల భయ కరంబులు సగృహంబులు నగు ప్రదేశంబుల జ్యోతిర్వృక్షంబులను పెట్టు కొన్నిగలవు. అన్ని రాత్తులగిలెర పెనుదళ్య గానంబడియెడు. అహంబుల దేజోరహితంబులయి యితర తరువుల కరణి నుండుటంజేసియు శర్వసమయంబుల సర్వవిధంబులం బలుగు సాధ్యసంబులచే దర్శన మార్గంబులచే నా స్థలంబులదాయ జనులకు శక్యంబులు గామిజేసియు నా స్థలంబు లీయని యని యెఱుంగుచు యసాధ్యంబులు యున్నయది. తద్విష్కరంబులందు చోటు లును గతియయి ధరంబులగల గుహంతరంబులును మహామును లధివసించెదరనియూ వారిని దర్శించిన పుణ్యంబు గొందఱు గలరనియు నచ్చటివారు ధ్రువంబుగ నడివెదరు. “ఇరుళ కణ్” అను మఱియొక జాతి వృక్షంబు గలవు. ఆ వృక్షంబులు నడికిన చోటులం దడియించునక నిప్పుచొప్పున వెలింగెడి. ఇరుళ్ళు ఇన్ద్రగంజీకటికన్న ని యార్థము.

శల్మ శార్దుల కుండాల భట్టాక కోకచిత్రకాయ లులాయ స్తబిరోష రామది జంతు సంతానంబులకు నిశాంతంబులగు ఘోర కంతారంబులు గలవు. ఆ యడవు లుదకమండలం బునకు దవిష్కంబులయి యుండు. ఉదకమండలంబున బెబ్బలులుగ జీలుతవులు ములు పండులుగ దోడేకుం గలవు. అన్ని రేల నెరకయి యచ్చోగ్రమ్మరుచుండు. అమృతం బున నుండు కొండలలో గొన్నింటి ద్రుమపండంబులు నిండియుండెడు. వాని నఱవలు “శోర” అనియెదరు. అకంగా దోవులని యర్థంబు. అట్టి తోవులంద బెబ్బలులు గలవు. నేను వసించిన యెడకు వక్షిణంబున గోవెడు నేల వొక గుట్ట యున్నయది. అందలి తోవున నొక ద్వీపి యున్నయదియని విని గవర్నరుగారు కొంద తెంగిలిషు ప్రభువులతో గూడి యయ్యెడకరిగి వృక్షయాధురై నిదనవక గర్జావర్జనాద్వాది నిస్ససంబులచే నా వ్యాఘ్రంబును వెఱపించి వెలువరించి తుపాకి యెటులం గీడుకొనించిరి. మఱియు నేనుండు ప్రదేశంబునకుం బూర్వదిశ నర్ధశోశహారంబునగల శైలంబున తోవున శార్దులం బొకండు వసించుట విని గవర్నరుగారును మరికొంద తెంగిలిషు పోరలును దాని వేటాడు వేడుక మై నాడకుంజని యొక పొదలో దాగియుండిన యా వ్యాఘ్రంబునకుం బలువెఱంగుల వెఱుపుట్టించి బయలువరించి తుపాకిగొండ్ల నేయ నా యెటులంది నెట్టున నగట్టువెనుకకుం కాటి వేరొక యారంబున దూటికొనియె. ఆ ప్రదేశ

శంబు వోవ ననాశ్వంబగుటంజేసి యా దొరలు వోవ మరలిరి. వెండియు నప్పసి దిండి నేయ రెండుమారులు వారువోయి యొనవెట్టియు దొరకక తిరిగిరి. మఱియు గవర్నరు మొదలగు నెంగ్లీషు దొరలు మృగయంతో మృగదంశకంబులతో నన్నగంబువయి మృగయాభేలనంబునం బ్రొద్దుపుచ్చుచుండిరి. కోయంబుత్తూరు, మళయాళపు జిల్లాలలోఁ గరిం బొరిపుచ్చినవానికి జెబ్బది రూపాయలును గరిణిని మారణంబొనర్చినవానికి నేఁగది రూప్యంబులను బులిం బొలియించినవానికి ముప్పది యైదు రూపాయలును జీఱుత సుఱుముచేసినవానికి దశరూప్యంబులును భల్లూకంబుం జెల్లించినవానికి రూప్యంబు లయిదును చారితోపికం బొసంగ దివాణంబువారు నిశ్చయించి యున్నవారు గావున నొక పులిం జంపినందులకు గవర్నరుగారికి సయితము ముప్పదియైదు రూపాయలుచేరెను. ఆ రూపాయలు వారు తమయొద్దనుండు మృగవులకుం బంచివెట్టిరి.

ఉడకమండలంబున ద్రాఁచులు, జీమలు, దోమలు, నల్లులు, బల్లులు దేవ్వునులేవు. నూపుగింజల కంటె నినుమంశ యెక్కుడయి “తెల్ల పూచి” యనంబడు పురుగులు గలవు. మిడుతలుంబోలె నుముకుచున్నవిగాని యెగయుటలేదు. కఠినస్థలంబున గట్టిగాఁ జిదుమక చావవు. ఆ పురుగులు విభావరుల నడల నిదుర గదురనీక గుములయి కొఱికి నైత్ర పీల్చుచున్నవి. అక్కడి యెక్కుడు శీతంబుకొఱకు మోములు దక్క దక్కగల యంగంబులకెల్ల దొడిగిన యూర్వాకస్త్రంబులతోఁ బుడమిం బరుండిన నక్కిటంబు లప్పటంబులలో దూఱి మేనుల మానక కఱచిఁగొని కరకుచున్నవి. ఎన్ని దినంబులైన మనము తీసివేయకఁగాని యవి బాఱుగా విడిచిపోవు. అవ్వి యొడలం బాటుట యొడలికి రెన్నగా చెలియంబడదు. వీని యుపద్రవంబు కొఱకు నందలి కలవారెల్ల మందకాదులమీఁదను, లేనివారింటింటికిం బన్నికొనియండు నటకల మీఁదను నలుకాళ్ళ పలకలమీఁదను బెట్టియలమీఁదను బవ్వళించెదరు. ఉల్లు మీఁదం బరుండువారికి నజ్జింకూపుద్రవంబు దొడరదు. ఇక్కిటంబులు గొన్నియెండ్లకుమున్ను దోరంబుగ నుండెనట. అగ్గట్టుమీది గుట్టలలో మిట్టలలో బెక్కులు మిక్కుటంపుం బవ్వని పచ్చికలు గలిగియుండుటంజేసి పసికిమేత గొఱంతలేకుండు.

నీలగిరి పుత్రులు మానిసింగొట్ట మరిగినవిగావు గావున నక్కడ మనుష్యులకు వాని వలన నే హింసయులేదు. మరిగినపుని మానిసింగొట్టుఁగాని తక్కినవి బోలికి రావు. ఈ యర్థంబు గొందఱకు సంశయింపఁబుగాన నివ్వెనయంబు లేటవడం గొండొక వాక్రుచ్చెద. ఎల్లతిర్యక్కులుం దమకు హతుకంబులు గానివి యెట్టి మహాసత్వంబులయిన వానిచేరువలది గొంకక క్రున్నురుచుండు. క్షుద్రంబులైన నక్షుదంబులైన ఖగ మృగాదులు మానిసిమెలకువంగాంచిన వెఱచఱచి పఱచెడు. ఇట్లు భయపావకాలగు మనుష్యులచేఁ బట్టువడునప్పుడెట్టి క్షుద్రజంతువేనిం దన లావు కొలందిని వారి బాధించెడు. జీవితాశ యెల్లపాములకు బలియసి యగుటంజేసి యెట్టి జంతువేనిం దన కపాయంబు గలుగునప్పుడు తేగువయి మోములంగకుండునె! వినుంటు. మదీయమిత్రుం డొకండు దన చిఱుతకాలంబున సూరఁపీచ్చితల నలవాటుగం బట్టుచుండు. అప్పుడు మెడమలంగ నీకవట్టనఁగాని లేకున్నం జంఘాపుటలం గడువడి నెత్తురుపుట్టంగఱచి బాధించు. అనుదినంబు మానవులచేతుల బట్టువడుచుఁ బెరుగువారావతంబులు గూళ్లనుండుతఱిం బట్టిన బెట్టుగం గఱచెడుఁగాని యవి సయితము మిన్నకుండవు. మా యింట బోనునం జిక్కుకడిన యొక్కొక్క నొక్కగదిలొనిగిం బారఁగొట్టి కవాటంబు బంధించి దానిం జంపుటకు వోకండు గడంగుడు నగ్గరాటంబు జానిగి

పోవనిప్పుగామిందన్నం గొట్టవచ్చిన వానిం గొన్ని మాటులుగోరుల బటికి నెత్తురు
 బుట్టంజేసి యెట్టుకేచికి వాని కట్టచేర బిడుతుమారె. ఇప్పుడివి మాగ్యహంబు నందనేక
 వారంబులు జరిగె. మఱియు నొకండు తన మందరంబున నొక యవవరకంబునం
 మాటిన యొక వీల్లి నా తలుపు బిగియించి బెత్తంబునం గొట్ట నలలంతులు దిరిగి తిరిగి
 యెఱుజోవర త్రోవగానక తప్పించికొన నాసలేమి నమ్మాళ్లాలంబు తెగువసేసి వానివయం
 దిరిగి యెగిరి యెగిరి బలుకుడు గొలుకుడు వాడు మఱిమఱి కొట్టగా మఱిమఱి రేచి
 కడు శాన్డంబుతో నతని దేశంబున నెత్తురుట్టం బెక్కు విధంబులఁజేటి మఱిన నాతం
 డవ్వేదనచే న్గియగ్గలంబును బెగ్గలంబునం బలుకులు బిట్టఱచిన న్నియ్యింటివా రదిరిబెదిరి
 యత్తులుపు బలమిందెఱచిన నన్నీడాలంబు వాఁతె. వాడును తత్క్షణంబులయిన వేద
 నచే గొన్ని దినంబులకు మరణించె. యుద్ధ జంతువులే యిట్టి కడిమింజూప మహా
 సత్వంబు లిట్టి తఱులనెంత నేయవు? ఒక్కతఱి మానసిని వెలుపునం గొట్టి యీ రక్త
 మాంసంబుల వది మరిగిన వాన్లుంబు పొంచి మానవులం గొట్టి భక్షించు. ఒక్క పులి
 మానసిం గొట్టఁగాఁ గాంచిన లాఠి పులియు మనుజులం గొట్ట దొరకొనుచున్నయది.
 తక్కువవి గొట్టునేరవు. పులులెల్ల మానవులం గొట్టునేనిం బులులుండు కాంతారంబుల
 మానసి మెలకువయి చోప్పుడదు.

ఆ గ్రామంబునందలి గ్రామంబులందుండు విజిజులు నుద్యోగసులువగు నానావర్ణ
 జనులు బెంగువూరు, మంగువూరు, కోయంబుత్తూరు, తంజావూరు, వేలూరు, తిరుచిరాప ,
 బొంబాయి, చెన్నపట్టణంబు మొదలగు చోటలనుండి వచ్చియున్నవారు. ఆవ్వర్ణతంబు
 నంద సర్వకాలంబు వసించు పార్వతీయులు బడగర్ డొరార్తి(గ్రి) తొడువర్ కోత్తర్
 ముల్లు కురుంబర్ ఆనియయుదు జాతులవారలయి యున్నవారు. ఇప్పార్వతీయు లార్థ
 ద్రవిడులు లోనిగు వారుండు గ్రామంబులందేరక యీ యాయు యూరులకు దవుగం
 గుటీరంబులు వన్నికొని నివాసంబుచేయుచున్నవారు. ఈ యయిదు జాతులవాని
 వర్ణంబులును వీలొ విశేషంబులగు కార్యంబులును నా విన్నకత్తు కొలంది వివరిం
 చెద.

బడుగరను వారి భాష కర్ణాటాభాసంబుగ నున్నయది. అదియ ప్రాచీన కర్ణాట
 భాషయని యువటివాు నుడివెదరు. వీరు లలాటంబుల బూది వాల్చియున్నవారు.
 ముట్లకురుంబురు దక్కదక్కగల మూడు జాతులవారు నదియ ధరంచువాఁయ్య
 బడుగరుంజోర నెడవక యిడుటగానము. ఒడుగరెల్లం గృహీవలు. తక్కుధరంబు
 వయి గొండొక సస్యంబు దక్కవెల్ల సస్యంబులు బడుగర యిడియారు. ప్రకృతం
 బున మనవారు నెంగిలీషవారును బడుగరిడని వయిరులును మఱి కొన్నియుం బెట్టుచున్న
 వారు. ఈ బడుగరు తమ కంటలచే నుపార్జితంబగు ద్రవ్యంబంతయుం దఁచిద్దల కానిగా
 నిడియెదరు. తామడవులకరిగి తరువుల నటికి వంట చెఱుకులందెచ్చి యూరుల వికయింప
 గూడిన ధనంబువలన జీవించెదరు. ఎంత కష్టకాలంబునసేని లిడ్డలకీడ్డ ద్రవ్యంబునందర
 కాసయిన ముట్టరు. మఱియు వీరిలో గొంద టెంగిలీష భాష నభ్యసించి ఇంగిలీషు
 ప్రథవులకు బట్లర్ క్లోత్ కీఫర్ అనబడు సేవకులై వర్తించెదరు. వీరిలోఁ గలవారు
 గొందఱుగలరు. వారు వేషంబుచే నిర్దమలట్లు గానంబడియెదరు. ఈ జాతిలో వీవులు
 గలరు. వారు యజ్ఞో పవిత్రంబులు ధరించి తాంసాదులం బరిహరించియున్నవారుగాని
 కడమ బడుగరుతో వియ్యమందుచున్నవారు. ఎడుండేవర్ అను పేరుగల దెఱంబీ
 బడుగర శంకరకు గులదెవంబుయి యున్నయది. ఎడుండేవర్ అనగా నుద్ధంబు
 దెవంబని తాత్పర్యము. ఈ వర్ణంబున వివాహక్రమంబు వాక్రుచ్చెద. వెడ్డియాడ

వేడుకపడిన యతండు తన యువ్యకువచ్చిన యశ్వేలువ గృహంబునకేతించి తద్రథకు లకు దన వచ్చినవని వాల్చిచ్చినవారి అశ్వేలువకు నాతనిం జూపి యుతండు నిన్నుఁగోరి యేతంచె నితనిం బలిగాఁ గైకొన నీకు సమ్యతమాయని యడిగిన నవ్వనిత తనకు మనసు రాకుండిన నశ్వడ యయ్యర్థంబు జచింపెడు. అట్లు వరిహరింపఁబడినవాఁడు వాడు వాడిన మొగంబతో వ్రీడింగూరిన మనంబుతోడం జూయెడు. అవ్వనితకు మనసు వచ్చినవాఁ డయ్యెనేని శయనంబు వెనుకం చెలికెదనని యది వలికెడు. అంతట న పైద్దలయ్యిద్దఱకు నా ప్రొద్ద తమ కిలిమి కొలందిగఁ దగిన భోజనంబు వెట్టించి యా నిశ శయన సదనంబున కనిపెదరు. అయ్యిరువు రేకాంతక్రియాకలాపంబుల నారేయి శ్రుచ్చి యినుడుదయింప లేచినవృద్ధులు. - పుష్పడత్తి యాతని హుటమిప్పియం బయ్యెనేని నతనిం బలిగాఁగొన నీ కొనియెడు. అంతట నవ్వహురులకుం బరమామోదం బుగఁ బరిణయంబయ్యెడు. అమ్మగువకమ్మగువ హుటమి సమ్యతగబుగాదేని నతికుతుకంబున వచ్చిన యతండు గొతుకు వడుడుఁ బ్రతుకునెడిన వాని కతన వెత నొందుచుంబోయెడు. ఇట్లుగది నమ్మదవతులు మదనకదనమునగదమకు ముదమొదవించు వాఁడు దొరికు దనుక రుచి చూచుచుండుటంజేసి ప్రథమపరిణయ కాంఠంబునన గుర్విజాలయ్యునపత్యవతులయ్యు నుండువారుంగలరు. ఈ వెలందులు తమ వలచిన పూరుపులనేనిం దమ్మఁగోరి వచ్చు నప్పు డిప్పుడుచెప్పిన చొప్పున సంసర్తంబునగ బరిక్షించి వరింపవలయుంగాని తామ కోరికాని పరీక్షింపకకాని వరింకఁజనదు. ఇట్టి నియమంబున నుతయమంబయిన దంపతులూ సతులు తమ కిష్టంబులేని తతులంద్యజించి యిచ్చ వచ్చినవారిని మరలఁ బరిణయంబు చేసికొనియెదరు. అప్పుడా నూతన భర్తలవలనంబూర్వ భర్తలు తమ పరిణయవ్యయిత ద్రవ్యంబుగొనియెదరు. పతుఁం దమ కిష్టంబులేని సతులంద్యజించి యితర తరుణుల వరింపెదరు. అయ్యిద్దఱలూఁ బరిహరింపఁగోరువారికి నవృత్తింగల యపత్య బులయందు స్వత్వంబులేదు. దంపతులూ మగువయేని మగండేని మృతినొందిన నున్నవారు మరల వివాహంబయ్యెదరు. వీరిలూఁ జచ్చినవారిని వస్త్రాభరణములతో వారు వాడుకొన్న కొన్ని మృత్యావ్రతంబులతోఁ జతివయినిడి దహించెదరు. మృతులకు లోకాంతరంబున నిక్కడి యాభరణాదులు కావలసియుండుంగాన వారితోడ దహించిన నవియు లోకాంతరంబున కేగెడునను విశ్వాసంబుచేఁ గార్చెదరు. ఈ కులంబునం బెద్దతనంబు వహించియుండు వారిలో వొకండు కుణ్ణుర, వొకండు కోత్తగిరి, నొక్కం డొత్తెలూ మణియంగాండుగా నియమింపంబడి తమ జాతిజనులవలన దివాణము వారికి నీవలసిన బేడిగ రూకలుహుడఁబెట్టి కట్టుచుండుట తమ కృత్యంబుగ జరుపుచున్నవారు. వీరికి దివాణమువారు మిరాసీనేలల వ్రాసంగియున్నవారు. వీరు ముక్కుతురుంబున వారికిఁ దక్కదక్కగల పార్శ్వతీయలూఁ బెద్దతనము వహించి కులవివాదములం దీర్చుచున్న వారు. వీరి కాజాతులవారందఱు మిగల భయంబడి మాఱాడక నడచుకొనుచున్న వారు.

జోరాళి (బ్ర) యనువారు బతుగరనువారికి భృత్యులయి నిత్యముఁ గృషి నేయుట వారిచ్చు భృతిఁగొని జీవించుచున్నారు. వీరి భాషయు బతుగరి భాషయు సరిగాఁ బోఁచుచున్నయవి.

తొడువరను వారి భాష యిట్టిదని యెఱుంగంబడదుగాని యెంగిలీషు భాషం బోలిన యుత్పారణంబుగల యధిగామున్నయది. వీరు నీలకంఠరంబునందలి యధిత్యలన్నింటికి నధికృతులు గావునఁదొల్లి యొత్తెలంబున నేలగావలసినవారెల్ల నేలలు వారివలనఁగొని నిలయంబులు నిర్మించుకొనిరి. కృషివల్లలగు బడుగరు వీరికి మేలువారము గట్టుచుండిరి.

ఇత్రటి యయ్యరి దివాళు వారికి జేయించుకను దానంగొంత వీరిం జేరుచున్నయది. ఇవియు కాక యీ తోడువరికి బట్టలవలన జేవనంబుగలదు. అన్ని వనపాకంబు లట్లుమాడ భయానక బులయియున్నయవి. వీని మాడ చచ్చెనేని వాని వండి తినుచున్నవారుగాని వంపి భుజింపరు. ఈ ఋతమున నెవ్వడైనఁ గాలధర్మంబు నొంద నేని వాని కర్మాంత దింపంబుల నెల్ల బంధులలరావించి వారికి నమితదధిపుత్ర సహితంబుగ నన్నంబు పెట్టెదరు. వచ్చిన బంధువులందరింటి కొకబట్టెంతునం దెచ్చి వచ్చిన యింటివారికిచ్చెదరు. వానిం దామూచుకొని శయకుండల ఒత్తెల నయ్యుత్తర క్రియ లస్సుడొక్కయొడ బిధించి వాని చుట్టు గంగూర్చుండి యుచ్చెదరు. వీర లక్కానరంబు లందఱు వాస బుల కడం గట్టిపెట్టుటలేదు. మేఁత పొలంబున యునిచెదరు. అమ్మపా కంబులం గెడ్డుపుకుం దెచ్చునస్సు డొక్కొక్కతఱిఁ దెచ్చవారికం బ్రాణాపాయంబు వానివలనం గలుగుచున్నయది. బలిష్ఠులు ధీరులు సాహసీలునయిన యన్నరులు నలుగు రేగురుచేరి యొక్కొక్క కాసరంబును బంధన రహితంబుగంబట్టి వానిం బొలి యింకఁ జాట్లు మడురికియన్నచోటికిందెచ్చి తెచ్చి తలలు వగులగొట్టి కొట్టి మడిచెదరు. తెచ్చువారు వాని బంధించి తెచ్చుట తమ పౌరుషంబునకు హానిజనకంబని తలఁచెదరు. ఇట్లు దెచ్చుచో నమ్మపాకంబుల నమ్ముఁ జుంపం గొంపోయెదరని మొటింగి రోషావేశం బున విజృంభించిన దానజేసి యొక్కొక్కతఱిఁ గొంపోవు వారొక్కరిద్దఱు పాలి నెదరు. ఇట్లు మూడినం ఒట్టినదాని వడలకి మఱి కొండఱు కాసటం దెచ్చెదరు. ఇట్లు దెచ్చి వధించి తత్సృజదాయకృత్యంబులెల్ల నెరవేర్చి మగులు మగలు నప్ప రానుకాసరంబులగెడఁ గూర్చుండి వలుకగలం బలపించి వీడవ నా నైరథంబుల నాచ్ఛాదనాదినస్త్రువులును గృహంబును ప్రవీతునిని దహించి యాశాచనివృత్తి యొన రించికొని మఱియొక్క తావున గుఱికవన్నికొని బంధువులొసంగిన మహిమంబుల నునిచి కొని జీవించెదరు. ఇట్లనలాడుతంబు లానన్చిన పుస్త్రువులు లాకాంతరంబుఁ కేగిన వారికిం జేరునను ఒడుగరి యభిప్రాయ మనుసరించియె యని యెఱుంగునది.

ఈ యాధ్యక్ష వైపాకక్రియలు దినక్రియంబు దనుకఁ దత్సాంధ్రదాయుకంబులగు నాటపాటలలోనగు నుత్సవంబులతోడం బ్రవర్తిల్లెడు. ఈ యుత్సవంబు లక్కడనుండు న్నంగలీషవారును దక్కవారునుం తోయి చూచెదరు. ఇక్కలంబు గరితలు రజో వతులుకామున్న మగలం గూడెదరు. పికకుటుంబముననుండు స్తోతరులందఱు నగ్రజా భార్యంగూడు వాడకగలదు. అగ్రజండు మిగుల వార్ధకంబు నొందియండు తఱి నేనిం దత్కళత్రంబు కాలధర్మంబు వొందిన నయ్యగ్రజునకి పరిణయం బొనరించి తత్కళత్రంబుతోడన మఱింజలందఱు గూడెదరు గాని జ్యేష్ఠుండు జీవింపక గనిష్ఠులు పరిణయంబు చేసికొనరు. జీవద్భార్యుండు గళత్రాంతరంబు గ్రహించంజనదు. అగ్ర జండు మృతుండయినం గాకున్న నాతని భార్య మిక్కిలి వృద్ధియైయున్నగాని వాద్దఱు మృతులయినంగాని రెండవవాడు వివాహంబయ్యెడు. వాని యనుజులు మునుపు నుడివిన వడువునన యగ్రజుని భార్యయందు నడచుకొనియెదరు. వివాహవేడుగల వాడుగాని యొక్కకుటుంబంబున నుండ సమ్మతి లేనివాడుగాని విభాగించికొని పోయి వివాహము చేసుకొనియెడిని. ఇట్లు వివిక్తులయి పోవు వారిలోఁ గొందరు సహెబదరులు మఱియొక కుటుంబముగఁ జేరియండిరేఁ జూర్యంబు చెప్పినట్లు జూపించెదరు. ఈ పడఁతులు గృహంబులయందు వసించు తఱివినన నలయి యలజ్ఞంబుగఁ గ్రమ్మరుచున్నవారు. ఇంటివారికంటెం బ్రేణవారికి గోవ రిండు తఱి వసనంబులు ధరించెదరు. వీరలు కట్టినదేశంబు దొరకొని యూరు వర్సంబులు నురోజుంబులను మూయం బోఁకముడి యిడకయె యెంటి చుట్టు చుట్టుకొని

యెదరు. ఒక మాఁపునుండి రెండవదాని దనుక గుచోర్ధ్వభాగంబున భనురాకృతి యగు శేఖ పచ్చంద్రాడిపించికొనియున్నవారు. మఱియుఁ గ్రావ్యేదలు రచించుట లేదు. కచంబులు నిగుడనీక కత్తరించి నెలులు రాదువ్వి కపోల్పరాంతంబున జాతి విడిచి యున్నవారు. వీరిలో యాపవతులు విలాసవతులు మిగులంగలరు. వీరి పురుషులు శిరోజంబులును జీమకశ్చతురులును బైత్తెడు కొలదికిందెచికొని చూపఱకు నేవంబు పుట్టించుచున్నవారు. మున్ను నెప్పిన ఒడుగరిజాతి యధికారు లాస్కాక్కు చాదన నొంటి పాటుననుండు నివ్వడంతులం జలిమిం బట్టి కూడెదరు. ఆయ్యధికృతుల నేమిం జేయ ననువుపడమింజేసి పురుషులు తమ గరితల నొంటి డించిపోవం బ్రసక్తింది నపుడు మోచికొనియిపోయి తెప్పెదరు. గృహకృత్యంబులకయి పురుషులె వెల్లింగుమ్మ తెదరు.

శోభరను వారివృథు నెప్పిన జాతులవారికంటె దక్కువవారు. వీరు వడ్డంగి కంసాల, కమ్మర, కుమ్మర, యుప్పర, చలవాది, మంగలవనులు నేయువారు. చర్మ సుషిర నాద్య వృత్తియం గలవారు. వీరి భావ కరాట భావం బోలియున్నయది.

ముక్తుకురుంబరనువారిం గురుంబరనియు వాడికొనెదరు. వీరికి స్వభావ యొక్కటయి లేదు. ఆ కొండ రెండుజిల్లాలతోడ జేయున్న యదియని మున్ను వివరించెదరా ! శోయంబత్తారి జిల్లాతోడ జేరిన వారచ్చటివారి భావయ తడఁ బడుచుఁ గొద్దిగా వ్యవహరించెదరు. వీరు తక్కిన పార్వతీయలం జేరక యున్నత పర్వత నిశంబములయందును స్రూర సత్వఘోరంబులగు గోత్రకాంతారంబులందును బర్ణశాలలు వన్నిని నివసించియున్నవారు. అమ్మగలు మగువలను మంత్ర శక్తియు మూలికాశక్తియుఁ గావారగుటం జేసి హార సత్త్వ భయంబు లేక యున్నవారు. వీరు తక్కు జనపదంబులకు వచ్చుట యరిది. పురుషు లిరవులలేని తఱిం దమకు సమకంబునం గ్రుమ్మరు పురిపరిక వేదంబాదుల నమ్మగువలు పనుల వెలుతు వందంబునరాలు జువుట్ట నొండెం గజ్జలనొండెం గూఁతల నొండెం భీతి లేక పాఱఁద్రోలెదరు. మఱియు నవ్వుగ్ల కుచంబరు మంత్రోపదేశక్తిచే వివిధమృగరూపంబులం దార్చెదరట ! తమకు మిగులంబగ యెవ్వరే వానర్చిన నిచ్చానురూపంబుగ భీకర మృగాకృతులు భరించి యయ్యరుల హరించి యా రూపంబులం బరిహరించి నిజరూపంబులం గొకొనియెదరట ! ఇట్టి హారకృత్యంబు లానర్చుటం జేసి తక్కుగల పార్వతీయలు వీరియెడల భయంబువలన వినయంబుదోఁప వచ్చెదరు. ఇదియుంగాక తమ వృత్తులవలన గలుగు విత్తంబులలో దడ్డర్థంబు కయి ఎర్థంబునకింత మాత్రంబని కప్పంబువలె నిప్పించెదరు. మన వారుం దక్కువారును వీరికి భయంపడియుండెదరు. ఎకలంబులంగాని సాలంబులంగాని యసాధ్యస్థానంబులనున్న తేనెపెరలనుండి తేనెలు వీర డించెదరు. గిరివరులితరులు సుగమ స్థానంబులనుండు పెరల డించెదరు.

నేనయ్యది నెక్కిపోవుచో నాకు దావంక వొక కొండ కానంబడుచు వచ్చెనని తొలి వక్కాణించితి. అఖిరిణి ఖిరంబున బతుండను రక్కసుని కోటయున్నది. బరళియారు దాటిపోవు తఱి కొందరు తెరువరులు తత్ప్రాకారంబు మాకుం గానుపించిరి. అదియొక్క గోడవలెం గానంబడియె. ప్రజలెక్కిపోవు వలనలి మలపయి రంగ నాయకుల దేవళం బొక్కండున్నయది. కొండ యొక్క సుంకించు దాదిగఁ గుణ్ణాని చేరువదనుకఁ బ్రత్యేకములుగ గానంబడుచు వచ్చిన యా రెండు కొండలయందుగల కోటగుళ్లుకు నుడకమండలంబుననుండి కొండమీదుగానే ఇనులు బోయెదరు. కాన వా

రెండు కొండలం గుడ్డాగికడ నొక్కయెడం జేరినవని నేను మున్ను నెప్పినందులకు హేతువిదియ. వదియొఱు వర్షంబులకు మున్ను చెన్నపురికి గవ్వరుగానున్న లక్ష్మిజ్ఞ టౌ దొరగారు బతునితోటఁ జూడ వేడుకవడి యుదకమండలంబున నుండి మిగుల శ్రమంపడి కొంత దత్త్య చని యవ్వలిమార్గంబు కరంబు దుర్గమంబు గుంటజేసి చనలేక బతుని దుర్గంబు దుక్కిణి యంత్రంబునం జూచిరి. నాటంగోర నెంగిలీషు దొరిలు వేటుకయి యాటవికలం గూడి యాగిరివయి నిరతంబు క్రుమ్మరుటంజేసి యక్కోటకు నిప్పుడు పోవు కాలి త్రోవ యేర్పడియె. మత్తవారణ సంచార ఘోరంబయిన కాంతారంబున నా ప్రాకారంబు గలుగుటంజేసి యటకేగుట యెల్లరకు నుకరంబు గాదు. తత్సాలంబున నల్లలాల గొడలచే నేర్పఱచిన కొన్ని యెఱలు దక్కఁ దక్కు నిర్మాణంబు శిథిలంబయి కనుపట్టెడునని చెప్పెదరు. వికచక్రపురి గృహరక్షకార్థంబు భీమునిచేఁ జూలినన బతునిదియ యందుండు దుర్గంబనియను, నాకొండ క్రింది యొకచక్రపురంబిప్పుడు పాడువడి యెనుంగులకుం దానకంబయిన మహాకాననంబయి యున్న దనియను, నచ్చటం గతివయ దేవాగారంబులు గలవనియుఁ దత్రత్తులు నుడివెదరు. మోటుపాళియంబునుండి కొండకుం బోవు త్రోవకు వలవంకిం గొంత మేర మున్నుత్తిమంగలంబను గ్రామంబు గలదు. ద్రావిడ భారతంబున నేకచక్రపురంబు మున్నుత్తిమంగలంబని వ్యవహరింపంబడియున్నయది. ఈ గ్రామంబు పాండవులున్న యొకచక్రపురంబునకు మాఱుగఁ గొంతకాలంబునకుఁ గల్పితంబయినదనియు దక్షిణ పాంచాలదేశంబిక్కొండకుం బూర్వ దక్షిణంబునం గొన్ని యావడల మేరఁ బాంచాలం గుర్చియను నామంబున. నిప్పుడు నెగడియున్నయది యనియు నయ్యెడ జనశ్రుతి గలిగి యున్నయది. భారతంబున నేకచక్రపురంబు గోదావరీ ప్రాంతంబుననున్న యదియని వక్కాణింపఁడియెం గావున నిప్పుడు నే నొడిచిన యొకచక్రపురంబునకు భారత కథా ప్రకారంబు సంబంధంబెట్లు గలుగునని సందియంబ యవశిష్టంబయి యున్నయది.

పూర్వోక్తంబయిన శ్రీరంగనాయకాలయాధిష్ఠితంబగు నిలాధరంబ నీలగిరి యని అచ్చటి వారిచే వ్యవహరింపబడియున్నయది. అచ్చటి పెరిగొండలూపలం గొప్పవాని నామాంతరంబుల వ్యవహరించెదరు. తత్పుధరచరులగు ముక్కు క్షరుంబరు మొదలగువారేఁటికొకనాటికి నచ్చోటి కరిగి యారంగేశ్వరునకుఁ బూజావిధులు నేయుచున్నవారు. అత్తఱి నద్దరాధరంబునందును దత్తమీపదరాతలంబునందును గల మనవారలుం బోయి యా నేవక నేవధిని నేవించుచున్నవారు. ఆయ్యది మధ్యరంగం బనియు మహిళారము చేరువనున్న శ్రీరంగవట్టుణక్షేత్రం బాదిరంగంబనియుం బోళ్ దేశంబునగల శ్రీరంగక్షేత్రం బంత్యరంగంబనియు నయ్యెడ వాడంబడియెడు.

ఆ కొండవయి నుదకమండలంబునకుం లక్ష్మిమంబున హెచ్చుకుండుగ రెండామడ నేల “మూక్కరసిమెర” యనంబడు నొక గిరి గలదు. ఆగవ్యంబగు దాని గుహంత రాళంబున మూక్కరసియను నీశ్వరియున్నదని జనశ్రుతి మాత్రంబు గలిగియున్నది గాని తద్దర్శనం బేవారికిని లేదు. జనులు దద్దుహఃకుంభంబునంద యా దేవతం గుఱించి పూజింపరించుచున్నవారు. ఆ పరమేశ్వరీ మాహాత్మ్యంబు నిల్గ్రావంబునందెల్లవో నెల్లరుం గొనియాడుచున్నవారు. మరియు నుదకమండలంబునం గొన్ని దేవళంబులు తాటాకులం గట్టి వానియందు నయ్యుశ్వరిని నిక్షకాదుల నావహించుంజేసి పూజించు చున్నవారు.

నేనక్కొండవయి వసించినతఱి నక్కడి గణేశునకు సింహమాసంబునం బది దినం బులు వరోత్సవంబు ప్రవర్తిల్లే. ఆసవను దినసంబు రేల మాత్రంబు పూటపూట కొక్కొక్క వాహనంబుమీఁదను బదియగునాడగు వివాయక చతుర్ధినిం బూర్వాక్షం

మన సరదంబు మీడను సగ్గజవదనునకు నుత్సవంబు ప్రవర్తిల్లెడు. దారు నిర్మితంబు లయి వర్ణలిప్తంబులగు నవ్యాహుంబులు మిగుల జిన్నరి. చిత్రపటంబుల నలంకృతం బయిన యీ రథంబు హెచ్చుకుంగ నాలుగేను ని పుల తనర్పుగఁడు. అదశ రాత్రుబద్ధేత్రుని దేవళంబున నాలుచాలలతోడం జదుచి చేయంబడె. అచ్చటం జదురున నాశీనవార కామినులు కోయంబుత్వారినుండి వచ్చి యక్కొండమీదం గాపురము చేయు చున్నరు. అటచాలలనవోష్టులు నేపులేరు గాని కొందరు సుందరాంకులు గలరు.

అచ్చట నాశ్వయుజ తుదనవమి నాయుధి పూజ ప్రవర్తిల్లె. నానాదేశంబులనుండి వచ్చి యచ్చట పెనించువారు తత్సూజార్థంబు వేరటలం గాపులిచ్చి నివిధ ఫలాపూహ ప్రకాశంబులగు నైవేద్యంబులతో నమ్రమమస్తక మల నాయుధంబుల సన్నిధికి పూజాసంతరం బాశీరంబులనచ్చొటన గంకలం గ్రమ్మియుంచి మఱునాడు ప్రాద్దన నాతలం జాకికి నిచ్చెదరు. పూజాదినంబు నంది యన్నేటల వండి భక్షించెదరు.

కవుడాల్ జిల్లా జిల్లాజ్ఞానానుడు ప్రాసెస్ లాసెలస్ అను దొర కొమారుడు వేయి నెనుమన్నుట నలువదియాఱవ సంవత్సర మ్మోరు నెలలో నుదక మండలంబునం గ్రూత్తగా బాంక్ యనండు నొక కొలీని బ్రహ్మించెను. అందు బ్రజలకు యథాయోగ్యముగా వస్త్రపుల నుంచికొని కాని, యప్పుప్రతములు వాయించి కొని కాని, వడ్డి కిమ్మనల్లును గోరికగలవారు నిక్షేపించక గోరిన ద్రవ్యము పుచ్చుకొను నల్లును నింధనలు నిర్జితంబులయి యున్నయవి. ఈ దొర తత్సూర్యం బా పర్యటంబు మీడనే కొన్ని వత్సరంబులుగాక గాఫీ మొదలయిన పయిరులు వెట్టికొనియుండె.

వెన్నపురంబున నెంగిడు జ్యోతిష్కుడయిన జి. టి. తెయిలరను దొర నే నక్కడనుండగా నక్కొండకు వచ్చి యధస్తంబుగు నితాధాతలంబుకంటె నత్సర్వ తంబువయింగల వానలి వేండంబుల కొలంది నెటింగికొనుటకు సాధనంబయిన “యద్దైర్బోరీ” యనునొక పరిత్యజల నక్కడ నొక్క పాడుగు మలమీదక గంపెని వారిచే ననుజ్ఞాతుండయి ప్రతిష్ఠించె.

ఉదకమండలంబున సంతగూడుచోటం బదార్థములమ్మువారికి విలుచువారికి వర్ష శీతవాధ కరంబు గలుగుటంజేసి యెడనిమిదివేల రూపాయలలో నొక్కవణ్య వీధిక గట్టింప దివాణమువారు యత్నించియుండిరి.

అచ్చుల యందించు మించుగఁ ద్రిశతోత్తర శంకాశత్స హస్తయాత్యంబుల వరపు కంపెని వారికిం బ్రతి సంవత్సరంబు గలిగియున్నది. దాని వివరంబే నెటింగికొన్న తెలుగున నెఱుక పఱిచెద.

	రూ.
సస్యంబుల వలనం బుడ్రెండు వేలు	12,000
అంబెల చావడివలనం బుదిరెండు వేలు	12,000
సారాయి గుత్తవలనం బుదియాయవేల మున్నూరు	18,300
ఇంటి వన్ను వలన నాలుగు వేలు	4,000
పేకు మాయల గుత్తవలనను న్యాయ విచారణ	6,000
కర్తలు ప్రజావలనం దీయ దండుగవలన నాఱు వేలు.	

అంత రూపాయలు 50,300

తేకు ప్రాచు లా కుధరంబుపయి లేవు. కొండనుండి మహాశూరమునకుఁ జొర్ర తోవలోఁ గొండకిందఁ గొంతం దభ్రుకనున్న నేనూను కాంతారంబున నమ్మహీరు హఁబులు తోరింబుగఁ గలవు. తత్పదేశగవా శైలంబునం జేరియుండుటంజేసి యాతెక్క యిందులోఁగలసియున్నయది.

సారాయి గుత్త కాండ్లు బత్తాయి యనంబడు సారాయి యమ్మునట్లు కోయం బుత్తురి కలెక్టరునకు వొడంఁడిక యిచ్చెదరఁటు. అట్లుండియు నయ్యేటల నగుత్త యెత్తివ యతండ్లు బత్తాయి యమ్ముక పట్ట సారాయి విక్రయించుచుండెను. సారాయి గుత్త యెత్తు నతండ బ్రాండి, జిక్, రిమ్ అనంబడు సారాయి దినుసులమ్ము వాడుక గలిగి యుండుటంజేసి పావులలో సివిల్, మిలిటరీ యుద్ధోగస్థులకుం దక్కఁ దక్కిన యెవ్వరికి నీ మూఁడు విధంబుల మద్యంబుల విక్రయింపరు. వయిక్ మొదలగు వివిధమద్యంబులెల్ల నెల్లరకు నత్తెదరు.

ఎల్లరకుం దెల్లఁగఁగ నక్కొండవలి మున్నవనియున్న యే సుదకమండలంబు దణియు తణి నాకుం జలియింతఁజుం గలఁగమి యెంతయు వింతయయియుండె. నావిడి కలయగు నిలువొచ్చిన యనంతరంఁ యెచ్చటం గూర్చుండిన నెచ్చటం గ్రుమ్మరిన నెద్ది యంటిన నాసర్వం బలి శీతలంబయి గోచరించె. అంతం గొంతదడవనకె వలిమొలెంచె. మాత్రమంబు స్విడిదల ప్రవేశించు సమకాలంబునన శీతలంబు గోచరింపదయ్యె నని తోఁచెను. మరునాఁడె నాకును నాచానట యయివచ్చిన శ్రీవాస మొదలారికిని స్పదేశంబుననుండి కొంపోయిన చలి తొడుగు బాడళ్లంబొడిగి కొనవలసినవై. అచ్చట న్నయొకిండు దక్కనెల్లవదార్థంబులు నలి శీతలంబయి యున్నయవి. కొన్ని వదార్థంబులు మంచు గడ్డల జోలి శీతంబుచే దుస్సృంబు యి యున్నయవి. పెంకాయ నూనియ నేలి తెలుగునటచేరుచున్నది. వార్చితోడన పులియ యందు వడ్డించికొనిన యన్నంబు కొంత ఘృతవ్యంజనాదలతోడ మొవల భుజించి యెడగలగల్గితోయింపని యవిశిష్టాన్నంబు భుజింపఁబోయిన వాకానొకప్పుడు పర్యవేక్షకుండు కానండి యెడు పుటియ నచ్చట చలి రేవగట్ల భుజన కూకారంబుల బుట్టించుచున్నది. జంటయిజారులను జంటయరచట్టగను దెవుబుమాయఁగల్గయునునం దొడిగొని కుళ్ళాయల మీఁదం బ్రక్కపు గడ్డలునుజుట్టికొని “వైకింగు” అనఁడు కాలికొడుగులను గొప్పొనంబడు చేతొడుగులు దొడిగొని శీతవాళ కొంత యిఁగితిమి. వీనిలో లోపలఁ దొడిగొనిన యొక్క యిజారిను నొక్క యరచట్టయం దక్కడక్కనవి యెల్ల వెచ్చందనంబు బుట్టించు పురోమ నిచ్చితంబులు. రేల నిట్టితొడుగులపయి గొప్పకంబిళ్ల కప్పికొని కాళ్లం జేతులు ముడిచికొని యుదరంబున నురంబున నడచికొని పరుండినగాని యెడలు నడవడ నడంకెడు. కప్పికొను కంబిళ్ల విడిచి కడమ యుడుపుల పయి నల్లనెకలాకు నిడివి చొక్కాయలు తొడిగొని పవళ్ల నెండ కాయనప్పుడు బయలంజొర్రవో వాయ వినుమంత విసరనేని మిగుఁల జలిగలుగుచున్నయది. వాతంబు వీతెండుతణి నీడనున్న పదార్థంబులు మాత్రంబుగాదు సూర్య రశ్మి నున్న దూది వస్త్రిం బులును జల్లందనంబు నొందెడు. ఆ తపంబున నున్నవారికయిన నుతరి ప్రదేశంబున మేఘంబు గానంబడు తణి చలి మిక్కుటంబుగం గలిగెడు. కంబిళ్లదకంబులను మేనం చాల్చుచుండు దనుక వెచ్చందనంబుగలిగియుండెడు. కొండొకదరి యొడ్చియుంచి మరలం దొడిగొనినం గొంత దడవయ్యెది చల్లఁబడియుండెడు. అహారాంతరంబు పోదకంబులఁ బ్రతిఱించిన కరంబులం దడియెత్తు పొంపె దూది గడ్డ నంటిన దాని శ్రేణ్యంబు మూర్ఛాకృత వసనాచ్ఛాదనంబు గలిగియు మేనెల్లం గరువార్చెడు. అశ్శంగ

క్షౌర సమయముల నివృత్తుల నిండిన యారిగంబు విరువకలనుండిన జలివలసం బడు పాటులు నుడువగొలందిగాదు. కాళితోడుగులు చలికతంబున నెల్లకాలంబు మానమిం జేసి వక్కాణించిన రెండు తలులు దిక్కు వొండు తటి పడంబు లుదకంబులం దొట్టి యెఱుంగవు. మఱియూ నీ శీతంబున కొన్ని నిశ్య కృత్యంబులు సక్కుగ సలువ వొక్కనాడేని శక్యంబుగాదయ్యె.

అక్కడ నెగిలీషు దొరల యిరవులలో నజయజయందు వంటచెఱుకుల మంట సేయ ననువుగ గోడలయం దినుపవట్టుబులతోఁ బ్రాయలు నిర్బంపబడి యన్నయవి. అప్పుగ పోకకుంలాగ గూడులు ప్రాయలనుండియ గోడలలో నేర్పడి యున్నయవి. అయ్యధిక్రయమెల్లప్పుడు నిర్భరాంగార జ్వాలంబులవుట నయ్యపవరకంబు లుష్ణంబు లయి యుండినను వారు సారకు నయ్యంతికాంతికంబునంజేరి చలి గ్రాచితోనియెదరు అట్టి ప్రాయలు లేమింజేసి మనవారు వలసినప్పుడు చిచ్చు రగులుకొలిపి హసంతిక లంతికంబున నుంచితోనియెదరు.

ఆ మండలంబున సోమరితనంబును శారీర వాతప్రకోపజన్యంబగు రుజయును గలుగుటలేదు. జాతరాగ్ని శక్తి పెచ్చుగం గలదు. గొఱియ యెఱచి ఒంగాళా దుంకలు ముద్గనూపంబు దధిపుత క్షీరంబులు లోనగు సారవత్సదార్థంబులు ముచ్చాటలం దోరంబుగ భుజింపకుండిన మేనికి వాషమి గలుగు. శైత్యంబు నాష్ట్యంబునం బొదలింతు బండంబులు శరీర స్రవ్యత్యగహాపంబుగ మితంబుగం బుచ్చుకొనకలయుం గాని విచ్చలవిడిం బుచ్చుకొనినం జలవబండము వలన శీతజ్వరంబును, గాఢ బండము వలన రక్త విరేచనంబును దగ్ధను నియతంబుగఁ గలిగెడు. దధి పుతంబులు కొరవడ కుండఁ జేర్చికొనుచు వారమునకు రెండు మారులు దవ్వక యభ్యంగం బొనరించుచు జాము ప్రాదైక్యనంతలోనన కడుచుచు నుండిన నారోగ్యంబునకు నెట్టి కొఱంతయుం గల్గుగదు. ఆభ్యంగంబును వ్రాతర్కృజనంబును గాలంబు దవ్వక యొనరింప నాకు నా తోడివారలకు శీతాదిక్యంబుచే ననుకూలంపవయ్యె. ఆ ప్రదేశము యూరోపే శస్త్రులకు మాత్రము మిక్కిలి సుఖావహంబై యున్నయది. వారలా ధరంబు పయినెట్టి నీతున నేనిఁ బ్రాతస్సాయంబులం దెన్నపురంబునంబోల సవారివోయెదరు. మాద్యుల కట్టి తటి బయలు వోశక్యంబుగాదు. అచో నెగిలీషువారు శెన్నపురంబునం బాల్కువానికంటె ముదుగులగు తవరోమ నిర్జిత వచ్చింబులు ధరించెదరు. యూరోపే శంబువల నుదక మండలంబు కరంబు శీతలంబగుటంజేసి యెగిలీషువారికి మిగులం బ్రహదావహంబై యుండు. కొన్ని సంవత్సరంబులనుండి వసించు మనవారికి నచోటు కొంత యొమ్మిక పడి యున్నట్లు కానంబడియెడు. మఱియు నాచోటు కలవారికి మిగుల సౌఖ్యకారయ కాని లేనివారికిం గాదు.

అప్పుట నుష్ణదకంజేని శీతోదకంజేని వొక్కండ పిపాసకయి పుచ్చికొన నలవరింప వలయుంగాని యవ్యవస్థితముగాఁ బుచ్చికొనినం గడువున బల్ల పుట్టుచున్నదనియు నుష్ణదకంబుకంటె శీతోదకంబు జీర్ణ శక్తియు నారోగ్యంబును బుట్టించుచున్నదనియుం బూర్వంబు తెలియఁబడుటం జేసి శీతోదకంబై పుచ్చుకొనుచుండితి. దాన ప్రతార్యంబు దృష్టంబయియుండె. తొలుతం గొన్ని దినంబులవరకుఁ జల్లనీరు పుచ్చుకొనుచో దంతంబు లెల్ల జలజల మనుచుండె. అప్పుండలంబున నీరువట్టు పుట్టుటలేదు. భోజనానంత రంబు బలిమింగొంత పుచ్చికొనవలసియున్నయది. విసన కఱ్ఱ లగ్నిదరి కొల్లన కాని యెప్పుడు మనుజులకు శ్రమావసాదసార్థంబునయోగింపవు. అందుఁగామినులకుఁ గామం బెక్కువ యనియుఁ బురుషులకుఁ దక్కువయనియు వచించెదరు. ఉదక మండ లంబునందలి వాయు వర్ష శీత లక్షణంబు నే నవ్వట వసించిన యాఱు నెలల యిరువది

నాలుగు దినములదనుక నా యనుభవమునకు గోచరించిన యంత వట్టు వివరించెద. నే నచ్చటఁ జేరిన మరునాఁడు జూను నాలవఁజేది మొదలుకొని పదుమూడు దినములు దినమొకయొక కొంచెముగ బిడ్డిని పెరచు వర్షించుచుండె. వీడవ నాటునాడెడ గాయుచుండె. ఆ నెల యిరువదిమూడవతేది మొదలుకొని యెనిమిది దినములు నిరవ కాశంబుగ నాకాశంబునం బెల్లెడ వలాహకంబులు గ్రమ్మిపోని వచ్చు మారున ప్రేరితంబులయి వర్షించుచుండె. ఇవ్వాన నలి తువ్వరయై యుండెఁగాని గొప్ప చినుకులుగ వాకప్పుడేనిఁ గలుగదయ్యె. గాలిమాత్రంబు భీలంబుగ వర్షావసర సమద్ర ఘోషంబు ననుకరించు ఘోషంబుతో వీచుచుండె. మానవుల యనావృతాంగంబులు జెమ్మటంబోలె జెమ్మ బొడమించుచుండె. సాయం సంధ్య మొదలుకొని ప్రాత స్సంధ్య దనుక నవ్యాతంబు పెచ్చు వెగిలి వీచుచుండె. అవ్వాతంబు శీతంబు మహిమంబు తరంబు నాకు వక్కాఁజుకంగాదు. మా విడిమట్టు మా యేలిక విడిమట్టునకు హెచ్చుకుండుగ మున్నూ టువారల దూరంబున నున్నయది. అయ్యెడనుండి సాయంకాలము నిజగృహంబునకు వచ్చుతఱి నా శీతవాతహతిచేఁగలుగు కంఠంబు గృహంబుచేరిన యనంతరంబు కలితయ త్తణంబుల దనుక నెలకొనినాడు. ఈ దినంబులలో వాకానాక తఱి వాన వెని యుండెఁగాని గాలి యొడతెగక వీచుచుండె. పడంపడి గొప్ప చినుకుల వాన పది దినంబులు గురినె. అందునెడ నెడ నుఱుములు మెఱుములు గలిగి వాన జలిసి కురిసె. వర్షించు కాలంబు దక్కం దక్కగలతఱి యనుదినంబు నెండమెండుగఁ గాయుచుండె. అప్పుది దినంబులును వీలెంచిన తూర్పుగాలి వరమదికావాతం బిట్లు ప్రభుత శీతంబు గాక యుండె. వెండియు జూరై పది రెండవ తేది దొరఁకొని ముప్పదవ తేది వఱకుఁ బడమటి గాడ్పును బొడి చినుకులును మునుపటి తేఱంగున తలకొని యుండె. ఆ దినంబులకు మంచి యొడ యరుదయ్యె.

ముప్పదొకంజవతేది యొడయు గాలియు మెండుకొనియుండె. *నాఁడొడి నెల పది యెనిమిదవ తేది. ప్రతి వత్సరం బాదినంబు కావేరీ మహానది తప్పక పూర్ణంబుగఁ బ్రవహించెడినట్లు. అది “పడనెట్టాం వెఱుక్కు” అని యుఱవలు వాడెదరు. అనఁగాఁ బడునెనిమిదవ తేది వచ్చు వెల్లువ యని యభిప్రాయంబు. దానిఁ బడునెని మిదవ పండుగ యని యచ్చటి తెనుఁగువారు వలెకెదరు. నీలగిరి యందుఁ దత్పశ్యమ దేశంబునందుఁ గటకమాసంబునం బోరంబుగఁ గురియు వారిపూరంబు కావేరిం జేరుటంజేసి యా మాసంబునఁ గొన్ని వాసరంబుల దనుక నెడయొక యయ్యెటం బెల్లు వెల్లువలు వచ్చుచున్నయవి. అందుఁ బడునెనిమిదవ తేది వచ్చు వెల్లువ గడపలియది గాఁగొనియాడఁ బడుచున్నయదిగాని యవ్వలి దినంబునను వఱదలు వచ్చు చున్నవి. ఆ యేతేమేర నుండి యే మేర వరకు నేయే యూరులం జుట్టుకొని పాటుచున్నదో యాయా యూరులనుండు వారలు నాడయ్యెటికి నేలెంచి అందు మజ్జనంబులొనరించి యద్దరం బనువు ముద్దను గావేరిగాభావించి యుంచి దానికే జంధన పువ్వు ధూపదీపాదు లతో భక్తియొక్కంబుగఁ బూజనంబులొనరించి వెలియాకులు క్రొత్తకోకలు క్రొత్తబిడకలు క్రొత్త చేతులు నల్ల పూసలు పంగరు తాలిబొట్టులు పెంకాయలు కుంకుమము మఱియుం గొన్నితదుచిత పదార్థంబులును దమ తమ శక్తి కొలది నన్నదిలో విడిచి యిండ్లకరి యిలువెల్పులను పుతచిరంటులను నట్టిండ్లం బూజించి మొక్కు సంప్రదాయంబు. అట్లు గావున వివిధ విషయంబులనుండి యయ్యెడకమండలంబున వచ్చియున్న మన వారిలా వారంబున నచ్చటి తటాకంబును గావేరిగా భావించి యిప్పుడు చెప్పిన బొప్పన మెచ్చగు పూజలు జరిపిరి.

అస్తుండఁబడునఁ బ్రభుత్వముననుకూల భూతంబగు ప్రతిపక్ష వాతమును, దిరోహిత రవిబింబునగు సంబుడ కదంబును నిరంతరతనుతర భారాన్నితంబగు వర్ష పాత బాను బూర్వాభ్యాతంబైన కటకహంబునందలి యష్టాదశవాసరంబున కనంతరంబు శాంతంబునగు నని యచ్చటివారు వాడుకొను వడువున నఘోషము నానాటికిం దక్కవగుచువచ్చె. కొంచెము వానయుఁ గొంచెము గాలియు గలిగి కొన్ని దినంబులును, గాలిమాని యొకానొకవేళఁ దూరయుఁ గడమఁబడల నెడయుం గలిగి కొన్ని దినసంబులును, లేకకడ మొదలకొని పట్టపగలు దమక మొడగు నెడయుం బిడిత జలదంబులు గప్పివ యుత్పరవీధియుం గలిగి కొన్ని వాసరంబులును గడచె. నెట్లెఱుగు నెల యంతయుం బ్రత్యహంబు ప్రకాశంబును బ్రతికళంబు శర్వరీత ప్రముఖ గ్రహ తారకా ప్రకాశంబును గలిగియుండె. చలి నట్లుగ వడమటి బిట్టు చలిఁజ్ఞు మట్టుయ్య. వానయు నొకానొక దినంబునంగాని మునుపటి తెరంగునం గలుగదయ్య. కాలనంద తద్వార్తంబు గాల్గు చేతులు ముడిచికొని యందరంబు నురంబునఁజేర్చి యండ వికొని పరుండియుండిన పాటేపాటియలేక యత్తటి యిచ్చవచ్చిన వడువునఁ గాలునేతు లాచ్చికొని పరుండంగలిగెఁ గాని ముందు నుడివిని గడువునఁ గల తొడుగులలో వొకండేని నుడుగ నొకప్పుడు ననుకూలించదయ్య. అట్టివిరు నెలలో వెండియు నిరువది రెండు దినంబులు తూర్పు వర్షంబు పవలంబుగఁ గూయుచుండె ; వృషి లేని దిక్కుంబున నెండ వేండ్రంబుగ నుండె. తఱువాతఁ గొన్ని వాసరంబు లానారంబు నిలిచియుండెగాని యందరం బంబుదా కీర్ణంబయి యుండె. అన్నెంతో నగ్గరిని వాన తటి సరిపాడు.

అవ్వల నాలుగేను దినసంబు లానిశాంతంబు నిశాకాలంబుఁ గొంచెమ్మగ మంచు గురి నె ; నవ్వుట నది నీరుమంచని వ్యవధింబెదరు. నవంబునెల వఱకు నామంచు గురి యుడుండి దిసంబు మొదలు మిక్కుటంబుగఁ గురి నెడి దిని గండు మంచని వాడికొని యెదరు. నవంబు మాసంబునందరంబున గీరిదంబులు తోరంబుగఁ దిరుగుటంజేసి యా నీరు మంచు గురియదయ్య. అహ్మసాంతంబున గండుమంచు మూడు రాత్రులు గురినె. మఱియును దిసంబు మాసంబున నభి మండలం బంభివాహంబులచేఁ బొరిం బొరిదిరోహితంబయి యుండుటంజేసి యా గండు మంచును నిలిచియుండి యన్నెల తుదను రెండు దినంబులు మరలం గలిగియుండె.

అష్టర్వతంబున మేషసృకములం బాదిగ నేడుమాసంబులు వానకాలంబు. తదుత్తర మాస శతృప్తయంబు పామసమయంబు. తక్కిన యొక్కండు వర్షంబుగాని మంచుగాని కల్గియుండు. కాని యాతపంబునకం గాల నియమంబులేదు. అస్తుండలంబున వానతటిం దురువు కడవలి వీతెంచుచో మెఱుములఱుములు గొప్పభారంబుం గల వానలు ప్రవలంబుగ గురియుచున్నవి. వాన లేని యత్తటి యొండ త్రివంబయి యున్నయది. చలి మిగులం గలదు. పృథువాతంబు వీతెంచుచో సన్నంతుం జనుకులె చినికెడు. మెఱుములఱుములు మంచియొండయుం గలుగవు. చలి మిగులం గలదు. ఈ సమయంబున, నస్తుండలంబు నందలి స్వాభావికంబగు శతృగణంబు వర్షిలెడు. దక్షిణోత్తర వాతంబు లచ్చటఁ దఱుచుగ వీతెంచుట గానము. నే నవ్వుటఁ జేరినదిగము మొదలుకొని యాగమ్మ తుదవఱకు జలధరరహితంబయిన దిశం బొక్క దినసంబేని లేదయ్య.

నవంబు దిసంబునెలల కడతఱులఁ గొన్నిరేణం గండుమంచు. గురినెనన తొలుతం బలికెన. అక్కలంబులలో ముసంజం నిరువదియొ

గడియల ప్రాధు దొరకొని ప్రాధువాడిచిన గడియ దనుకం గలిగిన శీతంబు శశ్వము వాతంబు వీతెంచుతటి గలిగినదానికంటె వెగ్గలంబయియుండె. అప్పుంచుచేఁ బుల్లలవెల్లు సౌరుగాకులగుచుండె. అత్తటి వెచ్చం దనంబు వెచ్చగం గలిగించు కంబల్ల నతిశీతంబులయియుండె. ఒకప్పుడు పలువాత శీతోదకంబు లక్కఱపాటునం జేసి చేతులం దగలి నప్పుడు గలిగిన చలిమిరితనంబిప్పుడు తలంపునం బాటిన మీను గరుపాఁడెడు. ఆ శీతంబుకతనం దేలు మీటిన యట్లు సందిలి యంత వట్టు నరం బులెల్లం కొన్ని క్షణంబుల వఱకు విరవిరంబాటుచుండె. వివిధ జనపదంబులనుండి వచ్చియచ్చొ బెడ్డకాలంబుగఁ గాఁపురంబుండు పడఁ తులమ్మంచు దినంబుల నింనుకేసిం గొంతువొక తటాకంబునకే కాల్వకరణీయంబులు దీర్చి కొని భండంబులం గాండంబులు నించికొని యేతెంచుచున్నవారు. అచ్చటికిం కొత్త కాఁపులగు నాబోఁటి వారలకు మాత్రంబు శీతల పానీయంబు దుస్పర్థంబయి యున్నయది. శీతాత పాదకం బభ్యాస వాటవంబునంజేసి సుసహంబయి యుండునను నర్థంబిండువలన విశేషంబయ్యె. అట్టి తుపానంబు సుసంబయి నానాటం గురియు నప్పటి పాటులు నాబోఁటి వింతతాకి నేపాటియు సహ్యంబులు గావు. అట్టి గండు మంచు తఱి నగ్గిరి నే ననేక దినం బులుండక స్వదేశకాభిముఖుండనగుటంజేసి నాకననుభూతాంశంబగు తత్రాచేయ గుణంబు తత్రత్యుల వలన నెఱింగి కొనిన కొలంది వక్కాణించెద.

ఆ గండుమంచు ప్రతిదినంబు పంచవంత ఘటికం దొరకొని యవరదివసంబా పంచమ ఘటికంబు గురియుచుండు. అట్లు గురియతఱిగల వలి పరుకం దలంబుగాదు. తక్కుగల తఱి మిక్కుటపు వేండ్రంబున నెండగాయుచుండు. మంచుగురియు గడియ లలో నున్ని తొడుగుదన్ని యేసిం దొడిగి కొని తాపీరంబుగానక గచ్చాగారంబులనున్న వారలకేని వదనంబులును రదనచ్చదనంబులుం జీటులుచుండు. దాని మానుపవేడి యొగిలిపువారు కోల్లక్రిక్ అని పేర్కొనబడిన నవనీత కృతౌషధంబు ప్రాతస్నా యంబుల నాననాధరంబునకుఁ బూసికొనియెదరు. ఆయ్యౌషధంబుచుట వైద్యశాల యందుఁగలదు. ఆయ్యది దొరకని పక్షంబున వెన్నమాత్రంబయిన జరిమి కొనవలయు. కరచరణంబులకుఁ దొడిగి కొను తొడుగు రెడతెగక యినుమడిగఁ దొడిగి కొనవలయుం ; దొడుగకున్నం గరచరణంబులు సయితము చిటులుచుండు. అంతియకాదు. అనావృతాంగంబులెల్ల నమ్మంచుగడియలం జీటులుచుండు. గావున ననావృతాంగులయ యేవారు మండరు. చిటిలిన చోటుల సయ్యౌష ధంబుఁ బూయ నది నివర్తించెడు. ఆకాలంబున మంచు గడ్డకట్టుటయె కాక రాత్రుల వెలినుంచిన పాత్రంబుల నీరంబును గడ్డకట్టుచుండు. అగ్ని యెఱిసం గొంత యూరువవచ్చుఁగాని యమ్మంచుగడ్డలంటిన నోరువందరంబుగాదు. అత్తటి బచ్చికయం బిర్లుంబులుం బ్రసూనంబులును మఱియు నయ్యడం బయిరగు సకల పదార్థం బులును తోపిలి సౌరుగులయ్యడు. వేడియ నెత్తురుబంతయుం బ్రజలకు పఱచుగాఁ గలిగెడు. పూఁట పూఁటకుం బాలు పెరుగు నేతులు నేమఱక కరముపయోగింపవలయుం గాని కనుల త్తఱిం బాడిం గొఱవడుటంజేసి వలయునంత దుగ్ధాధికంబు దుర్లభంబు. మఱు వడుటవలనం జివితీయున్న పూఁడియుండులు కవళ్లు నొక్కొక్క సమయంబున నిప్పు దగిలి రిగులుకొనుచుండు. ఇట్టి యావత్తవంబులకు మూలంబగునది యగ్గండు మంచు తఱియ కాఁ గానంబడియెడు. ఎల్లప్పుడు నమ్మండలంబున వసించగోరు నెం గి లిషువారిలోపల. బెక్కండ్రక్కాలంబున నక్కండ్రుండ వోవక యక్కొండమిడికెత్తి తోత్తగిరి కుబ్జారులకే వసించురు. నలు మాసంబుల దనుక నా హిమాని మానదు. పిదప

వాన దొరకొనుటంజేసి యుద్ధిడంబులెల్లం బల్లవితంబులయ్యెడు. ప్రభుత శీతకారణంబగు వారుణ దితా సమీరణంబును దనుతర ధారాస్థితంబగు వర్షపాతంబును నతి ప్రారంభగు తుషారంబును నుదకమండలంబునకుఁ బశ్చిమంబునందక్కఁ దక్కుగల దిక్కుల మూడు కోనుల కావల నిత బహుళంబుగాఁ గలుగవు. పశ్చిమంబున మఱియుఁ దోరంబుగ నుండు. ఇటు మును చెప్పిన శీతపాతవర్షతుపానంబు లిరువదియేడుకు మునపు గలిగిన వానియందు దశమాంశంబును గావఁట. తత్కారణంబు నాకు గోవ రింపవయ్యె. తోరంబుగాఁ గురియు నీహారంబు లేకుచే మిగుల సమృద్ధంబులుగాక ఫల దళ పుష్పదులు శుష్కంబులయి నోరుగులగుటకుఁ గారణంబు నాకుం దోచినయది కొండొకవక్కాణించెద. సామాన్యంబుగ నెల్లచార్యంబులు వానందడియక యెండన యెండిన గొండొకకాలంబుదాకఁ నిస్సారంబు గాక యుండుటయు, నెండ నెండక వానందడియక యుండిన వెడియుఁ గొండొకకాలంబు దనుక నునికియు నదకాతపసము వేతంబులగు వానంబుల సంస్పర్శన, బున నుండిన మఱికొంత కాలంబువఱకు నుండుట యుం దోయి దోస్తా నీ తంబులుగాని మారుతంబులనండిన బెద్దకాలంబుంటయు నొక్కొంత యేఁ బఱన ప్రవేశంబు లేని ప్రదేశంబునఁ బడికఱచిన నిరంతరంబు సారవంతంబులై యుండుటయు, మఱియు నెట్టి వాతయందేని నుంచిన విమలంబులగు సలిలంబులు వాయు సంయోగంబునఁ గొన్ని దినంబులకే ముగి పురుగులగుటయు, నట్టి జల, బుల, బుద్ధిలో నెంచి మారుతంబు మాఱినక మూల లిరిడ, చేతక బాఁకఱచినక బెక్కుదినంబుల దనుకఁ జెడిక యుంటయుఁ గఱియ దివసంబులకే ముగి యుండు వోయెడు జలతు క్కెరంబులు దైల పూరితంబులైన గొంకకాలంబు దనుక ధృతునడిన బహుకాలంబు దనుక మురుగుడు వోయింటయు ననుభూతంబులయి యున్నయి. వస్తు సంతానంబు వానందొంగుచు నెండ నెండుచునండిన దొల్లింట యునికింటె సత్వరంబుగఁ జేవ చెడి పోవుచుండెడు. ఎట్లనిన సర్వంబు నబుసమిళిత రూప, బగుటంజేసి రంధ్ర సహితంబయి యుండెడు. మఱియు దత్తవృద్ధాంబునకు ననురూపంబుగ దత్తవృద్ధాంబు సంభూతంబగు త్వక్కు బహు పదార్థంబులం గప్పికొనియుండునట్లు గానందడియెడు. ఆ త్వక్కునఁగల రంధ్రంబు లంతకే పదార్థంబునంగల వానింటె దనుతరంబులయి యుండెడు. ఎండ నుండునప్పుడు పదార్థాంతర్గతరసంబు లెగిసిపోవుటకుఁ గారణం బాప్యంబు గావునఁ జర్చంబునంగల రంధ్రంబులకుండుగిన కొలది నెగిసిపోవుచుండెడు. అల్పముఖంబుగు వొక్క కడవయందును విస్తృత కత్తిరిగు వొక్క పల్లరంబునందును నీళ్లు * సమాన పరమాణుంబుగానించి సమకాలంబు యొక్కెడనుంచి యెండవలన నెగయు జలప్రమాణంబు కరియెడు నెడ ముఖవైకాల్యంబునకుండగిన కొలదిఁ దొంగిని పోవుటయ తెలియఁబడియెఁ గాని యారెంటిల జలంబు దిడుట సమంబుగఁ గానంబడదయ్యె. అట్లుగాన వానందొంగుననవృద్ధవృద్ధులయూపంబులుగ మాటుచు బిచ్చితంబగు త్వక్కును సంతర్గత పదార్థంబులతోఁ బుదువుగావించుటంజేసి యా వర్షనుషిరంబులు నానాంట విస్తృతంబు లగుచుండునని యూహించబడియె. ఇట్లు దొంగి వై రంధ్రంబులు విస్తృతంబులయిన వస్తువు లెడనెండుచో నా స్థూల రంధ్రంబులవలనఁ దత్కారణంబు దొల్లింటింటె

* నెలయ నెలగిగొను కొఱకు సమానపరిణామంబుగానని నుడువంబడియెఁ గాని ముద్దాన నేని నెంతయని నీరంబునించి యుంచిన నెగయునీరు వోరువిరి కొలది నెగిసిపోవుచున్నది. బెత్తెడు వ్యాసంబుగు వోరుగల కలశంబెంత గొప్పదియైనను దాననించిన తోయంబును మూడుబెత్తల వ్యాసంబుగు వోరుగల తట్టు యెంత చిన్నదియైనను వాననించిన సలిలంబును నెగిసిపోవుకొలది యట్లులైన బెత్తెడు వ్యాసముగల దానికే

తెక్కుడుగ గ్రక్కున నెగసిపోవుటంజేసి మిగుల సూరుగులగుచున్నయని. ఇట్లుండంబున యెచ్చట గురియూ మించు మంచునం దోఁగి యతిమాత్ర రంధ్రంబులగు పత్రంబులను బ్రవసంబులును బండులును బచ్చికయుం బంటకుయిరులును నెండవేడిమిఁ దద్రసంబులు బహుళంబుగ వేగఁబ యెగసి పోవుటంజేసి నీరసంబులగుచుండెనని యూహించబడియె.

ఉదకమండలంబునకు నలువలంకుల నైంతదనుక శీతవాత వర్షంబులు మిగులం గలిగి యుండు నంత దత్తులాపల వానలఁదోఁగిన మానవులు నిక్కవంబుగ మరణంబు నొందెదరు. అద్దరజీర్ణంబుమీఁది సంవసథంబులకేఁగు మార్గంబుల లేవడికతనం బలితంపుఁ దొడుగులులేని జనంబులు నడచుతఱిం దొరఁకొనిన జడిం గడుఁదడిసి చాటులేక వడవడ వడంకుమఁ గొన్ని యెంబలక యెక్కుడు చలువచే నొడలి నాడులెల్లం బిగిసికొనం గొందఱును, వేగవంతంబయి వీచుగాలిచే నూర్చుమరలు కొలువనైరక కొండల మందుచు మఱి కొందఱును గ్రిందంబడి ముందెదరు. ఇట్లు ప్రతి సంవత్సరం బుచ్చట నొక్కరిద్దఱు మరణింతురు. నేనెచ్చట వసించిన సంవత్సరంబునకుం దొనియెఁడొక సంతనాఁడు మధ్యాహ్న సమయంబునం దలకొనిన జడికి సంతవారెల్లం జెల్లవెడరయి తమతమ సరకుల నుత్పట్టించి వెఱచివఱచి చెంతనున్న గృహంబులం జొచ్చి పాణంబులు రక్షించుకొనిరి. కొండొక జనులు ఖోభంబునం దమ సరకుల విడనాడనైరక తోడం గొంపోవఁగఁడంగి వెనుదడవు వానందోఁగినవారగుట నీకునం గొంతువోయిరి. అంతట నెచ్చట తహనీలుదారుఁడు వారిని ననుష్యులచేఁ దన యధికార స్థలంబునకు మోపించి తెప్పించి తొరంబుగ నంగారంబు ప్రజ్వరిల్లంజేసి వారికి వెచ్చఁబుట్టంపం గొందఱు కాలు నేతలార్పి ప్రకృతిం బొందిరి. తొందఱు కాఁధర్మంబు నొందిరి.

కుబ్జారి చేరువం బోవుచో వానందోఁగితి మని ముందు వలికితిని. ఉదకమండలంబుం బోయె నా ప్రదేశంబు శీతలంబు గామింజేసియుం బెనువలిగాలి లేమింజేసియు మాకు నేయవాయంబుం గలుగదయ్యె.

ఉదకమండలంబు నందలి కొండలయందును నుదకమండలాధిష్ఠితంబగు నధిశ్ఠాకరం గ్రింది సానువులయందును మేఘుఖండంబులుచ్చావవంబులుగం బర్చియుండు. మనుష్యులు నడయూడు నెత్తంబునను మేఘంబులు సారకుం డిగి యొచ్చాదించెడు. ఇట్లావరించియున్నచోఁ గొన్ని కాలంబుల నందు చూఱినాకుంబోవలనె. ఆయ్యది యా విరియంతోఁగి గోచరించెడు. మఱియు నది తాఁకినచో వాడలం గొంచియము లేమయగుచున్నయది. శరవంతంబుల మీఁద వ్యాపించియుండునప్పుడెల్ల నమ్మొగుళ్లు సార్వధామంబు జంబంబున కరంబు గానంబడుతుండె. ఇట్లు పాక్ష్యమయంబులయి ధూమాకారంబులగు ధూధారంబులు చేతనంబు లనుటయం చారావార జలంబులు ద్రావి కురియుననుటయం దద్దర్పా దాఢంబులగు ఔరనీరంబులు మధురంబులగుననుటయం బ్రత్యక్షవిరుద్ధంబులుగా నుండుటంజేసి పామరప్రవాదంబని యెఱుంగంబడియెడు.

బెత్తెఁడు విస్తృతంబును, చూఁడు బెత్తెల వ్యాసంబుగలదానికే తొమ్మిది బెత్తెల విస్తృతంబును ముఖపరిమితి గలిగియుండుఁగాన గుండలాని నీరు తవ్వెఁడు తఱుగు కాలంబునన తట్టలాని వారి తొమ్మిది తవ్వలు తరుగుతుండు. విరివి వ్యాసంబునకు వర్షపు గాత్రనఁ కాత్రముఖంబు విరివి కొలఁదియె జలంబెగసి పోవుచుండు.

నీలగిరియందన్నతంబగు ప్రదేశంబున సముద్రసమతలంబునకు నెనిమిదివేల గుంజునూట నలువది (8640) యడుగుల పొడవుగలదు. ఆకాశంబు నిరావరణంబుగనుండు తఱి నక్కండవయింగాయ వేండ్రంబగు నెండ వెన్నపురంబు నందుం జూరె నంత వేండ్రంబుగాకుండునట్లు కానంబడియె. అనంతరము స్వదేశమునకు వచ్చి త వెనుక విచారింపి శాస్త్రజ్ఞులవలన దత్కారణంబు కొంత యెఱింగికొనినాడ.

నీరు వేర దొరకొనుతఱి వాష్ట్యంబు (32) ద్వాత్రిశదంశకంబనియు నీరు క్రాంత దొరకొనునట్లు (212) ద్వాదశోత్తర ద్విశతాంశకంబనియు ననుమితం బయ్యెడుగాన గడ్డగట్ట దొరకొనుట యాదిగా నుడువెత్తుటవదగా, వాష్ట్యంబునకు వర్షిల్లిన యంశంబులు (180) నూట యెనుబదియయ్యె. ఈ క్రమంబున లోహతైల రసాది పదార్థంబులు యథాయోగ్యంబుగ నుష్ణతాతిశయంబునఁ దమ యాదికారణంబులగు పరమాణు రూపంబులగుచు నుష్ణతా సామ్యంబున నీరగుచు నుష్ణతాస్యావత్త్వంబున ఘనీభవించుచున్నయవి. పరమాణురూపంబులగునట్లు చూపఱుకుండోపక యెగసిపోయెడునని యెఱుంగునది. వెన్నపురంబున నాతపంబునంగలిగిన వేడిమి కొలంది కొంత హెచ్చు కుండుగ (120) నూటయిరువది దొరకొని (145) నూటసలువదేశవ యంశంబు పరమావధిగా గలిగియుండు. నీలగిరియం దున్నతస్థలంబునం గొంత హెచ్చుకుండుగ (100) నూరు మొదలుకొని (125) నూటయిరువదేశవ పాటు పరమావధిగాఁ గలిగియుండు. ఈయర్థంబు “థర్మామీటర్” అనంబడు నుష్ణమాతృక యంత్రంబు వలనం చెలియంబడుచున్నయది యని పరీక్షకుఁచేఁ బ్రచురము చేయఁబడియున్నయది. కావున నీలగిరియందు సరాసరి నవ్వేడిమి (112½) నూటపండు నరయును వెన్నపురంబున సరాసరి (82½) నూటముప్పది రెండునర భాగంబునంగలియున్నవి. వీనియందు మొదల జేచ్చొనిన (32) ముప్పదిరెండవంబులు వచ్చిన నలువ భాగంబులు నీలగిరియందు (80½) నుమిదియు నరయుఁ దెన్నపురంబున (100½) నూటునర భాగంబును గలిగియుండు. ఈకొలందిఁజూడఁ గొంచెమించు మించుగ నీలగిరికంటెం దెన్నపురయందు నెండవేడిమి (1) పాదాధికంబయి యున్నయది మఱియు మేఘక్ష కంటెం బొడవుగలిగి వర్షకుపార విరహితంబులగు గిరులక్రింద కరియించిన శాస్త్రజ్ఞుల పోషంబొస నుప్పురంబున నెండ వేండ్రంబు తర తరంబు కొఱవారు నొదియున్నది యని గ్రంథంబుల వక్కాణించి యున్నవారు. భూమి యందుంబోలయు నా తపంబునకుంగల వేడిమికంటెం బోషంబొస నూర్చుంబున వేండ్రంబు కొఱవడుటకు నిమిత్తంబు కొండొక వచించెద. భూగోళంబుం బరివేష్టించి కొని భూతలంబు దొరకొని నంత పొడవుదనుకనుండు చూరుతంబు తాఁకుటంజేసి రవికీరణంబు లుష్ణ బులయ్యెడు. ఆకీరణంబు రెంతదవ్వు వాతస్పర్శంబు గలుగు నంత కొలంది క్రిందుకెందుగ వేండ్రంబు తరతరంబుగం గరంబు గలిగియుండునని శాస్త్రజ్ఞులు వక్కాణించెదరు. ఇలంబును సున్నంబును స్పృశితఁడగిన చల్లదనంబుననుండియు నారెండునుంగలయు తఱి నస్పృశ్యుష్ణ బుగలిగియుండుట యెల్లరకుం చెల్లంబయియున్నయది. మఱియు గొన్ని పదార్థంబులు సంతానంబున మిక్కుటంబగు వేడిమినొందుచున్నయవికావునఁ దిగ్గంబులుగాని తరణి కీరణంబులు తపస్పర్శనంబునంజేసి యుష్ణంబులయ్యెడునట. గ్రంథి ప్రరథయంబున నీయర్థంబింతట నుజ్జగింపఁబడియె.

వెన్నపురంబునకు దైర్బ్యి దిశనుండు నా నీలకలంబు విరివియు నిడివియు నింతకు మున్ను నుడివిన తలంబు పొడవుగాక యితర స్థలంబులంగల యోన్నత్య పరిమాణంబులు నందుగల గట్టుగుట్టల సరిభాగ్య ప్రమాణంబులు నెఱయ నెఱింగికొను కొఱకు దివ్యాము

జారు ఎంజనీయ్య అనంబడు యంత్రవేడుచే గొన్ని యేడ్లుగా గొలిపించుచుండియు నే నక్కడనుండు కాలంబు దశకనిండవయ్యె. ఇట్టి ఘాతము మున్ను చెలియజేసిన వివిధకార్యాతిశయంబులకు నాకరంబునగు నా నీల మహిధరు బునంకు వాయుమండలొప్పుతి తమితికి కాన్పుకుండు ముప్పదియవ యంశంబుననుండు నుడమండల బునవేయు నె-మన్నుట నలవదెయ్యాటన సంవత్సర బున జూన్ నెల 31 వ తేది దొంగకొని డిసంబరు నెల యువదియూటన తేది దనుక బంధుమిత్ర సహవాసుల నెడ జాసిన గానితో వాసంబు నేసినాడ.

అకారస్థిగోష్ఠ్య కందము.

క. సనకసనందన సర్వకం
దనశంకర శరణచరణ ! నతజనచయరం
జన ! కంజనయన ! ఘనకాయ
తనయవర ! దశరథ సనయ ! దశరథ తనయా. !

పాదగోపనము.

బ॥ అరికరహరి ! భూమి తనయాతిశయావచర్య ! సత్కృపా
వర ! లసమానభాషిత ! దివాకరకల్ప ! విభాయితాసమే
శ్వరశరభాసురా ! శమిత శాత్రవనాయక ! దివ్యతాశయా !
కరితతి వర్యపాల ! నతకల్పయమేశ ! సుమిత్ర ! యవ్యయా ॥

పాదగోపనాకృతి.

అ	ర	భూ	న	శ	స	ప	స	భా	ది	ర	వి	తా	శ్వ	రి	రా	త	వి	క	తా	
౧	హ	మి	యా	యా	వ	త్పూ	ర	యా	షి	వా	క	భా	స	రి	భా	శ	శా	నా	ది	శ
క	రి	త	తి	వ	ర్య	పా	ల	న	త	క	ల్ప	య	మే	శ	మ	మి	త్ర	య	శ్య	యా

క॥ ఇలలాంగీలా శేషా
వలకృత నీలగిరియాత్ర శ్రవణంబులకిం
పలరిండు వచనకృతి నిది
యలదు ద్వితీయ ప్రకరణమై యుద్ధిడలన్ ॥

నీలగిరియందున్నతంబగు ప్రదేశంబున సముద్రస్థలంబునకు నైనిమిదివేల యాఱునూట నలువది (8640) యడుగుల పొడవుగలదు. ఆకాశంబు నిరావరణంబుగనుండు తఱి నక్షత్రంబులవలనగాయ నేంద్రంబగు నెండ వెన్న పురంబునందుం జూరె నంత వేంద్రంబుగానుండునట్లు కానంబడియె. అనంతరము స్వదేశమునకు వచ్చిన వెనుక విచారించి కాస్త్రజ్ఞులవలన దత్కారణంబు కొంత యెఱిగికొనినాడ.

నీరు వేర దొరకొనుతఱి నావ్లంబు (82) ద్వాత్రిశదంశకంబనియు నీరు క్రాంత దొరకొనునట్లు (212) ద్వాదశోత్తర ద్విశతాంశకంబనియు ననుమితం బయ్యెడుగన గడ్డగట్ట దొరకొనుట యాదిగా, నడుకెత్తుటకుదగా, నావ్లంబునకు వర్ధిల్లెన యంశంబులు (180) నూట యెనుబదియయ్యె. ఈకమంబున లోహతైల రసాది పదార్థంబులు యథాయోగ్యంబుగ నుష్ణతాతిశయంబునఁ దమ యాదికారణంబులగు పరమాణు రూపంబులగుచు నుష్ణతా సామ్యంబున నీరగుచు నుష్ణతాస్యావత్ప్యంబున ఘనీభవించుచున్నయవి. పరమాణురూపంబులగునప్పుడు చూపఱకుదొప్పక యెగసిపోయెడునని యెఱుంగునది. వెన్న పురంబున నాతపంబునంగలిగిన వేడిమి కొలంది కొంత హెచ్చు కుండుగ (120) నూటయిరువది దొరకొని (145) నూటనలువదశవ యంశంబు పరమావధిగా గలిగియుండు. నీలగిరియందున్నతస్థలంబునం గొంత హెచ్చుకుండుగ (100) నూరు మొదలుకొని (125) నూటయిరువదశవ పాటు పరమావధిగా గలిగియుండు. ఈయర్థంబు “భూమీటర్” అనబడు నుష్ణమాతృక యంత్రంబు వలనం బెలియంబడుచున్నయది యని పరీక్షకుఁజేరి బహురము చేయంబడియున్నయది. కావున నీలగిరియందు సరాసరి నవ్వేడిమి (112½) నూటపండ్డెడు నరయును జెన్న పురంబున సరాసరి (82½) నూటముప్పది రెండునర భాగంబునంగలిగియున్నది. వీనియందు మొదల జేష్ఠకొనిన (82½) ముప్పదిరెండవంబులు పుచ్చిన నెలవ భాగంబులు నీలగిరియందు (80½) నెనుబదియు నరయుం జెన్న పురంబున (100½) నూటసరి భాగంబును గలిగియుండు. ఈకొలందిఃజూడఁ గొంతెమిండు మిండుగ నీలగిరికంటె జెన్న పురయందు నెండవేడిమి (1) పాదాధికంబయి యున్నయది మఱియు మేఘుల కంటె బొడవుగలిగి వర్షతుషార విరహితంబులగు గిరులక్రింద జరిగించిన కాస్త్రజ్ఞుల పోషంబోవ నుచ్చరంబున నెండ వేంద్రంబు తర తరంబు కొఱతాటు నొందియున్నది యని గ్రంథంబుల వక్కాణించి యున్నవారు. భూమి యందుంబోలయు నా తపంబునకుంగల వేడిమికంటె జూపంబోవ నూర్చుగంబున వేంద్రంబు కొఱవడుటకు నిమిత్తంబు కొండొక వచించెద. భూగోళంబుం బరివేష్టించి కొని భూతలంబు దొరకొనినంత పొడవుదనుకనుండు మారుతంబు తొంకుటంజేసి రవికిరణంబు లుష్ణ బులయ్యెడు. ఆకిరణంబు రెంతదత్తు వాతస్పర్శంబు గలుగునంత కొలంది క్రిందుక్రిందుగ వేంద్రంబు తరతరంబుగం గరంబు గలిగియుండునని కాస్త్రజ్ఞులు వక్కాణించెదరు. జలంబును నున్నంబును స్పృశింపఁదగిన చల్లదనంబుననుండియు నారెండునుంగలయు తఱి నస్పృశ్యైష్ణ బుగలిగియుండుట యెల్లరకుం బెల్లంబయియున్నయది. మఱియు గొన్ని పదార్థంబులు సంచూ గంబున మిక్కుటంబగు వేడిమినిండు చున్నయవికావునఁ దిగ్గంబులుగాని తరణి కిరణంబులు తపస్పర్శనంబునంజేసి యుష్ణంబులయ్యెడునట్లు. గ్రంథవిస్తరభయంబున నీయర్థంబింతట నుజ్జగింపఁబడియె.

జెన్న పురంబునకు నైర్మితి దిశనుండు నా నీలకలంబు విరివియు నిడివియు నింతకు మున్ను నుడివిన తలంబు పొడవుగాక యితర స్థలంబులంగల యాస్తత్వ పరమాణుంబులు నందుంగల గట్టుగుట్టల సంఖ్య ప్రమాణంబులు నెలయనెలఱిగొను కొఱకు దివ్యాణము

తారు ఎంజినీర్లు అనంబడు యంత్రవేడులచే గొన్నియేడ్లుగా గొలిపించుచుండియు నే నక్కడనుండు కాలంబు దళకనిడవయ్యె. ఇట్టి సుత - ను మున్ను జెలియంజేసిన వివిధకార్యాతిశయంబులకు నాకరంబునగు నా నీల మహీధర బునంగు వాయుమండ లొత్తి కుమితికి కామ్యకుండు ముప్పదియవ యంశంబుననుండు నుడమండల బున వేయు నె.మన్నుట నలవచియూతన సంత్సర బుర జూకనెల 3 వ తేది దొంగకొని దిసంబరు నెల యియవది యూతన తేది దనుక బంధుమితి సహవాసుల నెడ వాసిన గాసితో వాసంబు నేసినాడ.

అకారనిశ్చయ కందము.

క. సనకసనందన సంగ్రం

దనశంకర శరణచరణ ! సతజననయరం

జన ! కంజనయన ! మనకుయ

తనయవార ! దశరథ సనయ ! దశరథ తనయా. !

పాదగోపనము.

జ॥ అరికరహరి ! భూమి తనయాతిశయావచర్య ! సత్కృపా

వర ! లసమాభాషిత ! దివాకరకల్ప ! విభాయతాసమే

శ్వరశరభాసురా ! శమిత శత్రవనాయక ! దివ్యతాశయా !

కరితలి వర్ధపాల ! నతకల్పయమేశ ! సుమిత్ర ! యవ్యయా ॥ !

పాదగోపనాకృతి.

అ	ర	భూ	న	శ	స	స	వ	స	భా	ది	ర	వి	కా	శ్వ	రి	రా	త	వి	క	తా
౯	హ	రి	యా	యా	జ	త్క	ర	మా	షి	వా	క	భా	స	రి	భా	శ	శా	నా	ది	శ
క	రి	త	తి	వ	ర్ధ	పా	ల	న	త	క	ల్ప	య	మే	శ	మ	మి	త్ర	య	వ్య	యా

క॥ ఇలలోంగ్లోలా శేషా

వలకృత నీలగిరియాత్ర శ్రవణంబులకిం

పలరించు వచనకృతి నిది

యలరు ద్వితీయ ప్రకరణమై యెల్లిడలక॥

తృ తీ య ప్ర క రణ ము.

దృశ్య—

క॥ శ్రీయక్త వేంకట జగ

న్నాయక ! ఘనభామసూర్యనారాయణభా

నాయకకుమార ! గురుపిత !

యాయత గుణరామరూప ! యాశ్రిత భరణ !

అలింపుము. నీలైలంపు విశేషంబులెల్ల నుల్లంబునకుఁ జెల్లంబుగఁ దొల్లింటి ప్రకరణంబునఁ దెల్పినాడ. ఇంక మదాగమన వృత్తాంతం బెట్టిదన్నఁ జెన్నవట్టుణంబున నుండి యన్నీలగిరికి నేనరిగిన సరణిన యరుగుదెంచితిఁ గాన మున్ను గన్నవి విన్నవి గాని యయ్యైస్థానంబులం గల తెలుగు లెఱింగించెద. వేయనెనమన్నుట నలువది యాటవ వత్సరంబున డిసంబరు మాసంబున నిరువది యేడవ తేది నావివారంబు నరుణోదయంబున కర్పాధిక ఘటికకు మున్ను భనుర్లగ్నంబున నుదకమండలంబుననుండి నా సహవాసుం డగు శ్రీనివాస మొదలారింగూడి వెడలి యందలి యగ్రహారంబున నిరత్రుకొన్న యేక దంత హమామంతుల నిజస్వాంతంబునఁ జింతించుచు నడచి దారినున్న కుణ్డార్డు గడచి యపకాహ్లాంబున మిక్కుటంబగు నాడకటితోడ బడలిన యొడలితోడ, బరళియారు నేరితి. అయ్యుదకమండలంబునకు నీ-బరళియారునకు నేడునరకోసు దత్తు గలిగె. ఇట్టి దీర్ఘప్రయాణంబునకు గారణంబు నాతోడివారు విడియ నొడంబడమియ. ఇంత దూరమొక్కువ్వుడి నమ్మి డిగ్గివచ్చుట జేసి కరక్తు శ్రమభరక్తు గలిగె. డిగ్గివచ్చుచోట నేటవాలు గావుటంజేసి యిడకమున్న యడుగులు గడు బలిమిం ద్రోవుడు వడుటవలన శీఘ్రయానంబు సమకారంగాని ప్వాకింగు అనంబడు కాలితోడుగు లుపానత్తు లాత్తుటవలనం దుత్తుమరయ్యె; బడతలంబు లఱిగి మంటలు వెరిగె. దొడలం జిలు దొడలం జెప్పనలవిగాని నొప్పి చొప్పడియ. ప్రాంతాతి చిప్పలు వీడి కడునట్టు లుండె. ఉదకమండలంబున నుండుదనుక మిగుల సహ్యాంబుగ నుండిన యొడ యసహ్యాంబుగుటం జేసి యాడనెడ నీడ లరయుచు మున్నవ్వుట దుస్సహంబుగ నున్నవలికరువలి కెదురు చూచుచుఁ గ్రమ్ము వెచ్చుటం దోఁగిన నెమ్మీను చూడగ నిట్టూర్పులు పుచ్చుచువచ్చి బరళియారున నీలగిరింబూనిన వేషంబుమాని యెప్పటిబూమి వహించితి.

ఇరువదెనిమిదవ తేది ద్వితీయవారంబున బరళియారు దిగనాడి కొంతమేర నడ తెంచి యవ్వుట డిగుడు ముగియుడు నగ్గిరికెరంగి తడియశృంగంబునంగల గంగనాయకు నుద్దేశించి నమస్కరణంబొనరించి మఱి కల్లూరుత్తరించి దంతావళికాంతారం బతి కాంతంబగుడు నింపకమిండుగ ఘంటా నవకంబునకు నధికంబగు తొలినాటి కాళ్ల నొప్పితో నగ్గలంబగు డప్పితో నిబ్బరంబు లయిన యణికాళ్ల బొబ్బలతో మామపాళి యంబు సొత్తెంచితి. తొల్లిఁ గట్టెక్కిపోవునెడ నెక్కుట మిక్కుట మగుట నెక్కుడుకొం బనహమాసంబు గావున జేవవెడి యొక్కడ దింపుగలుగు నెక్కడ సమతలం బు ననుతర్థం బుత్తర్థంబుగ నెక్కున నెక్కుచుఁ దాదృశంబులగు ప్రదేశంబులు చేరునవచ్చుడు హర్షప్రకర్షంబునం దెలుడం బొయిన నేను నా తోడివారును నగ్గిరిదిగ్గి

వచ్చుతఱి దిగుట పెద్దయగుటకజేసి వెనుకఁడును నెక్కడ నెక్కుడు గలుగు నెక్కడఁ జక్కని యిక్క చిక్క నను కోరికఁగూరిన మనఁబుతోడ నవతరణంబు నేయుచు నట్టి పట్టు గనుపట్టునప్పుడు ముదంబునం బొడలుచు నరుదెంచితిమి. ఎట్టి మనోజ్ఞుఁ ఁగు కర్ణుఁడేని నెట్టి సుఖపదంబును పదార్థంబేని నొక్కువ్వుడి నమితమ్ముగ నవభావ్యం బయ్యనేన బాధోత్పాదకం బగునని యత్తిఱి నాకుందోఁతె.

నీలైలావతరణాంతరంబునంగల కాననంబు దంతిసంతానంబునకుఁ దానకంటె పథికివితానంబునకు నొక్కొక్కసమయాన భయానకంబైయుండు. అయ్యేనుఁ గల తెఱంగు నామఱింగినంతవట్టు నెఱింగింతు. అవిష్కినవాటిం గల ద్విశకోటి మాటి మా టికిం బోటురులు వేటులఁ బోటులఁ దుపాకియటులఁ గీటడఁచుచునను నవ్వి యవిష్కినంబునం దఱుగకయుండు. నిరతిశయంఁగు తద్భయంబు నిశాసమయంబులం గాని దివసావసరంబులం గాదు. తుపాకి నిస్సవ బుఁకునబ్బలనబ్బలకు నెగ్గెలలు చేరువం జేరమి నరులు విభావరుల నెఱుక వెలింఁచిన కొఱుకమ్మ కట్టల దివియఁ దుపాకులఁ జెట్టిచి కొని నట్టుడక యయ్యడివి నడచుచుండెదరు. అగ్గజంబుల జ్వలంబును యాధంబు లయియుండు. అయ్యాధంబులకు వేఱవేఱ యాధనాథ బులు నిర్విరోధంబుల మియుండు. యాధంబులిభులు యాధనాథంబులిభులు. ఒక్కొక్క యాధం బిరువది ముప్పది కరిణులు గలయది. చానం గతిశయకలభంబులు గలవు. ఆ పులు గొమ్ముల మెకమ్ములఁ బట ననువగు పట్టుల వెలికిం గనుపట్టుకుండఁ దృణాది కంబుచే నాచ్ఛాదనం బొసర్చి తమవేర్చిన పడువున నమర్చిన యా దంబులు వానికి హానికీ గారణంబులు గావున నవ్వారణంబు లవారణ ప్రైవరవిహరణంబునకుఁ గడింగునెడ యాధనాథంబును వేదండంబు నిజకుండండంబున శాఖశాఖాకాండం బొండుపూని పుడమి నెడ నెడ నూని యూని యర చుచును మఱువకు శంకాకులంబు గాన ననువం కలు గనుంగొనుచు ముంగలియై నడువ, దానికిఁ బింగలియై కరిణీనికరింబును దాని వెన్నడి గలభకటకంబును జనుదెంచుచుండు. ఈ గతి నేగుదెంచునెడ బురోగామియగు నాగంబు దన కనుమానాస్పదంబగు తానంబుగాని, మానవవితానంబు మెలఁగునట్లుగా లోఁచె నేని బలిచి యొక్క బృంహితంబు నొసరించు. అన్ని వదంబు విన్నతన వెన్నడి నడతెంచెడి ధేనుకా ప్రకరింబంతంత నీలుచు. అంతటి నయ్యగిసరంబును సింధు రవరంబు దెందంబునం బొడమిన సందియంబు డిందిన ముందటి చందంబున ముందఱ గమనించిన లిఱింది కడవియు ననుగమించు. ఆ సందేహం బెడపడ కుండెనేని వెం డియు నా కుండాలంబు మహాడండంబుగా ఘంకారంబు గావించిన, నవ్యశావిసరమ్ము సత్సరిమ్ముగాఁ గ్రమ్మఱి మున్ను వచ్చిన తెన్నవట్టి పఱుచు. తదనంతరం ఒయ్యాధ నాథం బయ్యాధంబు ననురోధించి యిరోధి బాధంబునక దడఁతఱం ఒప్పేఱుచుండు. జ్వలంబుల బొడగన్నప్పు డొక్కొక్కపది వెఱుపఱి పఱువక యయ్యేనుంగుల ట్టెఁడు వారిం గొంతదూర బు దఱిమి దొఱకినవారిఁ గలుకొని యఱిమి మఱుచుండుంగాని, యొక్కుడు దడవు మసలదు. పరితోఁ జేస యని దక్కఁదక్కగల కరివరంబు లాంకిరియొంటు యొక్కడక్కడ నొక్కొనుమదంబునం బొడలి మెదలుచుండు. యాధంబులొని మగ గున్నులు మదోన్మాదంబు బుత్పాదిల్లుతఱి నయ్యయాధనాథంబులచే యాధంబులొ ననురోధంబు లేకుండఁ దఱుమండఁ దెయింటురులై క్రుమ్మరుచుండు గావున వాని నొంటరిని వాడుచుండెదరు. ఈ యెంటురులు తెరువరుల కొఱకుఁ దెరువుగాచి దిగుబడగలక మిగులఁ దెగువ గలిగి యలిగి యధ్యగులఁ దెగగాని యరుగుటయు నొకానొక యవసరమ్మున బిరుదు తెరువరు

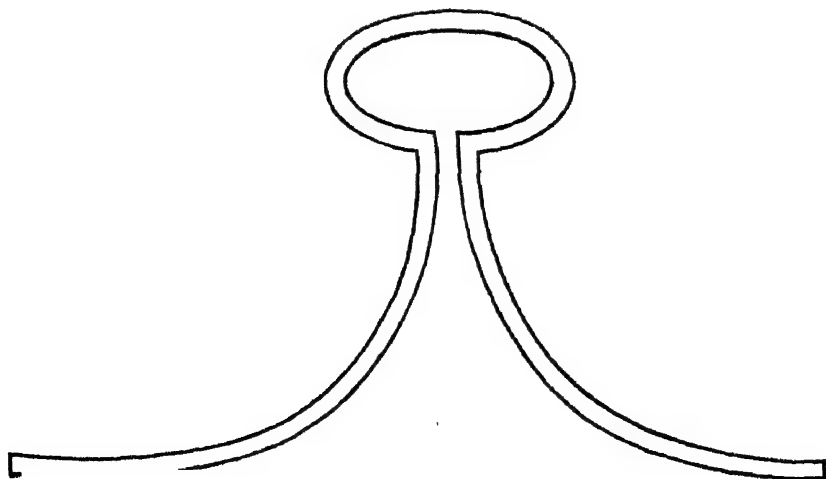
అచే గతానుశ్రలయి యొలుగుటయుం గలదు. మఱియు నీ యొంటురులు దమ కపాయంబులు సమకొలుప నుపాయంబులగు తైదుపులం బూచిన జనంబులం గాంచిన మనంబులం గొండొక భయంబడరఁ బయింబడవుగాని నిరాయుధులగు మనుష్యుల సమాహంబున మహాహంకారంబున ఘోరకారంబొనరించి సాహసంబునజేసి డాసి డూటి మీటి వారివారి సమరి దైవాలుచుండు. ఆక్కరు లాక్కొక్కతఱి మదంబు పెల్లునఁ దుపాకి యెలుంగు నకు నింగలంబు వెలుంగునకు వెలువలువక వలుచుండు. సాధారణంబుగ మనుజు గణంబుల మారణం బావరించుట వారణంబుల యంద కాని క రేణువులయందుం గలుగదు. కరేణువు లెక్కటి దోతెంచుట యక్కజంబు. పరిగానేనియు నొకానొకతఱి నేకాకినిగా నేనియు నరుడెంచుచు నరులొనరించు పెల్లులుపులకె వెలువఱిచి పఱచి కన్నొంగుచుండు. ఓంటి సంటిఁ జను జనులాసరణిఁ గరిజీసంచయంబు గాంచిన మించిన భయంబున రయంబున నలుచుచుం గలగుండు వడియెదరుగాని, యాధేనుక లా పథికుల కపాయంబు నేయవు.

ఈశుండాలంబులు వర్షాకాలంబులయంద సారె సారెకు బయలుదేలుచుండు. గ్రీష్మకాలంబుల రేలం దక్కఁబవలెల్లి మెండగు తరుషండంబుల నీడ లండగొనియుండు. వాసరకర కరనికరంబు గాసరంబులకుఁజోలె వీనికి నుల్లాసజనకంబుగాదు. మున్నొక్క తఱి నత్తెరువునఁ దెరువరులగు తెలువ లిరువురు నలుపురుపురుపుల తోడంగూడి యరుగు చు దరదంబగు వొక్కద్విరదంబుఁబొడగని వెలువఱచి యలుచుచులిరలిరఁ బఱచిన నక్కరి కడువడి వెన్నడి తఱిమి యఱిమి యప్పురుపులలో వొక్కరు నుక్కునవాడినీ పట్టికొని నెట్టునఁబడమింబడవైచి యొక్కకాల వానికాలు ద్రొక్కి శుండా దండంబున రెండవ కాలు వట్టి కరింబు భయంకరంబుగ రెండు ఖండంబులుజేసి వేరొక్కని నక్కరణేన కలు కుతనంబునఁ బిలుకు మార్చె. అతఱిఁ గొండొక తెలుపిగనిదాని వారింబడక కనుకనించాటి యారంబులోనదూటి చుటుంగువడినవారి నలుపురం గనుంగొననేరమి నచ్చుతంగజం బెన కంబెనంగ నలుచెనలుఁ బరికించుచుఁ దిరిగి యరుగు నెడవొక్కడఁ బొదలొనం గదలక మెదలక డాగిన ముద్దియలిద్దఱు విధివశంబున బుద్ధిహీనలయి యెద్దియేని నొండొరులు వదరుకొను చప్పుడప్పారువునఁ జోవు కుంజరింబు విని యక్కుంజంబునకు మరలి యచ్చెలు వల నొక్కొక్కతెగఁ గరంబున నీడ్చి ముందటి చందంబునఁ బొరిచ్చిచ్చి వివచ్చి విడింజునియె. తక్కిన పురుషులిరువురు నక్కరికిం జిక్కక జీవంబులు దక్కించుకొని తోడివారి నిధనంబు నకుఁ బొక్కుచుండవను యిక్కలకుంజొయిరి. ఇక్కార్యంబునకు ముందు వెనుక నద్దారి నడచువారి నివ్వడువున బహువారంబులు వారణ వారంబులు దమవారింజడినవారి దారుణం బుగ మారణం బొనరింతె.

మున్నొక్క యెంగిలీషు దొర జిక్కినెక్కి యక్కానం జోవువాడొక్క వశాద శకంబుఁబొడగని దానిం గెడవు నాశయంబున శయంబుననున్న కశవుడమిం బడవిడచిరయం బున హయంబుడిగ నుఱికి యగ్గుఱువువారి కేలంగీలు కొన్న తుపాకిం గొని సరభనంబుగఁ బరిసరంబుననున్న భూరుహంబు నారోపించి ధైర్య వైఖ్యంబు లవలంబించి మున్న వారుచేసి యున్న యత్తుపాకిని నిజుజంబున నుంచి యొక్కహస్తీని గుఱివెట్టి మొట్టుమొదలవొక్క యేము గాల్చిన భీకరంబగు ధంకారంబుతో భగభగమండు నగ్గుండువచ్చి యక్కుంభిని కుంభంబు ప్రచ్చిన నదిభయంకరంబగు ఘోరకారంబు నొనరించుచు ముందటి ద్రాకాలు ముడిచినేలంబడి కాలధర్మంబు నొంద నద్దానినీనవకంబు పడినదాని విడిచి యెందేనిఁ బ్రథావినశ నుత్సహింపక వెలుయు నివ్వెలుయుఁ బఱిగొన గిఱిగొని కనుగొనుచుండ నబ్బులు మగండువెడియ నొకదెబ్బ గొబ్బున మఱియొక్క యెనుంగును బీనుంగుఁ గావించె.

ఐక్యరణిగ కరిణీ పంచకంబు ననుక్రమంబునఁ బంచతాపతితంబుఁ గావించినఁ గాఁచి కేషించిన యేనుగు లేనును మిగుల దిగులు దగుల వగలఁ బొగులునుఁ బరువెడె. మఱియొక పరి మఱియొకకరి నా కల్లారున నీరు బ్రావవచ్చిన తఱి . వాక యజవసున్నీడు మన్ని గొనియె. ఐవ్యధంబున నవ్వధంబు సధిక శౌర్యధురంధరులు వెక్కుసింధురంబుల నిధ నంబు వొందించిరి.

అయ్యడవి యక్కొండఁ జాట్టి రాఁదిరిగి యింత కంటె విరివిగ నెడతెగకుండెడు. ఆకొండ నెక్కుటకు మఱిగొన్ని దిక్కులఁ గొన్ని తెన్నులున్నయవి. ఆ తెన్నులన్నింటి నన్నాగంబు లధ్వగులకు బన్నంబు నాపాదించుచుండు. వెండియుఁగోయంబుత్తూరి జిల్లాలోఁ జేరిన కొన్ని యడవుల నీ యెక్కుడు మెకంబు లెక్కుడుగఁ గలయవి. అయ్యది పట్టు వడు వడుపులు కొన్ని గలవు. వాని యందొకండు నావిన్న విధంబున విశదీకరించెద. నీలశైలంబునకుఁ గాలుని దిశ మూఁడామడ మేరనుండు కోయంబుత్తూరిలోఁ గతిపయజన శతంబులు గజంబులఁ జట్టుటకుఁ గొలుపు కొని యుండెడు. తహనీబుదారుఁడు మొదలగు గొప్ప యుద్యోగస్థులు గొందఱు తదధిక్యతులై యుండెదరు. ఆజనంబు విశిషంబులకుం టోయి నలువంకలు నెమకి నెమకి య నెకపంబులుండు చోటులరసి వచ్చి వెప్పినఁ గలెక్కురు ననుమతిఁ గొని తహనీబుదారుడు లోనగు వారందొఱు సమవారంబుగా గానకుం జని యేనిక గుంపులండు నెలవున కీవలఁ గొన్ని గడియల మేర వాక్క సమస్థలంబు గావించి దానిమట్టు పలయాకారంబుగఁ గాలువ యొండు ద్రవ్వె యక్కరి ఘటలండు చక్కీ కభిముఖంబుగ గొంత త్రోవవిడిచి యక్కడ నుండి తరతరంబు మధ్యప్రదేశంబు విశాలంబగు నట్టు లాచుట్టు కాలువ రెండు పాయలుగా గౌరుల చేరువకుఁ ద్రవ్వెదరు. ఆకుల్యయెడుగు మట్టు సరికటంబుగఁ బయిమట్టు విరివిగఁ జొప్పుడు చొప్పున గ్రొచ్చెదరు. ఆకాలువలోతు హెచ్చుకుండుగ రెండున్నర నీలువుగలదు. పయివిరివి యయి దాఱడు గుల కొలఁదిగ నుండెడు. వలయాకార ప్రదేశం బేనుంగుల గుంపునకుం దగిన పగిదిసర మయిలు విశాలంబుగఁ గాని దానికీ గొంచెమించు మించుగఁగాని యుర్పఱిచెదరు. వల యాకారంబగు నక్కాఱువకు లోఁకైక్కనోరగఁజాట్టిరాఁ జెట్టులు నాపెదరు. ఆవల నా వలయాకార ప్రదేశంబునం గొండొక ముండ్ల క్రంపలు పఱపి యుంచెదరు. ఆకాలువ యాకారంబీ క్రింద విభించిన ప్రకాంబు గానుపించుచుండు.

ఈలాగునఁ గాలువ పాయలు గొన్ని గడియల దత్తవనకఁ ద్రవ్వె యవ్వల నా జనులు కాలవ త్రోవ దక్కఁ దక్కు దిక్కుల నేనుంగుల గుంపుఁజుట్టుకొని యెడ నెడ వెలుగించు మంటలవలనను నుడుగక మ్రోయించు తప్పెలు తుడుములు లోనగు వాద్యంబుల రవంబులవలనను గుండులిడక మ్రోడుగఁగాల్పు తుపాకుల యులివువలనను బడిఁడి ప్రమాణించు రాచూర బాణంబుల వలనను నెడనెడ నడరించు పెల్లఱువులవలనను నక్కంజరంబులకు గరింబు దరంబు గలుగఁజేసి వాని సక్కాలువ కిభిముఖంబుగాఁ జొచ్చనట్లు దోలెదరు. ఈ శుండాంబులు లెండు కాలువలకు నడుమహాటి సంతటఁ దిరుగ వెనుకకుఁ దిరిగి యరుగకుండుటకు గొప్ప మంటఁ యడ్డముగఁ బ్రజ్వలించఁజేసి యమ్మంట సన్నకమంబుగ నించులించుక దనుకు ముంబడిగఁ ద్రోయుచుఁ దాము వెంబ డిగ మున్ను చెప్పిన పొప్పున యన్ని చప్పుళ్లతోఁ దోలుచుఁ గొఁడొక మేర దెచ్చి యుంచి యవ్వెంత నొక్క స్థలంబున నాహార నిద్రాది వ్యవహారంబులు నిజోచితంబులుగ దీర్చినియెదరు ఆప్పుడు పంతువంతున నాయుధవంతులు గొఁడఱమ్మంటను మిగుల రగులు కొనంజేయుచు కాపుండెదరు. ఇయ్యనవునవయ్యెనుంగు లాసమ ప్రదేశ మార్గ ముఖంబుఁ జేరుదనక సభిశ్రవయాసంబు ననుదినంబును దోలికొని వచ్చెదరు. ఆ కాలవ పాయల ముఖంబు దొరఁకొని యా సమప్రదేశమార్గ ముఖంబుఁ జేరవచ్చుట కయిదాటు దివసంబును పట్టుచుండెడు. ఇచ్చందంబునం దెచ్చిన యచ్చేగల మెకం బులు నమ్మగముఖంబు కడ నిలిచి తత్ప్రదేశంబులోపలఁ జొర వెఱచి యొకండ్లాకండుగ నైట్టిలకం బోయి పోయి చూచుచు వెనుకకు వచ్చుచుండుటగాని లోకొచ్చినవపు. అనారతంబు నొనరించు జనారవంబులకు, వారక మొరియించు పటహాద్యనేక వాద్యంబులకు, మానక కాలుచు తుపాకల రవంబులకు, టిఱటిఱఁ రగించు బిరుసు బాణంబు లకు, సంతక తకఁ గొంతకొంత యొత్తించి యొత్తించి విస్తరింపఁజేయు జ్వలన జ్వాలలకుఁ జాల భీతిల్లియుఁ దల్లిదీల్లియుఁ గొన్ని గడియలదాఁక లోపలఁ జొర లేకయుండు. మఱియు నమ్మనజులు మఱిమఱి నెఱయించు రొదలకు మంటల యదనలకు నదరిదెదరి చుది పెదరి యొక్క ద్వీరదంబుమాటెడు. పదంపడి దాని తోపినన్నియు ముందు వెనుక గానక గతానుగతికంబులై చొచ్చు; చొచ్చిన వెంట నమ్మంటను సత్వరంబుగ నమ్మగముఖంబున కవరోధంబుగ నిలిపి యయ్యిరువలఁచి నుండు కాలవలాండుగ ద్రవ్వెదరు. లోపలికిఁ జిన్నయన్నా గంబులు నలుదెసలుం దిరిగితిరిగి చుట్టు కాలవచే నేతెట్టునెట్టులుం బోవ ద్రోవలేమిఁ బ్రకోపంబగు కోపంబున నాద్విషంబులెల్ల గూడంబడి ఘంకారంబు లొనరించుచు మునుమున్ను ప్రవేశించిన దానిఁ గరంబులనడచి దంతంబులఁ బొడిచి పెక్కిడుమలిడి ప్రాణంబులు గైకొనియెడు. తదనంతరం బద్ధంతంబుల నలు వంకలఁ బఱచుచుఁ బఱచిపఱచి చుట్టునుంగల చెట్టులఁ గట్టులకఁ జీలుచుచు విఱచివిఱచి తెరువుగానక తిరుగుచుఁ దిరిగితిరిగి వెఱపట్టువు లఱుచుచు నఱిచియఱిచి నివ్వెఱగం దుచు వెఱనొంచుచు దిక్కుచిక్కుక యుక్కుదక్కుచు సత్తలంబునంగల కంటకంబులు పదతలంబులఁ గ్రుచ్చుకొనుటఁ దెచ్చుపెరుగు వేదనావశంబున మిక్కిలి పొక్కుచునుండు. ఇవ్వేడుకఁజూడ వేడుకపడి పాడుకగ నాడాడనుండు నెంగిలీపు దొరలును దక్కు నరులును దెక్కండువచ్చి చూపంబున నివసించెదరు. ఆయ్యెనుంగులీభంగి గొన్ని దినంబులున్న వెనుక ననుదినంబుఁ గొంత పేతతదెచ్చి లోపలవైచెదరు. కలిపయ దివసంబులలో నా సమతలంబునంగల ముండులవలన మ్రోడుగ వానియడుగులఁ బుండులుపుట్టి చీమువట్టిన కతంబున నడగిడఁజాలక తగిన యెరలేమిఁ గడు బడలి చిక్కి మ్రుక్కిపోలి ప్రాలుచుండెడు. అప్పు డలఁజుపడిన నాలుగు గొప్పదంశావళంబుల పయిఁ గుంఠాయుధవంతులగు మావంతులు గొందఁజెక్కికొని వాని కడుపులైంద వ్రేలు

తొట్లలోపలఁ గొండలు గుచ్చుండియుండ నక్కడి కేతెంచి త్రోవనుండు కాలువకుఁ బదిలంబుగఁ బలకలు లోనగునవివహించి లోపలికింజూచి ముందఱనుండు దంతి వెంతకుఁ దోతెంచెదరు. అంతఁ జిరంతనదంతి చతుర్థయంబున వొకండు దన తుండంబున నాతుండి తుండంబుఁ బెంచితట్టి గట్టిగ లాగికొని వచ్చుచుండు. రెండు దాని రెండు ప్రక్కల నేతెంచుచుండు. ఒకండు వెనుకనరుగుచెంచుచుండు. ఆభిసంబగు నయ్యి భంబు చరణ్ణవణపాదచే నడువలేక కాని మొఱకు తనంబున వెడలి రాకకాని యుండె నేని వెనుకఁ బ్రక్కలవచ్చుదంతులు దంతంబులచేఁ బొడుచుచుఁ దుండంబులచే నడుచుచు నల్లనల్ల నడపించుచుండు. మఱియు వానివయినందు నాయదహస్తులు దాని మస్తం బున గ్రుచ్చుచుండెదరు. ఇట్లు వెలువరించి తెచ్చునప్పుడు లోనుండు తుండులలో నొకండు రెండు గొండొక యెదుర్కొని వెనంగినను వెలపల రాదొడంగినను సూప టీద్రుద్ర ప్రాంత యెనుంగులచేత వాని నడిపించుచుఁ బొడిపించుచుఁ దమ యాయాధం బుల బాధించుచు నిలుపరించి, మొదలఁచెచ్చు దాని వెలుపలఁ గొంత దభ్రుదెచ్చి యుంచె దరు. అతఁడే బురాతన గజంబుచే నిదానింతన గజంబు తొండంబు గదలమెడలకుండు నట్లుచేసి పార్శ్వచరంబులగు కుంజరంబుల జాగరూకంబులగా నొర్పి వెనుకవచ్చు దాని దీనింజేర్చి నిలిపెదరు. అప్పుడు పిఱింది కడదాని తొట్టెలోనుండు వారొయ్యన యినుప గొలుసులు పాచ్చిన పాచ్చరికతోఁ గ్రొత్తదాని వెనుకటి కాళ్లకుఁ దవలిం చెదరు. ఇక్కరణిని ప్రక్కలనుండు నక్కరుల తొట్లలోని వారును ముందటి కాళ్లకు గొలుసులు దవలిం చెదరు. అంతఁ బ్రాక్తన దంతులవయిన నుండెడు మావంతులలో నొకండంకుతహస్తుడయి వయినెక్కి నూతన మాతంగంబు నడిపించుకొనిపోయెడు. ఆ సమయంబున నా పురాతన తుండాలంబు దన తుండాదండంబునం బైనచి కట్టికొని యుండు నూతన వేదండంబు తుండంబును విడువక నడచుచు నది చిడిముడివడు నెడ లాగుచుం బోవుచుండు. తక్కిన మూడును మున్ను నుడివినవడువున నడిపించుచుండు. ఇక్కై వడిఁ దెచ్చి యక్కాననంబు నంద యొక్కయిక్క దృఢతరమాలంబగు నొక్క సాలంబున బంధించి కొన్ని దినంబు లన్నెలవునంద యునిచెదరు. ఇట్లెఱుంగున నమృతంగజంబుల నెల్ల నొక్కఁడొక్కొండుగఁ గొనివచ్చి యుచితోపధ ప్రయాగంబునఁ జరణగతంబులగు వ్రణంబులఁ బోకార్చి కొన్ని దినంబులకుఁ లిదవ వీని యునికికి నియతం బయియుండు ప్రదేశంబుఁజేర్చి వాని స్వాధీనంబులుగఁ జేసి కొనిపొదరు. ఇక్కరణి జిక్కిన యక్కరుల నక్కలెక్కురు వేలంబున విలుచుచుండెడు. ఒక్కొక్కతఁడీ యక్కరుల క్కాలువలోఁ జొరక మున్న తప్పి పాటిపోవుచుండు. ఇట్లుపోవు గజపుటలు మునుపటి చోట నివసేంపక దూరంబరిగి మఱుంగు పడుచుండు. నేను గొండ నుండు తఱి గవర్నరుగా రీవేడుకచూడ వేడుకపడి మితపరిజనంబుతోడఁ గోయం బువూరికిఁ బోయియుండునెడఁ గరిపుటలప్పగిదిఁ దప్పి పలాయితంబులయ్యె. ఒక్కొక్క సమయంబున నక్కరుల వలయాకార ప్రదేశాంతర్గతంబు లయిన పిదపఁ దొలుతొలుత దూఱిన గొరుఁ దిఱం జేయునప్పుడు దప్పియొకండు రెండొ మట్టు కాలవలో నిపతి తంబులయ్యెడు. అట్లు వడినదాని వీవున నడుగు లిడి కాలువగడచి కొన్ని విశిషడి వరు విడియెడు. నంతలోఁ జెంతనుండు సాధనవంతులగు మనుజులు మిగిలిన వానిఁ బోనీక పడింబునే నెదరు.

ఈ యొక్కడు మెకంబులు వక్క దక్క మెకంబులు దమ భోజనంబులకు భాజనం బులగు భూజనంబులనేని నన్యప్రాణి సమాజంబులనేని సామాన్యంబుగ నక్కఱగల తఱిఁ బోరికొని మెక్కుచుండుఁగాని, తక్కు సమయంబుల నంటువు. తమకు భక్ష్యంబులు

గాని వాని నేకాలంబునం జంపవు. తమ యెరకుండాని మఱి యొకకుండాని కొకగాని నరుల నిక్కరైతెక్కుడు మదంబున నిర్దిష్టకంబుగ లోచన గోచరులగు నపుడెల్ల గాల గోచరులఁ జేయుచుండుఁగాఁబట్టి, యిట్టి దుష్టసత్త్వంబు లన్యంబులుగావని యప్పుటి వారు వాక్రుచ్చుచుందురు. కాని యది నామది యాధ్యాత్మికంబుని కొనకుండెడు. ఇట్లు నేయు నవి యేనుంగులకావు. మఱి కొన్ని ఘాతకంబులగు చేతనంబులంగలవు. అవియు దుష్టజనులయని కలుకుదురు. ఏ జంతువులు నృశంసంబులని ప్రశంసే పడబడు నయ్యవి వినిర్మించిమాడ దుష్టకంబులు గాకుండునట్లు గానంబడియెడు. ఇయ్యర్థంబు నందు దృష్టాంతంబులుగ ననుభూతంబుగు వృత్తాంతంబు లొకండు రెండు దాళురించెద వినుండు. కాటువలనను మీటుటవలనను మనుజులొలు కమ్మద్రులగు నుపద్రవంబు తెద వినుండు. కాటువలనను మీటుటవలనను మనుజులొలు కమ్మద్రులగు నుపద్రవంబు నాపాదించుటంజేసి సర్వ వృత్తికంబులు పీఠస్రంబులని వాడుదురు. వాని నైశంబు లగు గుణంబుల రయరు. ముజావాస స్థలంబుల యంద చాటుగు చొటులండు నల్ప జంతువులగు పాములకుఁ దేళ్లకుఁ జాటులేక మానవులు మాటిమాటికి గోచరించుచుండె దరు. అట్టి మనుష్యులఁ జూచునప్పుడెల్ల వానికి గణవం గుటఁదలంపు వుట్టునేని మనుజులెట్లు లిమ్మేదిని మెదరెదరు? మన యీ దేశంబుల మనుజువాసప్రదేశంబుల సాధారణంబుగ ద్రోణంబులు లేకుండుట లరుదు. అట్టి నివేశంబుల నివసించు జనంబుల కవి యెల్ల వేళల గానంబుదలగాని వానికి మానవులు గానంబుదకుండె జాలరు. కావున వృత్తికంబులు మానిన బాడగన్తయప్పుడు మీటఁ గోరుచుండు నేని వానికే గాలం బను మాంబుగాకరాదు. తేళ్లవలె జంతులంబుగ లేకన్నను బాములన్న గీములు గొన్నిగలవు. ఆస్థైర్యుల నున్న మనుజుల నన్నగంబులు గనుగొన్న తఱి గొలుక వలయునని యధిల పించునేని దన్ని వారణంబున మానవు లశక్తులని నాకుఁ దోచెడు. మానవుల ఒలనఁ దమ కపాయంబు లుప్పలిల్లునని తోచునఱి జంతువు లెయ్యవియేని దప్పిరీకారంబు కొకకుఁ దమ శక్తికొలదిఁ బారువ్యంబుఁ జూపెడు. ఈ వాక్యంబు నుద్దేశించి రెండవ ప్రకరణంబునకు బులల విషయము గొందొక చెల్వెయన్న వాడఁగావున నివోచ్చి జ్ఞానిచితి. తేలు దన మేని నేమీని స్పృశియును తఱి శంకించి దానిం దన పుచ్చంబున మీటుంగాని లేనితఱి నెద్దానినేని నంటదని యూహించెద. సప్తంబు నప్పదియ. తన కన్యంబు లగు ఉచ్యుతవలన వాదలుగాని వాధా సూచనంబులుగాని గలుగునప్పుడ భయంపడి నిజావనంబుకొఱకుఁ గలవెడు. మీటుటయం గొలుకుటయం మాకకీకారంబునకును దందమాకంబునకును సహజగుణంబులగుండెను. అట్లు మీటుటయం గొలుకుటయం నిజగజ్జనంబుల కాపజ్జనకంబు లగుటంజేసి దుష్టంబులని స్పష్టంబుగ నయ్యవి వాడంబడియెడు.

ఇయ్యర్థ స్థిరీకరణంబున కనుభూత పూర్వంబుగ చరితంబుఁ గొందొక వివరించెద. ముక్కొక్క సమయంబున నేనొక్క కడపకడ నిలువండియండి యొక్కరితోడ నెల్లా పించుచుండ జూరునుండి జారి నాగరంబునై నొక్క జంతువునడి పడినయెడన కదలక మెదలకయుండె. తదీయంబుగు పతనంబుచే నది వృత్తిక గృహగోధికలలో నన్యతమంబుగాని వేరొండుగాదని యూహించి కొందొకవడికిఁ జేతనుండు గుడ్డచేత దటాలున దానిం బడమిం బడఁద్రోచి చూచి తేలుగ నెఱింగితి. ఆవృత్తికంబు మన్తస్థకంబున గొన్ని నిమేషంబుల దనుక నివసించెగాని మీటదయ్యె. మఱియు నేనొక్క నిశాసమయంబున శయ్యావలంబున నొత్తిలి శయనించియుండి నొక్క వృత్తికంబు వివస్థింబుగనుండు నావెన్నెక్కి బాహుపరిభాగంబున జుగి పొత్తి కడుపుఁ గప్పండియెండు పుట్టంబు మీదికిఁబోయె. అందొక నింపుకేనియం జాంచల్యంబు లేక యుండి యవ్వల నవ్వల

ద్రోచి లేచి చూచితి. కడలకుండిన శూకకీటంబు మీటదని వినియున్న వాడఁ గావున నట్లు లుంఁడియు నయ్యది పుట్టంబు మీదికిఁజేరునదాక వెలుపుచే మేను గరుపాటుచుండె. ఇట్టివి లోకుల కనేకంబులు భూత పూర్వంబులయి యందుపని తలంచెద.

మున్ను కొన్ని యేండ్ల క్రిందట మనందరింబునఁ బిఱింది తొట్టికల్లున నొక్కతట్టు గదిలో గొంతుక పూర్పుడి యొకరితోడ మాటలాడి నొక్కనాగుఁబాము నామిఁగాళ్ల మీఁదఁజనియెంగాని కఱవదయ్యె. మఱియొక తఱి మావేటకు సుత్తరంబున రెండామడ దూరంబున చుండు కాటూరిను మారికిఁ గార్యాధీనయి కొందఱఁగూడి వని కొన్ని పూట లచ్చోట నివసించియుండఁ దొలునాఁటి మాపటివేళ మావిడిదియగు గృహంబున నిద్రి తుండఁనయి నాలుగు ఘంటలకు మేలుకని వెల్లివెలక గ నుండి తోడి వారితోడ నిష్క్రమింప నుండ నా తలయంపికడ గోడలొక జెంత నున్న ఖంబైయన్న యొక్క పన్నగంబుఁగని కన్నన వచ్చునున్న వారందొలులేత మాత్రకన్యోకన్యాయుఁ డెంఁడియొ గొండొక దవున మఱియొక్కటియు నుడగఁబొడగని బెదరి యుద్వేగంబు గడఁరఁ దొలగఁవారి యొక్కడి వారిం బేర్కొని వానిం జూపితిమి. అవప్పుడుచే నాసస్వంబులు మూఁడు నప్పుడు గోడమీఁదుఁగఁబోయి పయికప్పులొన మాటి కనఁపడవయ్యె. అయ్యడ నయ్యారెవారు ఏఁకెట్లు భయంపడువారు గలరే యని వెఱగుపడిరి. అపాముతంత దవు పుడమినుండెనో యెట్లెట్లు గ్రమ్మరుచుండెనో మేమెఱుంగము. మాకు లోపనగో వరంబులుగాక మున్ను పున్నగంబులకు మమ్మం గఱచు తలంపుపైతెల్లినేనిఁ దప్పిపోవు చొప్పు మాకప్పు డెప్పుడిం గలుగు? మావలన నయ్యడి డెయ్యది? మఱియు మాయాఁకిఁ బడమఱఁగొండొక చేరువనుండు కలెక్టరు కచ్చేరి కావలఁ బోవు సుత్తరదక్షిణామఖంబుగు త్రోవనొక్క వేకువ నొకానొక కాళోదరంబు తూరువు కడనుండి యడ్డంబుగ వచ్చి పశ్చి మంపుదిశ గోడకడనుండ దాని దండఁ బిండుగొని తెరువరులు గొంతొదండశూకంబు నాలొకిఁచుచుండిరి. కొన్ని నిమేషంబుల కావల నాత్రోవం బోవువాఁ డొక్కరుం డుక్కుమీటి యక్కుండలిం జేరి తన భజాదండంబునం బూనిఁ దండఁబున దాని నడువ దొరఁకొన్న నంతకుమున్ను మిన్నకయున్న యన్నగంబు సముత్పన్నంబగు రోషచే గంబున బహువారంబులు ఘోరంబులగు పూత్యార్థములు నిగడం బడగఁజెల్పి కఱవ నుంకించుచు బెట్టిదంబులగు తదీయ దండతాడనంబులకుఁ దప్పిపోనేరక విధివిశంబున నాలిలేతయంబు వచ్చెనని, కన్నారం జూచినచ్చిన నానెచ్చెలి యొకండచ్చెరువుతోడ వాక్రుచ్చె.

మావేటకు దక్షిణంపు దిక్కునఁ గోనెఁడు మీర మైలాపూరిను వేరఁ బెంపారునొక యూరుగఁడు. దాన నానెయ్యండొక్కండు గలండు. అతందొక్కనాఁటి మాపటివేళఁ దనయింట నొక్కగదియందు నిద్రిగొని యహర్బుఖంబునందు మేలుకని తన నెజ్జ యంద పజ్జ నొక్కప్రక్కనున్న పుట్టంబెత్తికొన్న నందుండి యొక్కచకనభుక్కు గ్రమ్మన భూతల పతిశంబయ్యె. అయ్యతగం బతని శయ్యాతలంబున నెంత కాలంబిర వుకొన్న దయ్యనో యెఱుంగరాదయ్యెగాని దానిచే నానెయ్యండు దడ్డుండుగాడియ్యె. మఱియు నిట్లువెక్కుచోట్ల సంచుటించినట్లు సూన్యతవరులగు నరులవలన విన్నాడఁగా వున నెట్టి జంతువేనియు ననిమితంబుగఁ దనుభృత్తులం బీడింపదని యూహించెద. మాన వులు హతుకంబులని చేతనంబుల నెట్టితలంపునఁ జంప నుద్యమింపుదు రట్లు కరులును జిహంసావరులగు నరులఁజూచినప్పుడ దిష్టాంతంబు నొందింప నుద్యమింబులయ్యెడుగాని సాహజికంబుగు దౌష్ట్యంబునం గామి నిజంబనితోఁచెడు.

కీడుత్పాదితైదు నెడ మర్త్యులు నిరోధంబగు ప్రజ్ఞావిశేషంబున దానిం దప్పింప నిరహాయంబగు నుపాయంబున నెట్లు క్రవర్తింతురట్లు గౌరులు నైవరవిహారంబు గోరి బయలుదేరు తఱి సరణ్యభూమి బురోగామియగు యాధపంబొక్కపాదపంబు కొమ్మ దన కరచ్చునం బట్టికొని యాపదా పాదకంబులగు నోదంబుల సప్రమాదమున సరయుచు వెరవారం గ్రమ్మరుచుండుటయు, వెండియు మానవులు దమ కపకారము నేయు వారికి దాతెట్లు ప్రతికారింబు నేయుదు రట్లు వలయాకార ప్రదేశంబున దైవ వశంబునఁ దొలుదొల్లఁ బ్రవేశించు నేనుంగు ననుగతంబులగు మాతంగంబు లన్నియుంగూడి తమ కుత్సన్నంబయిన బిన్నంబునకుఁ గారణంబవ్వారణంబ యని దారణ పాతంబులగు కర దంత హతంబుల దానిం బీ నుంగుఁజేయుటయును జర్పింప, సయ్యసేకపంబులకుఁ దగు పాటి వివేకపరిపాకంబు గలదని యూహించెద. ఇట్టి వివేకంబులుస్తంభేరమంబులకే కాదు జంతు సామాన్యంబునకును వివిధంబులయి యథోచితంబులుగ దైవచితంబులై యుండు నట్లు నామదిగో చరించెను. మనుజేతరంబులగు చేతనంబులకుఁ దాదృశంబుగు వివేకం బులేనని కొందఱుండురు గావున నీయర్థంబునందును యాధార్యంబు దోచ నాకుఁదోచ చిన నివర్తనంబులు గొన్ని ప్రదర్శింపంబులు గావించెద.

మనుజుపాక్షితంబులగు గిజిగాతులను పక్షులు దమరక్షకు నతి క్షీప్రకాలంబునంబ గుఱుతుగొనుచుండెడు. మిగుల మరిగెన యెప్పులుగులు దమ పోషకుఁడెంతటి సేనిగూడి యెందేనిఁజూపుచుండ నతనితోన యాకసంబున నడతెంచుచు నతఁడు నిలిచినయెడ నెందఱుగూడియుండిన సయ్యందఱ నతిక్రిమించి యతని మేనియంద వ్రాలుచుండు. తన నేతచేతఁ బ్రేరేతంబయి తన శక్తి కనుగుణంబుగఁ బ్రదర్శింపంబగు ఐను వెద్దియేని ముప్పునం గఱచికొని తెచ్చి యతనిచేతికిచ్చుచుండు. ఇ య్యుర్వూల పులుఁగియ్యడనైన సాన్యంబయ్య నేనిఁ గన్న పదార్థంబు చయ్యనఁ దాన తెచ్చియిచ్చుచుండు. మఱియు గొన్ని కర్మవిశేషంబులు జరుపుచుండెడు. ఈ ఖగంబులు నగంబులు లోనగువాని యందుఁ దగుతు మందిరంబులుగ శీతవాతాతపవర్షంబులకెడయీక యచ్చిద్రంబులు నిరుపద్రవంబులు దృఢమాలంబులు ననుకూలంబులుగ నిజనైపుణ్యం బనల్పంబుగఁ గల్పించు చుండెడు నీడంబులు వెక్కండ్రకు నక్కడక్కడ గానంబడకుండవు. కర్మవిశేషంబుల కెల్ల ముఖ్యంబగు గృహనిర్మాణంబు మనుశ్యేతరంబులగు ప్రాణులు వీనిపాలిక నిర్మించుట మృగ్యంబు.

మానవులచేతఁ జోషితంబులగు కపాతంబులు నికేతన జాతంబుల లో నియ్యది యాత్మీయం బనియు నియ్యది యన్యదీయంబనియుఁ గతిచయదినంబులలోన యెఱింగి కొనియెడు. జనలోచనంబులకు గోచరింపనిపాటి యుత్పరవీధికింజూపు పాత్రరంబులును చెందు మూఁడు మాఱుగు మూఁడానుడలదవు దాఁకంగొంపోయి విడువంబడు కలరవంబులును దమ భవనంబుచేరుచుండెడు. కడుపొడవున కుద్గమించి మునుమున్ను మొయిల్లలోనం గలనీ కొన్నయది కొన్నియొన్నఁడేని బ్రమనీతోరంబగు దూరంబు పాఱుటంజేసి తమ యిక్క దిక్కు నెఱుంగు చొప్పుదప్పి యెందేనిఁ జూపుచుండెడు. ఇప్పిదిఁ దప్పిపోవు నప్పాత్రరం బులోనం బ్రగల్భతయు జాగరూకతయుం గలవాని రాకగోరి తతోపకనుండు కొన్నాళ్ల దాఁక నెదురుదూచుచుండ గొన్ని మరల వచ్చుచుండు. కొన్ని రాకయుండు. అట్లు వచ్చునవి ధమగమియుండు నాలయంబులపై వ్రాక లాఁతి మనుజాలయంబులమీఁదదేవాల యాదుల మీఁదఁదియూహలయందువ్రాతి దివంబుల నెక్కుడుపాదపు దివికరిగి నెద్దయం బ్రొద్దు నలుదిక్కులందరిగితిరిగి తమయిక్కది క్కెఱిగివచ్చి చేరుచుండు. కొన్ని దివసంబుల దాఁకరాకయుండునవి కరంబు ప్రగల్భంబులయ్య నేని రేలువాలియుండునెడల నెవ్వరిచేత దైవఘట్టువడియో! బిడాలంబులపాలంబడియో! యెగయునెడ శ్రేయంబులకెరయయ్యో!

యనితత్వోపకుండు తలంచుచుండుగాని పారావ్రతంబులందు నికేతనంబుల వ్రాలి తన్నే తలచేత గృహీతంబులయి యుండునని యిగత కాలంబున కేని దనమనమ్మునందల పోయకుండు. ఇప్పుడు నెప్పిన యప్పారములకంటె వొక్కింతకొంత ప్రతిభయు జాగ్రూకతయు గల కలవరంబు నియతలంబున బ్రమసిదెసవెడి యలసి సొలసి కపోతనివ హంబుండు పెటగృహంబువై వ్రాలియుం జాలజాలివలెచిది మట్టకేలకు నయ్యేలిక చేతం బిట్లు వడియెడు. ఇట్టికష్ట పాద్యంబైనదాని నయ్యేలిక దీని విశ్వసించడగ దనుతలంపునఁ నెగయనీక యీరకలు ఖండించి దానికి జతగూర్చియుంచెడు. రెండు మూడు మాసం బుల దనుక న బ్బడిదారి యజ్ఞతతోఁ జేరకుండు. అవ్వల నెవ్విధంబుననేని జేరి యీ రెండునుంగూడియాడి రెండు మూడు విడుతులు గుడ్డు లిడి పిల్లలంజేసిన పిమ్మట నన్నిత న్నేత యన్నాతన కపోతంబునకు ఖండించిన యీరకలుపెట్టి కొత్త యెరుగు పెరుగు నట్లు నేనీ యొక్క యేటికవ్వల దాని జతతోడఁ గూడ నలవడిన కొన్ని బావతనంబులఁ గూర్చి నానాఁటికి గొండొక యెగర విడుచుచుండెడు. అదియును గొంత పాదభ్రమ కెగ యనవుడెల్లఁ దొల్లింటి తనయింటిగొఱకు నలవిదక్కులుం బరికించుచు నెప్పుడది వనకుఁ జూపుడియె నప్పుడ తప్పుక వచ్చి యయ్యెల్లు సొచ్చుచుండు. తాను వచ్చుతఱి నిచ్చుఁక కాపురంబు లెగయకుండినను నయ్యింటి మీఁదనొకము లేక యుండినను నయ్యింటివై నెరఁగి క్రిందికిరికి తన గూడెఁటిగి గ్రక్కుననజేరి తనజత యగు మునుపటి బకచారి నెమికి కనుంగొని దానిచెత కెతయు సంతసంబునఁ జోపుచుండు. అదియును దీనిం బొడగని మిగుల గారవిండుచుండు. ఇట్లు నేరుతఱి నప్పటిదాని యుద్ది నూతనంబుగఁ దోతెంచిన యక్కఱితంబును బొడవ నడగన, నా రెండునుం గూడి దీనిం దఱిమి తఱిమి సాడిచెడు. తనఁజోటింబాసి పారావ్రతంబును నిచ్చటఁ బెక్కుదినంబు లకుఁగాని పెటదాని మరుగదు. లాఠిచేతఁ జెట్టువడు మఱి న్నియెన్నిదినంబులకేని నచ్చటి జతతో గలయవు. గృహీతం బగు వొకానొక కపోతంబు తనకంటేరుచు జతతో నతి త్వరితంబుగఁ జేరి నేరిమి పేరిమి మిగులఁ గలసిమెలసి యుండి తన్ను నన్ని యున్న రమ్మున కెగయవైవఁ దన మందిరంబు దిరంబుగ నెఱింగొనునందా క నేతకు సంది యంబు గదురకుండఁజిపించుచుండు. ఇతరులకుఁ గరగతంబులగు మఱిగొన్ని కపోతంబులు గతికయ దింబులదాఁక మేఁత నైతము గొనకుండెడు. తప్పిపోవు నిచ్చాపురంబులలో మగ దానికంటె బెంటియె జంటతో మరగియుంట దుర్లభంబు. తప్పినను నిప్పులుగను మరలఁదన నెలవు నెమికిని వచ్చి వ్రాలినప్పు డచ్చో బాలవత్సంబుల సాకతంబు లేక యన్నున నత్నైలభుఁమీఁదఁ గాలాది మేదినికి దిగి తనతోయంబు గానంజెడిమి మింటి కెగసి యింటిపైకింబోయి కొంతదడవు కూర్చుండి వెండియు గగనమ్మున కుద్గమించి యానదనమ్మునట్టుఁ గొంతేపు గ్రుమ్మురుచుండి క్రమ్ముట నయ్యుత్తువైఁ గొండొక తడవు వ్రాలి యాసమాతి పదంపుడి తన సూతనకేతనంబున కేతెంచుచుండు. వితెంచిన నయ్యుంట దానిం బెనుచువారడిది చిరకాలంబుదాఁక రాక మసలటం జేసి వెండియుఁ గొండొకకాలంబు దాఁక దాని నింగి కెగయనీక యీరకలు గట్టి వదిలంబుగాఁ బెట్టి యవ్వల విప్పి యుత్పరంబున కప్పుడప్పు డెగురవైచుచుండు. అప్పుడు నప్పాపు రంబు గతివయవారంబులు వచ్చి తన పురాతననికేతనముఁదెఱిచూచి పోవుచుండు.

శ్యావమ్ములు దమ్మునేలు జనమ్ముల విధివశమ్మునఁ బెద్దకాలమ్ము బొటంగియుండియుం దదాకారి విలోకన మౌతమ్మున నభిజ్ఞానమ్ము చేకొనియెడు. అకార వికారంబు కతం బుగ నందియంబు నెందనేని నెలుంగవలన నెఱింగొనియెడు. ఎలుంగను సంతయా స్పదంజయ్య నేని, నెలంగుండనేని, నయ్యేలిక వెంఠఁజేరి తడియంబులగు నవయనం

బుల మూర్ఖుని నిశ్చయించి కొనియెడు. ఈ ప్రాణశక్తిచేతన కొన్ని మొకంబులు దాహ్యదచిహ్నంబు లెఱింగికొనుచుండు. ఇట్టి గుణవిశేషంబు మనుష్యులయందీను మంతయుఁ గనుపట్టును. మఱియు నీ శునకంబుల వివేకంబు లోకులకెల్లఁ దెల్లంబగుట వలన మిగలఁ బ్రస్తావించవలెతి. ఇట్లు ప్రాణికోట్లలో నొక్కొక్కటికి నొక్కొక్క గుణ విశేషంబెక్కుడుగఁ గానంబడియెడి. భాషాపరిజ్ఞానంబునజేసి మానవులు సర్వోత్కృష్టులగుట విస్పష్టంబు. కాననావాసులగు మానుసులు భాషాపరిజ్ఞాన హీను లగుటం జేసి శునులఁ జూచి వాచివరుసలు నాచారంబు నాగరికంబును నాలయనిర్మాణంబును లోనగువని లేక మెలంగెదరు. మానవులకంటె నన్యంబులగు కొన్ని జన్యువులు వివేకశూన్యంబులని తన్నీ దర్శనముగ బాతువులు మున్నగువానిఁ గొందఱు దిహరింతు దురు. అది యెట్లనిన జనంబులచేత యనుపంబడు బాతువులు దమ మేతశక్తియ్యది దగునది దగనియది యని లాఁతిశరీరి రీతి రసనోద్రియ గ్రాహ్యంబుగాక మున్న యెఱుంగనేరవు. చాపలంబునఁ జూపులకు లాఁబడువాని వారికల్పితవాని గొబ్బునఁ జప్పరించి బవిబొప్ప డిన, మెక్కుదగువాని మెక్కుచుఁ దక్కినవాని మానుచుండు. మఱియు నల్పియంబు లగు క్రిమికీటకాదుల వర్తలరయుట గడు కష్టంబు గావున నవిదక్కఁ దక్కఁజరతువులు సాధారణంబుగ నిజగృహంబులగు వాని మనుచునెడ నెక్కు డక్కల గలిగియుండునట్లు గానంబడియెడు. ఈబాతు లే తావుననేని నేతఱినేని గ్రుడ్డులిడుటయే నాక కొన్ని వేళల నడుచునప్పుడ గ్రుడ్డులిడుచు నివ్వచారంబులై చనుచుండుగాని తిరిగియుం జూడకుండెడు. కావున నా వరులులకు వివేకంబులేమి నిజంబనియెదరు. మదభిపాయం బవధరింతుడు. మానవుల మున్ను విన్నవి గన్నవి గాని నవీనంబులగు పదార్థంబులు నేత్రపాత్రంబులైన మాత్రంబున భోగ్యా భోగ్యవిచారంబు దూరంబుగ నీ బాతుల రీతి సర్వదరు. మఱియు నిలయంబు విడిచి నడుచునయయంబు ప్రసవంబునకు సమయంబయ్యెనేని సుచిత్ర ప్రదేశంబు నకుఁ బోవునంత యవకాశంబు లేమింజేసి యనివారణంబుగాఁ బ్రసవంబు మార్గాంత రంబునంద సంఘటిల్లెడు. ఇట్లు సంఘటిల్లుటవలనన కలవారు సూతిమాసంబునకు మున్న కొన్ని దినంబుల నుండి నిజ నివాసంబుఁ బెడవాసి యుండరు. కావునఁ దమ్ముఁ బోషించువారు వెంటడించి తఱుముచుండ గమనించు తఱి నిదేనగ్రుడ్డులఁ జూచుటకుఁ బోయెటకు బాతుల కేహప్పున వెరవు చొప్పుడు? అదియునుంగాక యీ బాతుల జాతియు దైవకల్పితంబకాని మానవకల్పితంబుగాదు. మానవకల్పితంబు యేని మానిసి వాలయవత్పడెల్లఁ గల్పించికొననేరక తద్వీజంబులనేల సంగ్రహించి కొనుచుండు ! నరులచేత దరతమంబులగు నుత్తరోత్తరోత్కృష్టంబులగు పాంచాలికాదులు సృష్టంబు లయినట్లు లాకావౌక ముద్వనిచేతనే బాతువు లుద్భూతంబులయి యుండునని కొందఱు భ్రమింతురేనఁ బ్రాణదానంబు దైవాధీనంబకాని, శరీర నిర్మాణంబు పగిది సాధారణంబు కాదని వత్సమాణంబులగు నిదర్శకంబులచే లోకులకెల్లఁ దెల్లంబగునని యూహించెద; వినుండు. సంగమంబు లేక గర్భిదయంబు గలుగదు. సంగమమాత్రంబున గర్భంబు వొడచుదు. సంగమమాత్రంబునఁ జూలగుట విశ్వయందేని సకలప్రాణులలో ననే కంబులు వంధ్యంబులయి యెట్టులుండెడు ! నేర్పరులగు నరులీ ప్రశంవంబునందు నానూహ ప్రజుతుహంబుల రచియించెదరు. కాని వానిఁ బ్రాణ యుక్తంబులగఁ జేయజాలరు. గావున నవి ప్రతిమలనియఁ జిత్రరుఫలనియఁ జేర్కొనఁబడియెడు. ప్రాణసహితంబులగు రూపంబులు ప్రాణులని వాడంబడియెడు. కావునఁ ప్రాణదానంబు దైవాధీనంబు యగుటంజేసి మానుషబోధణంబునకు రాకమున్న యీ బాతుల వంశంబు గలిగియుండుట సక్యంబు. కాఁచి యట్టితఱి గ్రుడ్డులు పెట్టి వానియందుఁ బిల్లలు

త్రిట్టి యవి పెరుగు నట్టివిగాఁ జేయునట్టి వాతురి వాతులకు లేకుండేనేని, వాని మానిసి యే వడువునఁ బడయువాఁడు! ఈ వాతులనుబట్టి వాతులగుని తక్కువగునంతా చంబుగాని వివేకహీనులనువారి మతంబు భ్రమాత్మకంబని నిర్ణయించెద.

మఱియుఁ జిలుకలు శారికలు మనవలెఁ బలుకుటంజేసి యవి మిగులఁ దెలివి గలవి యను నభిప్రాయంబు గలవారయి కొందఱిందులకు తుకనపైతి ప్రభృతి కలిషయాస్త దీయభాషాగంధంబులయందఁకాక యన్యభాషారచితంబులగు గ్రంథ ముల యాదును దక్కఁగాకభసంబు తొక్కఁగంబుగఁ బేర్కొందురు. మదభిప్రాయంబుట్టుగా దవధరింపుఁడు. వివేక లక్షణంబు బరిష్ఠించునెడ వీనికంటె నన్యంబులగు జన్మశ్రులయంద వివేకవైశద్యంబు విశేషంబుగఁ గానంజడియెడు. ఈ తుకశారికలు నరులెట్లు వచించెదరట్లు యనువదించెడుఁగాని నైసర్గికంబగు వాచ్యజ్ఞానం బిను మంతయు లేదు. పిల్లివచ్చెఁ గొట్టు మక్కక్క! బువ్వఁబెట్టు! మను నడుపులు, గఱవిన వడువున దెడ నెడ నడుపుచుఁ దద్దయు నుద్దుసలుపుచుండెడు. కాని యిక్కఱగదెడ నుడువవు. పిల్లి చేరువం జేరుకంటి సాహజికంబు లగు లపితంబులఁ గేకేయని యఱి చెడు. భువనార్ధంబగు వచనంబు దద్దురుడదీటి యల్పాసంబు మీఱియుండుతఱిఁ జలి కెడు. మఱియుఁ జిరకాలావలాలితలబయ్యను గీరంబు నిజోపలాలకుల నేకాలంబున సామాన్యంబుగ గుఱుతెఱుంగలేక యునికియ కాకి విశ్వాసంబు గలదియంగాక యుండెడు. దీర్ఘకాలంబుగఁ బెనుచుఁడు కీరంజేనియు విడువంబడునెడఁ గానంబడు తనజాలి పులుఁ గల వెంబడింబఱచి పోవుచుండెడు. మానుషభాషాభ్యసనంబున కుచితంబగు నవయవ సౌఖ్యవమాత్రం బీకీరశారికలు లోనగు కొన్ని పులుఁగులకుఁ గలిగియుండునని యూహించెద.

తదనంతర కథావిధానంబు వినుండు. కొండెడ్డిగి వచ్చినానామండలంబులకుంజను మనుజు మండలికి వలయునట్టి మోటుపాళియంబునఁ గంచరంబులు సన్నద్ధంబులయి యుండుట లరుదు. మానవులను సామానులను దెచ్చి మోటుపాళియంబున దించి మరలియరుగు శకటంబుల సమయంబు కొలఁది వలయునన్నిటి నచ్చటి కొత్తవాలు నిలిపియుంచుటయ కాక మిక్కిలి యిక్కఱగల దెడలఁ గోయంబుత్తూరినుండి బండుల రప్పించి తెరువరులకు వైతక్కిములుగ నిప్పించుచుండుఁగావునఁ జెన్నపట్టణంబునకంటె నచ్చట నద్దె యొక్కడు. అక్కడనుండి చెన్నపురంబునకు వచ్చుటకుఁ గంచరం బొక్కటికి నిరువది నాలుగు రూపాయలు వేతనంబు నిర్ణీతంబయి యుండెడు. నన్నంబోలె నీలశైలంబునకు వచ్చిన యుద్యోగస్థు లనేకులక కాక యంగిలీషు దొరల సామ్యులు గొంపోవ. నేకకాలం బునన, యనేక శకటంబులు వారివారికిఁ గొత్తవాలు సమకూర్చవలయుటంజేసి పెండు దినంబు లచ్చోట నుండితి.

ఇరువది తొమ్మిదవతేది మేదిసికుమారవారంబున రాత్రి మూడు ఘంటలకు మోటు పాళియంబు నుండి బయలుదేలి యన్నూరికి మఱునాఁడు పవలు పదిఘంటలకు నరుగు దెంచితి. నేను బోవునెడ నయ్యెడ నిర్మింపుచున్న ధర్మశాల యప్పడ ముగిసె.

ముప్పదవతేది మధ్యవార నిశామధ్యంబున నన్నూరు నిర్ణమించి ప్రాద్దుదయించిన గడియకు నవిశాకి దాసి తట్టేశంబున భాసిల్లి ప్రాసాదంబునకు నా సాయంసమయం బునం జని తదావాసియగు నవివాశ్వరుండును దత్పాఠశ్వరి యగు బృహత్కరు జాంబికయుఁ బునర్దర్శనంబొసంగుటకు వార్షం బెసంగ సర్వాంగసంగతోర్వీలంబగు ప్రణామం వాదించి భయభక్తులు నివ్వటిల్లనర్చనలొనర్చి వారి నేమించితి.

ముచ్చదొకండగు తేది గురువారంబు త్రియామ సంతియయామంబున నాక్షేత్రంబుననుండి కృత్రకయాణుండనయి తెంగపల్లి దాటి మఱునాటి మధ్యాహ్నంబునకు విజయమంగళంబును గ్రామంబునకు వచ్చి యచ్చో నొక్క దేవేరి దేవళమున నొగిరమ్మ వేగిరమ్మగఁజేసి కొని యయ్యవరాహంబునం దరలి, తరణికిరణంబు లంతరానంబు వహించ నరుణప్రభావరంపర వరుణాదిశంకరణం బొనరింపఁ బెరుందొరెం బొడగాంచితి. తెంగపల్లియకుం బెరుందొరెకు మధ్యగతంబగు విజయమంగళంబు మున్ను నే విడియనితలంబు. మఱియు నదియు విజయపురియనియఁ బేర్కొనఁబడియెడు. అయ్యుగ నొక్క యగ్రహారంబునఁ గంటెని వారి స్రుతశాలయం గొన్ని యంగడులను హరిహరుల నిలయంబులుం గొల్పు. హరి పేరు కవరదరాజు. హరునిపేరు నాగేశ్వరుండు ; గౌరి పేరు విజయపురిశ్వరి. అక్కఱ గల యాహరకవార్ధంబు రెల్లప్పుడు సప్తరిం జొప్పడవు. ఆ దినంబున నార్ద్రాద్రవ్యోత్సవంబగుటం జేసి యా విభావరిఁ బెరుందొరెయందు వెలువడిన వేదనాయకీచోళేశ్వరుల దర్శించితి. వేయు నెనుమన్నుట నలువది యేడవ వత్సరంబు జనవరి నెల మొదలి తేది భృగువార తమిస్ర నాంటి ఘంటకఁ బెరుందొరెఁ దొఱచి తెరువునంగల యిగోడును గావేరియ దాటి యా తటిని యీవలి తటంబునం గల పల్లిపాలయంబు మఱునాటి శవటి ఘంటాదశ కంబునకుఁ జేరితి. నేను బోవునప్పటికంటె గావేరి నీరంబు తోరంబుగఁ బాటుచుండుటంజేసి నేను నాతోడివారు నయ్యెలు వడవలెక్కి కడచితిమి. మున్ను నే విడియని పల్లిపాలయం ననునది గొప్పది. దానికొక్క గొప్పపేటయుంగలదు. గొఱియయెఱచి దక్కఁ దక్కువస్తువులు సాధారణముగ నమ్ముచుండెదరు. ఆమెడ నేయి వర్తకము నేయి లబ్ధివారు మిగులం గలరు. అందుడియ యాజ్యంబు ప్రాజ్యంబుగ వాణియంబాడికి నివ్వలు వచ్చుచుండు. వాణియంబాడిం గల సార్థవాహులు దాని ననవరతంబుఁ జెప్పువురికిం దెచ్చి విక్రయించెదరు. ఎంగిలీషువారి విడిదియకాని స్రుతంబు గానంబడదు. కావేరి తటంబునం దనరు విశంకటఃటవిటపి క్రింద విడిసి భోజనకృత్యంబులు దీర్చి కొని యా రేయి యెంగిలీషువారి విడిదిం బరుండితి. పెక్కు నెలలుగ మాకెక్కడఁ జిక్కని చొక్కపుఁ దమ్ములపాకు లచ్చుటఁజిక్కె.

రెండవ తేది శనివారంబు రేయి రెండు ఘంటలకు నప్పల్లి పాలయంబునుండి పయనంబై యతర దినంబున ఘంటా నవకంబునకు శంకర దుర్గంబునకు విచ్చేసితి. అచ్చట స్రుతంబు లేకుండుటఁ జేసి కంటెని వారికండు నిర్మించఁ దలంపు గలవారై సాలంబులు దూలంబులు లోనగు వరికరంబులు నేకరించియున్నవారు. మా కంచరంబు వహించిన బలివర్ధంబులలో నొకండు దుర్బలంబు గావునఁ దొలి దినంబు దక్కఁ దక్కు దినంబుల నక్కడకక్కడ నొక్కతడవ రెండు తడవలు తెరువున నడచుచుం బడుచుం బడంపడి కొంత వడికి లేచుచు వచ్చుచుండె. నాడు నదుర్గంబునకు గడియమేర గల మార్గంబున వచ్చుచుఁ గ్రవచ్చుఁ బుడమింపడి యెండొన్ని శుభంబులఁ దోడ నులిమిన బలిమి నెత్తిన మొత్తిన బోత్తిగ నాశంకటంబు రెండుఘంటికలదాక నుత్థితంబు గాకయుండె. ఆవల నెట్లు కేలకు లేచి మెల్ల మెల్లఁగ నడచి యా శంకర దుర్గంబుఁజేరి. ఇట్లులయ్యెడువలన దద్దయు గమనంబున కంతరాయంబు శుంఘటిల్లుటం జేసి యా శంకటంబు నచ్చట విడనాడి నేలంబునకు రానుండు నొక్కటండి నేలంబుదనుక నమర్చికొంటి.

మూడవతేది నాదివారము నక్తమ్మనఁ దొమ్మిది ఘంటలకు నాయనువరవర్గంబుఁ తోడ నా దుర్గంబు నిర్గమించి మార్గంబునఁ గాకాపాలయంబుదాటి మఱునాటి పూర్వాహ్నంబున ఘంటాష్టకంబునకు నెలంబుడగ్గఱితి. తురోడున నేలంబున దోరంబుగ వరివెరు సమ్మండ్లబై కానంబడితి.

శంకర దుర్గంబునుండి యొక్కొచ్చిన బండికి నా స్వదేశప్రవేశం బవధిగ నానుడకర యాచాయ చొప్పున నేనొప్పుకొని సేమునుండి నాలవలేది సోమవారంబురేయి నాబుగు ఘంటలకు బయలుదేరి దారి నోములూరి దాటి మరునాటి మధ్యాహ్నంబున నొక్కయంశ వసంబున విడిసి కతివయభక్త్యంబుల బుభుక్షువనోదనంబు గావించి యోదనంబు సేత యుజ్జగించి తోడన వయనంబు యయనంబున బూజారిపట్టియను కొట్టిక గడచి ఘంటా పంపక బునక దోవ్పూరికి జేరినాడ. తోవ్పూరి చేరువక జాతలమెంబుల యుసప్లవంబ కాక చోరుల యుపద్రవంబును దడ్డ యగుకంజేసి ప్రాద్దువోవకమున్న తోవ్పూరు చేరు తలంపున నాటి పవలు పంట యొసరింపకుంటు సంధివీధై. నేలమున కీవల నాలుగుక్కుచ్చాతిక పరక (ర౪౭) తోను మేరగల యోములారను సూరు మున్న నే నిరపుకొన్నదిగానిది. ఆయ్యది చిక్కది. దాన నెంలిమివారి విడిదియు సత్రంబును గానబడియెడు. వలయు సామాన్య వస్తువులు మృగ్యంబులు.

అయిదవ లేది ; సంగారకవారమున పెబారాచతుష్కంబున కన్యల దోవ్పూరు విడిచి కనమయొక్క కడచి యదమాన్కొటకు నేదిష్టంబగు చోట బాట నొక్కతరుపు నీడం బడునొకండగు ఘంటకు విడిసి వంటకంబు చేసికొని రెండు ఘంటలకు వెడలి నాలు గుఘంటలకు ధర్మపురింజేరితి. కనుమడిగ్గునెడ గలుగు నలజడి యొక్క నెడ ఒండ్లకు లేదు. భారంబులేని కంఠరంబులు శుకరంబుగ నారోపింపెడు. ఆరోపించునెడ మనుజులు శకటంబుల పయినుండుటవలన గీడు గానంబుదు. నేను బోవునప్పుడు విడిసిన బాటకు గొండొక. దవుననుండు వెరుపు కట్ట దక్క నదమాన్కొటయందు బవనోచితంబగు స్థలంబు దొరకొనిమింజేసి తెరువున నిలువనయ్యె. నీల గాంబునకు మేముపోవుతేటి నిట్టి దినంబున కుదకమండలంబు జేరునట్టులు మే మంతిము ననుజ్ఞాతుల మగుటం జేసి, యోచిరి చేరిక నాలుగే నా ఫీసుల వారము చేరి యాయా యాఫీసుల సామ గ్రులం బూనివచ్చిన కంపెని బిడ్డ సాహాయ్య బలంబుగ ద్రోవ నావంతయునిన భీతి లేక నిర్దష్టదివసంబునకు ముంద బాయి చేరితిమి. వచ్చుచో పట్టి యనుజ్ఞ గల్గి యా నేను నా సహవాసుండును మఱి యిద్దఱు సహాయులు నుదకమండలంబున నుండి కొందఱుకు ముందుగఁ బయనంబగుటయకాక సత్వరంబుగ స్వదేశప్రవేశం బభిలషించి నిరంతరప్రయాణంబుల నరుగఁ బెంచుకొంటేసి మఱు సనుగమించిన మా యా ఫీసులయు మఱియు రెండొఫీసులయు బండ్ల సహాయంబు వలన నేలంబుదాక వెఱపు లేక నిశాకాలంబుల బయలుదేలుచుంటిమి. ఆ ఒండు లొండొంటికి నాలుగేసి వ్యవధంబులు కాక యనువరంబుగు వ్యవధంబులు గొన్నియుం జోదకజనంబులుం గలిగియుండె. ఆ కంఠ రంబుల నడిపించువారు వేగంబు చెన్నపురంబుజేరినఁ జేరినవాసరంబుదాకనై బత్తెంబు గొనువారు గావున సత్వరయానంబు నిష్ప్రయోజనంబని యోములారఁ దడసిరి. మా స వారి బండులు రెండు దక్క వేటొక్కదిక్కు మాకు జేవారనుండె. విభావరుల నరుగు తఱిఁ బెఱతెరువరులు తోడుగోరి మాయలుత నరుదేరక గావణంబులుగ నుండిన కంపెని బండుల కాసట మాకు లేకపోవుటంజేసి పెఱబాటసారుల కాసట మా కాసడ వలసినవెచ్చగావున నా ధర్మపురి చెంగట నొక్కబయల సుత్యంబుగ విడిసియున్న శకటంబుల కుఱంగుట మా శకటంబుల విడియ నియమించి యుక్కడన యొక్క వెట్టు క్రింద నొసరించిన యొగిరంబొక్కమతంబున పాతసపాతంబుగ భజయించి యంద శయనించితి.

అఱవ లేది రాత్రి నీరాలు ఘంటలకు నాధర్మపురంబునుండి యా కంఠరంబుల తోడ నిర్దుమించి మలునాడు వేడిపెలుంగులు గలవాడు తొడిచిన యయిదు గడియ

లకు నిరుపక్షపాతికి జేరికఁబాటు కల్లారుకడ నటుతఁ దోతెంచిన సకటుంబులు మిక్కుటంపు బరువుగలవి గావునఁ దచ్చోదకులు గొందఱుచేరివాని వొక్కొక్కటిగ నా యెంటిని దాటించుటజేసి కొండొక కాలయోజనంబు గలిగె. ఇరుపక్షపాతి సత్రంబునకుఁ బార్శ్వగతమృగు నొక్కయమ్మవారి గుడిగెడఁ గుడుపు గొని యందుండి పదిరెండు ఘంటలకు పయనంబయి యయనంబునఁ బెన్నదాఁటి యిరుమూఁడుగంటలకు మత్తూరు నేరితి. అప్పుడప్పెన్నలొక జిఱుకొడల బంటి నీరు పాటుచుండె. మత్తూరి యభ్యర్థంబున విస్తీర్ణంబగు తాళవనంబు ఘనంబుగఁ దనరుచుండు అవ్వనంబున నిశీధినులఁ బధికుల కదకభయజనకంబయియుండు. అయ్యారు మున్ను నేనెలపుకొన్నదిగానిది. కొండొక చిన్నది. ఇంచుక పెచ్చు లొచ్చుగ ముప్పదియిండ్లు మూడంగడులుంగలయిది. దానఁ గొన్ని పిశ్రునిల యంబులు గానంబడియెడు. ఉప్పును బప్పును బియ్యంబు లొనగునవియు మఱియు నారికేళి కదళి ఫలంబులు శుక్రమీనంబులు నొకానొక తేలిక బచ్చిమీనంబులు దొరకెడు. సత్రంబులేదు. ఎంగిలీషువారికి విడిదియు ముసాఫరుఖానా యను నొక మండపంబు నుండెడు. అయ్యారఁ బ్రతి శనివారంబు సంత.

విడవ లేది సురగురువారంబురేయి పెబారా వతుష్టయంబున మత్తూరినుండి వెడలి రెండు జక్కరలు త్రరించి యవర ధివసంబున ఘంటికాదళకంబునకుఁ దిరుప్పత్తియూరిం జేరితి. అచ్చో ముసాఫరుఖానా యనంబడు నొకజనాశ్రయం బాశ్రయంబుగా నుండితి. బ్రాహ్మణాదుల కుచితంబులగు రచితంబులగు భవంతులు గలిగి యయ్యారఁ గాఁపుగంబుండు వొక్క నెట్టిచేఁ గట్టంపఁబడిన ధర్మసత్రంబొక్కటి యక్కడఁగలయిది. దాని నెన్నఁదేని నధ్యసీనులకుపయోగింపనీక న్యాయంబు లేక యుప్పటి తాబుకు కచ్చేరి యుద్వోగములగు విప్ర లాక్రమించికొని యున్నవారు. కాన నేను నానెచ్చెలికాఁడు నన్ననుగమించిన మఱియొక యాశీసు లేఖకుండును జేరి యయ్యనుచితకార్యం బెంగిలీషు భాష లిఖియించి ఈ జిల్లా కలెక్టరును మేజర్లొక హద్దు గారికి నంపెలొక బంపితిమి.

ఎనిమిదవ తేది చైత్రయగురువారంబు నడికి రేయి కొండొకబండులంగూడి తిరుప్పత్తియూరినుండి ప్రయాణంబయి పాలేఁటిని దాఁటి వాణియంతాడి సతిక్రమించివెడియఁ బెండుచోట్లం బాలేఱుత్రరించి యాచూరుపేటకు ముఱునాఁటి పట్టవవలు వచ్చితి.

తొమ్మిదవ తేదిఁ గాళవారము రాత్రివేళ నొక్కఘంట కక్కడనుండి వెడలి వచ్చు కుప్పం బను గ్రామంబును, దోటాళంబును, నగరమేటిని న్దాఁటి మరునాఁటి పవలు తొమ్మిది ఘంటలకుఁ బల్లి కొండకుఁ జేరితి. తోటాళంబు మున్నుగన్నది గానిది. అయ్యది నలు పది యేబది సదనంబులును బిల్వవీధికయ సత్రంబును నెంగిలీషు తెరువపుల నివాస స్థానంబును గలయిది. అధ్యక్షుల కావశ్యకంబులగు సామాన్యవస్తువులెల్ల సాధ్యంబు లగుట యరుదు. ఆ తోటాళంబునకవ్వల (అల్లు) రెండు ముక్కలు కొను దత్వవఁ బెచ్చెకుప్పంబున్నయిది. ఈ గ్రామవ్యయ మధ్యంబున విభావరుల కాటవచ్చరుల యుపద్రవంబు గలిగియుండు.

అస్పృష్ట దురిత లేశంబగు పల్లికొండయను పావనప్రదేశంబు మరలఁ బ్రవేశించు టయు రంగనాయకి మహానాయకుండగు రంగనాయకండు పునర్దర్శన ప్రదాయకుండగు టయుఁ బరాక్రమశుక్రత పరిపాకవశంబునంగదా! యని చిత్రము సప్తదాయత మృగుచుండ నద్వీపభాషా త్రమంబునకు సుహృత్తు తోడం జని యత్రజీ సుత్యవాగ్ధంబు తిరువీధుల వేంచేసి వచ్చి యొక్కనుండపంబున జోలాఖిట్టంబున నివసించియుండు నాదాభిముఖ దండప్రభావంబు లాచరించి, యంతర్గృహంబున కరిగి యుత్తర రంగ

నాథున కేరళి యావల రంగనాయకికి జేమాడ్చి యథోచితార్చనంబులు నేయించి మఱియు సద్దేవమందిరంబునంద యభినందనీయ గుణగణాధిరాముండగు రఘురాము నకుం బ్రణమిల్లి సముల్లిసత్ప్రభావరోచిష్టుండగు శ్రీకృష్ణున కంజనియొనర్చి యయ్యె యెడల నర్చకదత్తంబులగు తీర్థప్రసాద శతగోపంబుల పవనయంబుగ గైకొంటి.

పదియన తేదిఁ దపనవారంబున నపరాహ్ణంబునఁ బల్కి కొండనుండి కృతప్రయాణుండ నయి కొండొక యెక్కువ తక్కువ మూడొ కోసుల దూరంబునంద నరు విరించి పురం బరుణుండు వరుణుండు డెస ములుగువడు నెడఁ జేరినాడ. మార్గంబున కుత్తరంబుగ నర పరుగు మేర నవ్విరించివురంబు దనరారుచుండు ; నత్సరంబున నొప్పారు పురిహరుం జూడ వేడుకపడి యయ్యెడకు రానయ్యె.

కాంచీపురిఁ గాంచనాంబరురూర్పి కాంచన గర్భంతు మున్ను జన్మంబొనరించిన విభంబు ప్రథమ ప్రకరణంబున వివరించినాడ. నాఁ డయ్యెజ్జుకాలకు విరిచించిన చతు ర్ద్వారంబుల నొకండు విరించివురం ౨ను వేరం బెంపారె. ఇరింజీవరం ౨ని ద్రావిడంబున నది వ్యవహరింకఁడియె. అది వికాలంబగు వీధులచే, విశంకటంబులగు మంటపంబులచే, విశ్రమ పాత్రంబులగు స్త్రంతంబులచే, విపులంబులగు యవనదేవభవనంబులచే, విమలతర కృటింబుగు తటాకంబుచే, విశ్రుతభృతివర్ణ నిలయంబులచే, విభిదంబులగు వివణి ప్రకరంబు లచే, వినాయక నేనానాయక ప్రముఖ ప్రాసాదంబులచే, మాసోజ్జికంబు నాపాదించుచుండు. అందు సోన్నత ప్రాకారంబగు వొక్క దేవాలయంబు దైవాలు. దాన మరకతవల్లియను దేవీమతిల్లికి మహావల్లభుండగు మార్గసహాయ సమాహ్వయ భర్తుం డపవర్ణమార్గానుక్ష నిజభక్తుండును నిరర్థి మహిమభియుక్తుండును స్వయంబ్రోతుండు ననం దెజిల్లుచుండు. ఆ దేవీ మహాదేవులకు నిత్యోత్సవ వారోత్సవ పక్షోత్సవ మాసోత్సవ ప్రముఖ నిధిల మహోత్సవంబులను, మత్స్య మాసంబున బ్రహ్మోత్సవంబును బ్రవర్తిల్లెడు. మఱియు మరకతవల్లి దేవికిం బ్రతిపాలేయకరదైత్యగురువారంబుల నిజాలయ పార్వ్వనీధీ ప్రదక్షిణీ కరణంబునుం గలిగియుండెడు. ఆ దివ్యస్థల మాహాత్మ్యంబు దత్తత్వలచేతఁ జేతోవగతంబగుట కనుకూలంబగు కాలంబు సమకూడదయ్యె. అయ్యాలయంబున కరిగి మార్గసహాయేశ్వరలింగంబునకును మరకతవల్లిశ్వరికిని విల్వకుంకుమార్చనలానర్చి నైవేద్యారాధనలు సమకూర్చి భయభక్తులతో భజియించి యొప్పరికించు రుద్రా డంపు వత్సరంబున నప్పారతితో నొప్పారు సుత్సవదేరంబు దర్శించి, యంతః ప్రాకారం బునఁ బరిభిల్లి నాదికేశవు నేనించి యాదేవునకావల విలసిల్లి తమ్మిచూలికిం గేలుమాడ్చి మఱియు నచ్చటచ్చటం గల విఘ్నేశ్వర నేనేశ్వర నందీశ్వర చందీశ్వర ప్రముఖులగు పరివార దేవతల కెల్ల బహువారంబులు గైవారంబులు నేసినాడ.

ఆరవివారవిభావరి హిమారాత్రయంబున విరించివురంబు విసర్జించి యిందుకమించుగ నాలుగు కోసులమేరనుండు వేలూ రపరదిసంబగు పదునొకండవతేది నిందువారంబు నుదయ సుమందుంబునందుఁ జేరినాడ. వేయ నైశమన్నుట నలువదియాఱవ వత్స రంబు నకొబరు నెల నిరువదవ తేదిఁ దెన్న పట్టణంబునం గొట్టిన బిట్టుగాలివాన విరించి పట్టణంబుఁదా క వ్యాపింపె. ఏను వేలూరు నేరునాటికి మూడవనాడు వచ్చు పనుల వండుగకు నిజావాసస్థలంబు నధిగమించవలయుననుతలంపు పొందిపోవ వేలూరిం గుద్దికొన్న బలవద్బలివర్ధంబగు శకటం బొకటి సన్నద్ధంబగుటకుమున్న నాకుం గలిగి యున్న సామగ్రుల తోడ నా మునుపటి శకటంబును బరిచ్యదంబును నభివరులకు వశం పదంబులగ ముంబడిఁ బుత్తెంచి నేను నా నెచ్చెలికానిం గూడి నాటి పవలొక్క

ఘంటకు నూతనశకటంబు నెక్కి తరలి పాలేరుత్తరించి యీవలి కూలస్థలిం గల తెంగా
లను కొట్టికయు రాణిపేటయుంగడచి సాయంసమయంబున వాలాజాకేబయను పేరుగల
గొప్ప యూరు నేరి యారేయి పెలారాద్వియంగంబునకు నందుండి పయనంబయి
యో చేపయి బాలి నెట్టిగ్గతంబును సతీశకంబులగుడు మఱునాడు పదిరెండవ తేది
మేదిసి తనయవారంబు పట్టవవలు రాయాజి సత్రంబు చేరితి.

మన్ను జటాయువను పురుగు నెలపుకొన్న కలవగుట దవిడ బునఁ దిరుప్పుక్కుడి
యను నొక్క కొటిక బాలి నెట్టి సత్రంబు నికటంబునగ గలదు. ఆ గ్రామంబు గించి
న్యూత్తనాధికృతింశ్చానుంబును బంపదశాపణకంబును సత్రాకంబును నై యెప్పుచుండు.
అయ్యార విజయరాఘవదేవుని దేవళంబొందు గలిగియుండెడు. దాని పూర్వ దక్షిణం
బున సరసికి సరస జటాయువను పక్షినాయకు నికాయ్యంబున్నయది. వందారు జన
మందారుండగు దశస్యందనుండు దశస్యందనందనుండయి రామనామాభిరాముండును
సమస్త సుగుణభాముండును సమాచరితతాబళాహననుండును విరిచిత కుశికనుతసభ
నావనుండును మునియోమోషాపదోదనవణచరణుండును ప్రకటితశివశరాశన
శక్తికరణుండును జనకతనయానయనకులయపిమథానుండును ధూరీకృతదుస్సహ
ప్రతాపాగ్ని జమదగ్ని సూనురురవిహనుండును నై జనకాదేశంబున విషిప్రదేశంబున జనక
జా నిజానుజ సహితుండయి సకలతాపసహితుండయి విహించుచు నక్కడక్కడ రక్క
సులఁ బెక్కిండ సహించుచు నుద్దండవేదండి పుండరీక భేరుండ చండ శరభ గండకాదిక
మృగమండల శరణ్యంబగు దండకారణ్యంబున నివసించియుండ, హర్షణా కర్షణాసాచా
రణంబు కారణంబుగా దారుణంబగు రణంబున ఖరదూషణాదిమారణంబు విని విధి
ప్రేరణంబున లోకవిద్రావణుండగు రావణుండు రాఘవక్షతారణ పరాయణుండై
తాపసభామితాధారణంబున నీతాపహరణంబొనరించి గగనంబున నరుగ నెఱింగి
జటాయువను పక్కిఁజేడా రక్కసు నుక్కున నెదిర్చి వేర్చి ఖరనఖర చంచూవిదళ
నంబునఁ దదీయగత్రంబు రక్తసిక్తంబు గావింప నైరింపక యన్ని లింపవైరి కసిమసంగి
కరాళంబగు కరవాలంబున నెఱకలు నఱికి యుఱికిక బుడమిం బడి కంఠగత పాణుండయి
యుండ సానుజుండగు దశకరాత్తజుండు నిజయోషాస్వేషణవశంబున నచ్చటికి వచ్చి
నిజజనక సఖుండగు నా పక్షిపముఖు గాంచి మిగుల దుఃఖించి నీతోదంత కథనానంత
రంబు యనువులు దొఱంగిన యవ్వహంగపుంగపు సంస్కరించి గాడ్పుచూలి నాదరించి
మైత్రి మైత్రి గాంచి బాలి నొక్కకోలఁగూలనేసి వనచరనేనాసాహాయ్యంబునజేసి
వారాగిగట్టి పాలమృందొట్టి యాతుభానావలిం గొట్టి విభీషణునకుఁ బట్టంబుగట్టి కళంకా
వేతయగు నీతఁజేపట్టి సాకేతంబునకేతించి పూజ్యంబగు సామ్రాజ్యం బనుభవించి
మించిన జానకిజాని పరమాద్భుతంబగు చరితంబు లోకవిదితంబుగదా ! ఆ రాఘవుం
డనుకంపాతిశయంబున సంపాతి సోదరుండగు నజ్జటాయువునకు నక్షయ మొదలవదం
బొసంగిన పుణ్యస్థలంబు యీ తిరుప్పల్కుడి యని విన్నాడ.

రాయాజి సత్రంబునఁ గొండొక పెచ్చులూచ్చుగఁ బంచాశత్పదపంచదశా
పణంబయిన యొక్క కుప్పం బొప్పారు. దాస యూరోజ్జేశవాస నివాససత్రశాలలు
గలవు. నీలకలాపుటిత సోపానజాలంబును విశాలంబు నగు నొక్క చక్కని కొలం కక్కడఁ
గలిగియుండెడు. ఆ యూరోజ్జేశవాస నివాస సత్రశాలాకాసారంబులు రాయాజి
నామక విప్ర నిర్మితంబులు. ఆ గ్రామంబున నొక్కరామంబునఁ బూటకూలి యిచ్చి
భుజియించి యీ పవలు రెండు ఘంటకు వెడలి యుక్తభాముండు ప్రశాంతభాముం
డయి పక్షిమాభిరాముండగు నెడ రామక్కసత్రంబు నేరినాడ. రాయాజి సత్రంబు

నకు రామక్క స్రతంబునకు నొక్కింత కొంతగ నాల్గు కోసుల కొలది గలదు. రామక్క స్రతంబుండ జలాశయం బొందును రెండంగడులును రెండు మూడిండులును నుండె. రాయాజి.యనుజ యగు రామక్కయను నొక్క పుణ్యవతిచేత నా స్రత శాలాకాసార. బులు విరిచితంబులయ్యె. నిరంతర ప్రయాణంబుల నరుదెంచుటం జేసి వేలూరి కీవలం గల సంవసథంబుల తేజంగెఱింగి కొనుటకుఁ దగిన యవకాశంబు గలుగ దయ్యె. ఆ కేయి యచ్చోట నొక్క పూటకూడుల భాగ్యశాలిని కూలికే నిడిన కూడు గుడువంజాలక పులియఁగొడు బాటవైచి లేచి, నా కడనుండిన పిండివంటకంబుల నాఁకలి కొండొక యశనఁబుంచికొని కొన్ని గడియ లక్కిడ శయనించి యార్ధరాత్రంబున నా స్రతంబు విఙ్గించి భూతపురా తర నామధేయంబున శ్రీపెరుంబూదూ రత్తికమించి వటు వాతం గొంతదప్పు గమనించి త్రోవ నొక్కతాపునఁ గంపరంబు దించి కొంతప్రాద్దు విశ్రమించి కొండొక భక్షంబులచే బుభుక్షు నడచి యందుండి నిర్గమించి పూవరుండ మల్లి నుత్తరించి యీ దివసంబగు తడుమూడవ తేది బుధవారంబున నిరువది నాలుగు గడియలకు ముదితహృదయంబుతో నిజావాసదేశంబగు చింతాద్రిపేట. సూత్రైంచి గ్రామాధిదేవత యగు నాది పొన్నమ్మదేవిగమ్మున కరుదెంచి సమంచిత వినయ భయ భక్తి సంయుక్తి నాదేవి సేవించి యెను నా సహవాసుండగు శ్రీనివాసమొదలారియు నిజనివాసంబులు ప్రవేశించి బంధమిత్రాదులం గాంచి సంతసించితిమి.

నీసమాలిక—

సీ. సకలజరాతర సమితికాధారమై
యమరు నీ భూమండలమున నెల్ల
కాలంబునఁబడుట లేలు సమానంబు
తైయిప్పు నెయ్యెడ నయ్యదియె ని
రక్షప్రదేశంబుననియు విష్కంభ కే
ఖయ నని విఖ్యాతిగనియె నా ని
రక్షప్రదేశంబు యాదిగ సరియుత్త
రాశఁడ ద్రయోదశాక్షాంశములును
నలు కళ్ళలక్షవికళ్ళల దూరమునఁగ
రెండు పూర్వపశ్చిమ లేఖయందు
వినుఁడు గంగా మహాద్వీపవలీ తట
ప్రాంచిత కాశికాపట్టణమున
నంబుజ బంధుఁడుఞ్చంబునయందుఁగా
నంబడు వేళకనంతరమున
నిరువదియను నేడు వరయును బరకవి
ఘటికకుచ్చమున నెచ్చటనుగాన
బడదు నచ్చటఁగడు పొడవగురాజుభవ
జముగలదై యుత్తరమునయందు
బంగాళదేశం బవాచిని గన్యాకు
మారియు బ్రాశ్చ్యమముల వాళి

నిధులు మేరలుగాఁగ నెలకొన్న భారుణీ

రాజ్యములకు నెల్ల రాజధాని

యై సకలాంతరీపాంతరదేశాంత

రాగత వివిధజనాని సంతకు

అంబును రమాస్పదంబును అనీతహర్ష్య

రమ్యమును సగుణేన్న పుగంబునకును

త్రాంతమందున దక్షిణపశ్చిమమునఁ

దనరు మద్యాసభూమి చింతాద్రిపేట.

టీక. సకలవరాచర సమితికాధారమై యమరు సీభూమండలంబున. సకలవరాచర సమితికిఁ = సకల జంగమ స్థావరసమాహమునకు | ఆధారమై = అధికిరణమై. అమరు = ఒప్పునట్టి | ఈ భూమండలమునకుఁ = ఈ భూస్థలమందు | ఎల్లకాలంబును | బవల్ల రేలు సమానంబులై యొక్క నైర్మ్యం నయ్యదియై నిరక్షప్రదేశంబుననియు విష్కంభ రేఖయనని విఖ్యాతిగనియు. ఎత్తొడకఁ = విప్రదేశమందు | పవల్ల రేలు = అపహరాత్రములు | ఎల్లకాలంబును = సర్వకాలంబునయును | సమానంబులై యొప్పును. = ఇంచుమించు లేక సమానమైయుండునో | ఆయ్యదియై = ఆప్రదేశమే నిరక్షప్రదేశంబునని యుం = నిరక్షస్థమనియు | విష్కంభ రేఖయనని = విష్కంభ రేఖయననియును | విఖ్యాతిగనియును = ప్రసిద్ధిబొందెను. | ఆ నిరక్షప్రదేశంబు యాదిగ సరియైత రాత ద్రయోదశాక్షౌణములను నలుకళ్లజువ్విః కల దూరమునఁ గల్గెడు పూర్వపశ్చిమలేఖయందు | అనిరక్షప్రదేశంబు యాదిగఁ = అట్టి నిరక్షస్థలంబు జువ్విచేసి | సరియైత రాతకఁ = చక్కని యుత్తరదిక్కున | ద్రయోదశాక్షౌణములను నలుకళ్లజువ్వికల దూరమునకుఁ = పదిమూడేళ్లభాగంబులను నాలుగు కళ్లను ఎనిమిదివికళ్లవల్లకు | కల్గెడు = కలుగునట్టి | పూర్వపశ్చిమలేఖయందుఁ = తూర్పు పడమర రేఖయను || వినుడు గంగా మహాద్వీపవర్తితట ప్రాంచిత కాశికా పట్టణమునకుఁ | వినుడు = అలకింపుడు | గంగామహాద్వీపవర్తి = గంగయను మహాపర్వయొక్క | తట = తీరమందు | ప్రాంచిత = ఒప్పుచున్నట్టి | కాశికాపట్టణమునకుఁ = కాశీపురమందు | అంబుజ బంధుడు చ్చంబునయందు గానంబుడు వేళ కనంతరమునఁ || అంబుజబంధుడు = సూర్యుడు | ఉచ్చంబునయందుఁ = ఉన్నత భాగంబున | కానంబుడు వేళ కనంతరమునకుఁ = కనఁబడువేళ కుదరునాత || ఇరువదియును నేడువరయును బరకవిఘటిక కుచ్చమున నెత్తులునుగానఁబడునట్లుట || ఇరువదియును నేడువరయును బరకవిఘటికకు | ఇరువదేడు నరవరక విఘడియకాలమునకు | ఉచ్చమునకుఁ = ఉన్నతభాగమునందు | ఎచ్చటను = చివోటను (అనగానా తూర్పు పడమర రేఖలోననుట) కానఁబడుకుఁ = సూర్యుడు కనఁబడునో | అచ్చటకుఁ = అచోటను || కడు పొడవగు రాజధ్వజముగలదై కడుపొడువగు = మిక్కిలియన్నతమైన | రాజధ్వజము = (తెన్న పురిని బరిపాలించెడి) యెంగిలిపథికారులయొక్క కొడి | కలదై = కలిగినదై | (అనగా తెన్న పట్టణము కోట కొడికంటెము కలిగియన్నదనుట.) || ఉత్తరమునయందు బంగాళ దేశంబు వాచినిఁ గన్యాకుమారియుఁ బ్రాశ్చిమముల వారిధులు మేరలుగాఁగ నెలకొన్న భారుణీ రాజ్యములకు నెల్ల రాజధానియై | ఉత్తరమునయందు బంగాళ దేశంబు = (ఆ తెన్న పురికి) ఉత్తర దేశను బంగాళ దేశంబును | ఆ వాచినిఁ గన్యాకుమారియుం = దక్షిణ దిక్కున కన్యాకుమారి యగున్డలంబును | ప్రాశ్చిమముల వారి నిధులు = తూర్పు పడమర దేశల సముద్రంబులును | మేరలుగాఁగఁ = సరిహద్దులుగా | నెలకొన్న = వ్యాపించియన్నటు

వంటి | ధారుణీరాజ్యంబులకు నెల్లక = భూమియందుగల రాజ్యములకన్నిటికి | రాజ
ధానియై = శ్రాధానరాజస్థానమై || ఇది చెన్నపురికి విశేషణము || సకలాంతరీపాంతర దేశాం
తరాగత వివిధ జనానిసంకులంబును | (మఱియునా చెన్నపురిం బెట్టిదనగా) సకల =
సమస్తమైన | అంతరీపాంతర = (ఈ భూమండలంబునం గలిగిన) ఇతర ద్వీపంబు
లందుండియు | దేశాంతర = అన్యదేశంబులందుండియు | అగత = వచ్చి యున్నటు
వంటి | వివిధ = నానావిధంబయిన | జనాభి = జనసమూహముచేత | సంకులంబును =
క్రిక్కిరిసినదనియు; రమాస్పదంబును | రమ = లక్ష్మీదేవికి; ఆస్పదంబును = ఆధారమును |
(అనగా వైశ్వర్యంబున కాధారమనుట) | లసితిహర్షరహ్యమును | లసితి = ప్రకాశించు
చున్నటువంటి | హర్ష = గొప్ప మేడలచేత | రమ్యమును = మనోహరమును || అగు = అపు
నట్టి | చెన్నపురింబునకును = చెన్నపురికి | ప్రాంతమందున దక్షిణశక్తిమమునకొ ||
ప్రాంతమందునకొ = సమీపమునందు | దక్షిణ శక్తిమమునకొ = నైర్వృతి మూలయందు
తనరు మద్వాసభూమి చింతాద్రివేట || మద్వాసభూమి = నానివాసప్రదేశమైన | చింతాద్రి
వేట = చింతాద్రివేటయను గ్రామంబు | తనరు = ఓప్పుచుండును.

తాత్పర్యము :— సమస్తవరాచరంబులకు నాధారమైయుండు నీ భూమండలమున నే
చోటవైతి యెన్నటికిని అచూరాశిములు సమములైయుండునో అచోటే నిరక్షుస్థలం
బనంబును నిరక్ష స్థలమనగా భూమధ్యరేఖ అనిరక్ష స్థలంబు మొదలుచేసికొని యంతర
దిక్కునఁ జదువూడక్షభాగంబులును నాలుగు కళ్ళలును నెనిమిది వికళలుగల ప్రదేశంబు
నందు నూపి చదువిన తూర్పు పడమరేఖయును గాశీ ట్టణములూ సూర్యమొప్పుమునఁ
గనఁబడు వేళకు తరువాత నిడువదేడు సరావరక విగడియకాలమునకు నెచ్చోటనయిచే
సూర్యుడు తిరిగి నుచ్చంబగునో అట్టి చోటనుండి యూహింపబడిన సగి యంతర దక్షిణ
రేఖయును సంధించుచోను చెన్నపట్టణవిశోట కొడికంఁము గలిగియున్నది. మఱి
యను ఆ చెన్నపట్టణ రాజ్యంబునకు నుత్తరింబున బింగాళాదేశంబును, దక్షిణంబున
కన్యాకుమారియను స్థలంబును, తూర్పు పడమఱలయందు సముద్రంబులును మేరలుగాఁ
గలిగియున్నవి. ఈ నాలుగు మేరలు గలిగిన భూమియందుండు సకల రాజ్యములకు
నీ చెన్నపట్టంబు రాజధానిగా నున్నది. మఱియు నీ చెన్నపురింబు ఈ భూమండ
లంబునంగల సర్వద్వీపములనుండిగా సర్వదేశములనుండియు వచ్చియుండు నానావిధ
జనుల వలనను మనోహరమైయున్నది. ఇట్టి చెన్నపట్టణంబునకొ జేరికగా నైర్వృతిమూల
యందు నా నివాసప్రదేశంబయిన చింతాద్రివేట యను గ్రామంబిప్పుచుండును.

ఆ గ్రామంబు చతురాగమ చతుర ధరామర వివిధమధుర వ్యాహరంబులగు సగ
హరంబులచే సనారతనిజోచితాచార పరతంత్రంబులగు తాంత్రిక మాంత్రిక కారాంతిక
తార్కిక శాస్త్రిక పౌరాణిక వైదిక వైణికు లేతక రక్షకారక కటకారక భారిక కులక
కులారిక మాలిక జాతిక పౌండక శాల్మిక శాంకిక మౌనక రజక వైతంసీక వైవధిక
వైతనిక ప్రభృతి ప్రభూతజన జాతంబులచే సక్రాంత నిజకాంతస్యాంత కాంత నికాంత
పౌజన్య సమూహాంతిగు కులకాంతలచేఁ దిద్వక్షు జనగణ మనస్సమాకర్షణ తణ త్తణ
త్తణవిలాస వీక్షణ వివక్షణలగు షష్టణులచే సభంగరాసంగ సంగరంగం నువంగ భుజగ
పుంగవాంతరంగ వివంగ వాగురాయమాణ రంగదపాంగ భూ భంగంబులగు గణికాంగ
నాజసంబులచే సత్యాహతత్యాగభోగభోగానురాగపరులగు ధనికవరులచే వివిధపదార్థ
సమృద్ధికరంబులగు వివక్షినికరంబులచే నాదిలక్ష్మీ త్రిపురసుందరీ నామంబుల జేలంగు
మంగళదేవతా సర్వమంగళలకు మనోవయితులయి జగద్విదితులయి యాదికేశవా దిపురీ
శ్వరాఖ్యులఁ బ్రభృతిగాంచి స కాంతనాంబరాంబరాంబరుల ప్రాసాదంబులచేఁ గలిపయ

శారంబదేవాగారంబులచే నుచ్చాసవ మహిమ హారంబులచే నుచ్చానుచ్చ నిశేతన జాతంబులచే జేతోహరంబయి యుష్పారుచుండు. అదికేశవునకు మీసమాసంబున శ్రవణాక్షత్రంబున నాదిపురీశ్వరునకు మేషమాసంబున స్వాతిక్షత్రంబున ను ధ్వజారో హణంబులుగ బ్రహ్మాత్వవంబులు నయ్యెనమయంబుల వితరోత్సవంబులుం బవర్తిల్లెడు. ఇయ్యూరికిం బరిభాకారంబు యెరసీర పూరయై నొక్కయేటు దైవాటు. మఱియు నియ్యెంటి కవ్వల నివ్వేటకుంబుచ్చిమంబగుచోట గ్రామాధిదేవత దేవళంబు దనరారు. ఆయ్యెంబ సంస్కృతంబున స్వర్ణాంబ యనంబరంగు. ఈభాష నాది పొన్నమ్మయ్య నామమ్మనం దనరు. ఆదే వి దన్ను భావించి నేపించిన వారి వాంఛితార్థంబులు సిద్ధిబొందించుచు గవి రవి కుజవారంబుల మనుజువారంబులచే నానావిధా రాధనలందుచు మహామహిమ వెలుగొందు చుండు. అదియప్పనాయండనియొడి బలిజకొలంబునం బొడమిన మహావిభవుండదేవ భవనంబుల గట్టించి నిజనామాధికతంబగు నాదిదండంబు తద్దేవతా గామంబుల కాది గతంబుగావించుటంజేసి యాదికేశవుండు నాదిపురీశ్వరుండు నాది పొన్నమ్మయ్యని యీ దైవతంబులు లోకవిదితంబులయ్యె.

మఱియు నియ్యూరికింజేరికం బూర్వదక్షిణభాగంబున నవ్యాంక కిన్నవిగట్టునం దెన్న పట్టణ పరిపాలనంబొనరించు గవర్నరుగారి రమ్యంబగు మహాహస్త్యం బభ్యర్థిగ ప్రాగర్థవ రంగతరంగ మాలికాదోలిక విహరమాణ జగత్ప్రాణ సముల్లసిత పల్లవిత శోరకిత పుష్పిత ఫలిత లలితసీతాసీత రూపాది బహుమహిమ సోమంబగు నారామంబుచే నభిరామంబైయుండు.

నీ. ఇమ్మహిమండలి నెనంగు నిరక్షస్థ
లం బాదిగానుత్తరంబునండు
బదియును నేడక్షభాగముల్నులువది
రెండు కళ్లల యెడ నుండుప్రాశ్రవ
లిచిరేఖయు దిగ్గడిధితివెన్నపు
రముననుచ్చస్థిలిసమరుకాల
మున కన్నమున్నుగా ముప్పదొక్కటియు ము
క్కలు మువ్వీసముం గాణి విఘటి
కకు నినుండుచ్చ సంగతి గాంచునట్టి
దక్షిణాత్తరరేఖయు దగులు చోటం
గోట యమరినదై కుభకోటి కాట
పట్టయి తనర్చును విశాఖపట్టణంబు.

దీని తాత్పర్యము :—ఈ భూమండలంబునం దొప్పుచుండు నిరక్షస్థలంబు మొదలు నేసే యుత్తరదిశను బదియేడయ్యెంశలు నలువది రెండు కళ్లలుగల్గవదేశంబున సూరింపం. బడిన తూర్పు పడమర రేఖయును వెన్న పట్టణమున సూర్యుడేవేళకు నుచ్చమునకు వచ్చునో ఆవేళకంటెముండు (3గ్రాడు) ముప్పదొక్కటి ముప్పతిక మువ్వీసముం గాణి విఘటికా కాలమునకు సూర్యుడెక్కటనయితే యుచ్చమునకు వచ్చునో అచ్చట సూరింపంబడిన దక్షిణాత్తర రేఖయును సంధించుచోటను విశాఖపట్టణాత్మ కోట గలిగి యున్నదనుట.

ఆ విశాఖపురంబునం గాపురంబుండు కోటిశ్వరుండగు గొడే సూర్యనారాయణ
గాయేశ్వరుని యగ్రతనూభవుండు శ్రీ వేంకట జగ్గారాయ విభుండు ఋభువిభునిభ
విభవుండు నిజానకా దేశంబున నీ దేశంబున నెంగిలి ఖామాభ్యసనం భిమతంబుగ
నిరువది వత్సరంబులకు మున్నుచచ్చి యిచ్చెన్న పట్టణంబు వత్సరాష్టకంబధిష్ఠించి
యనంతరంబ నిజపురంబధిగమించి యచ్చట నివ్వఁచెచ్చు పెరుగు నిభిజనుఖంబు లను
భవించుచుండెడు. అన్నిరుపమచరితుని డిచ్చెన్న పురంబునకు విచ్చేసిన కతిప యమా
సంబుల కవ్యల నా సుకృతి చెలికారంబు పురాకృతసుకృత పరిపాకంబున నాకధిగతం
బయి యాత్రతి హతంబయి నానాటంబులపాటిబ్రబలెంగావున నా కనుభూతంబులగు
నా ప్రభూతి గుణజాతుని శుభ చరితంబులిచ్చట గొండ్లొక యభివర్ణించెద.

సీ. పలుకఁడు కల్లనపులఁదప్ప నెన్నఁడు
నెన్నఁడు ధనమెంతయేని నీవి

దగవుల నిష్పక్ష తారతి దక్కఁడు
దక్కఁడు పరుల నితంబినులకు

బాంధవావళి యెడఁ బ్రాభవమానఁడు
మానఁడు మహిత క్షమాగుణంబు

సోత్రములకు నెంత మాత్రమింపూనఁడు
పూనఁడు బుధ నింద్యములకు నెపుడు.

నార్య జనముల కవి నయ మగవఱుండు
పఱుపడు నిజాపకృతునేని మఱుంగుగనిన
నరేర తారోగ్యయోగ్య భవ్యాపఘనుండు
ఘనుండు వేంకట జగ్గ సంకంధనుండు.

సీ. సరవి సామాన్య పీజక్షేత్ర హతక
శ్చాయా గణిత నామకౌస్త్ర విదుండు

దృక్పీఠ కాస్త్ర సమిధ బలాబల
తా విద్య మాన సిద్ధాంత విభవ

శాలి జ్యోతిశ్శాస్త్ర చతురుండు భూ వి య
దొంగ పరిజ్ఞాన కుకలధీని

ధి య వసుతత్వ నిర్ణయశాస్త్ర దక్షుండు
దర్శకాస్త్రమునఁ దద్దయ నిపుండు.

వెండి వివిధ మతగ్రంథ వేత్త బహుక
శా విదగ్ధుండు సంగీత కోవిదుండు
మహిత మతి బంగరయ్యమాంబామనఃప్రి
యుండు వేంకట జగ్గరాయోత్తరుండు.

మఱియును.

సీ. శ్రీనివాసుడు నిరతానంతభోగసం
కలితుండు బహ్వభి ఖ్యాతసిద్ధుఁ
సరిదర కరుడు దార్శ్వి గమనాసక్తుండు
పురుషోత్తముండు భవవిరహితుండు
లోక విచారణాలోలుండు వరదుండు
భర్త రక్షకుండు స్వతంత్రుండాశ్రీ
తాఘ సమూహనిహంత దురంత క
ర్పర దానరతుండు విబుధ నుతుండు
భాస్వద బాహ్యతాక్షుండు భవ్య లక్ష్మీ
జాతకోభితుండ నిరతానంద చిత్తుఁ
డతండు వేంకట జగ్గనారాయణుండు
వరమె శేషనక్షత్ర నాతని నులింప.

ఈ పద్యము కృతిపతి వెంకటాచలపతుల కిరువురకు నర్పదన్వయము గలయది.

ఇట్టి రమణీయగుణ పరాయణుండును సనాధారణ ప్రతిభాధురీణుండునగు నారాయ నారాయణుండు నామెడ నెడనడక యిడియుండెడి ప్రేముడికిం దగినవడువున నుడుగర తద్దెర్పవాసుగుణంబును నా శక్తి కుపయుక్తంబును నీ యాంధ్రభాషా దేశంబు లీలోకంబున నెంతకాలంబు ప్రవర్తిల్లునంత కాలంబు యింబును సమూహంబును నగు దాని నెద్దానినెని సమర్పింపంగోరి నిధానాది సత్ సంతానంబులలో నితాంత భవ్యంబగు కావ్యంబొందుదక్కఁ దక్కినయది నా కోరిన యట్టిదిగావని నామది నిశ్చయించి యాసమంచిత కావ్య నిర్మాణంబున కపూర్వ కథాస్వేషణంబు నేయుచుండఁ గొండొక కాలంబునకు దైవానుమాన్యంబున నీలక్షైలయాత్ర సంఘటిల్లుటంజేసి సంతృప్తంతరంగుడనై కలయాశరింగించు వెడ్క నతిశయోక్త్యాది కావ్యాలంకారం బులం దొఱంగి నిఖిల జన సుఖతోధనంబగు విభవ కావ్యంబుగా నియ్యాత్రచియించి యారుచిర చరిత్రునకు సమర్పించి చరితార్థుండనైతి.

సీ. కలియుగంబున పర్వములు నాల్గువేలుండొ
ప్రిది నూలులును నైదు పదులు నాఱు
జను వ్రకమార్కుని శకమున వేయుటొ
మృన్నుట పదియేండ్లు మఱియు రెండు
నబ్దిముల్ శాలివాహన శకంబున వేయు
నెడు నూలులు డెబ్బదేడుఁ గ్రైష్ణు
శకమున పొకవేయి శతములెన్నిది పడు
లయిదును మఱి నాల్గు హయనములు

నడుచు నానంద వర్షంబునను నియంతు
వృషభరాశి గతుండైన వేళ నిష్ట
దేవతానుగ్రహంబునఁదేర్చి నాఁడ
నీలగిరియాత్ర నెప్పుది నెఱయు. వేత్కం.

సీపమాలిక. —

శ్రీ విల్లభుఁడు వసుదేవ కుమారుఁడై
 యే వింశమున నభివృద్ధి వొందె
 నట్టి గోపాలాస్వయమున వల్లల గోత్ర
 మున నుద్భవించిన భూరిధర్మ
 రతుఁడు తోట వీరరాఘవ పతికి ను
 వ్రత పెంగడుకును బ్రహ్మత్రుండనతి
 ధీరుండు నా బొల్పు తెప్పల నాయని
 కనవడ్వచరిత కామాక్షియమ్మ
 కును బొత్తుండను బరవనితా విముఖుండు వ
 యాకుండు సహనుఁ డ నామయుండు
 భాగ్యవంతుఁడు సత్వవాక్యలోలుండు వేంక
 టావల నాయని కభిలబంధు
 మాన్య సౌజన్యధీమతి మంగమకుఁ బ్రియ
 నుతుండఁ కృతజ్ఞతా శోభితుండు
 ఘనుండు రాఘవనాయకునకు శ్రీరామ చి
 తనుండు రామస్వామి నాయనికిని
 నయశాలి లక్ష్మణ నాయనికవదాత
 చారిత్ర యాది లక్ష్మమకు ననుజుఁ
 డను బలిహితలసంజను రంగమాంబికా
 సంతాంబలకు బాలనాయనికిని
 ముఱుదిని మఱి రాగమకుఁ గొండమకును ది
 ర్మలమాంబకును మంగమకును గనక
 మకు శిష్టలోక సమ్మతుండు వీరాసామి
 నాయకునకును భ్రాత్రీయుండ గుణ
 భవ్యబాలమ్మకు కావసుతుండ మ
 డెల్ల గోత్రభ్రతుండు స్థీరయశ శృ
 శాంతుండు గోవిందు వేంకటేశాఖ్య నా
 యనికి సౌశిల్పభగ్యయగు తిరుమ
 లమకు దాహిత్రుండన కలంకయోగ నా
 రాయణస్వామి నాయని కు దారుఁ
 డయిన గోవిందనాయనికి మేనల్లుండ
 వీరి సగోత్రుండై వెలయుచున్న
 సారధిపద భక్తి సారధి గోవిందు
 చినశంబు నాయనికిని బ్రశాంతి
 విభవ సమన్విత వేంకట లక్ష్మమాం
 భికకు జాయాతను మిత భవన్మంథు

నానొప్పు మాంగాడు క్రినివాస మొదలి
 కి గణితశాస్త్రశిక్షితుఁడు దీర్ఘ
 మతి రామధేను రామానుజ నాయని
 కిని మిత్రబంధుఁడు కనకపత్ని

లే. గీ. ముద్దు కృష్ణమవిభవకు ముఖ్యహితము
 వడగల యనంగఁడగు వైష్ణవంబు సంత్ర
 దాయముగలాడ నంబికాధ్యాన మాన
 సాంబుజుండను శేషాచలాహ్వయుండ.

కం. విరచించితి నీ కృతి కృతి
 వరులాదృతి కల్పిదాల్చి వఱల నసూయా
 విరహితులై వివిధ కథా
 భరితందగఁగై కొనుండు పెంపురహింపక.

కంద గర్భిత ప్రమితాక్షరవృత్తము.

సరసీజనేత్ర ! మహిజా వర ! భా
 స్కర జాప్త ! గంధవహజ ప్రేయ ! నా
 గర గర్వభంగ ! దశ కంధర సం
 హర ! యాత్రతావన ! సుఖానుభవా !

గర్భిత కందము.

సరసీజనేత్ర ! మహిజా
 వర ! భాస్కరజాప్త ! గంధవహజ ప్రేయ ! నా
 గర గర్వభంగ ! దశ కం
 ధర సంహర ! యాత్రతా వన ! సుఖానుభవా !

సంపూర్ణము.

చింతాచివేటుకు నుడకమండలంబునకు సంతృప్తంబు

లగునయ్యె స్థలంబుల దూరంబులు.

కోసులు

పూడిరుంక మల్లి	2
పెరుంబూరు	౫
రాయాశి స్రతము	౭౭౭
పాలిసెట్టి స్రతము	౫౭౭
ఓచేరి	౪
వాళాజి వేట	౪౫
కాణివేట	౧౪౭
పాలేటి యీవలిదరి	౧౪౬
పాలేటి వెడల్పు	౫
వేలూరు	౪౪౬
వల్లికొండ	2
తోటాళము	౪
అమూరి వేట	౪౫-
వాణియంపాడి	౫౭౭
తిరుప్పత్తియూరు	౬౫౬
మత్తూరు		...	౬౫౭
కరుమత్తూరు	౫౪౬
ధర్మపురి	౬౪-
అడమాకొకోట	౨౪-
తోవూరు		...	౫౫౭
పూజారిపట్టి	౪౭౬
ఓచులూరు	౩౭౬
నేలము	౪౫౭
కాకాపాలియము, మగ్గనాల్లు స్రతము		...	౬౪
ముద్దునాయనిపాలెము, శంకరదుర్గము		...	౫౪
వల్లిపాలియము (కావేరి)	౫౭౭
కురోడు	౧
పెరుంకొరె	౫౫
విజయమంగళము	౩
వెంగళి	౩

			కోట్లములు.
అవినాశి	౫౪
అన్నూరు	౬౧-
మాటుపాళియము	౬౪
కల్లూరు	౨౪-
నీలగిరి శిఖరము	౩౭౭
ఉదకమండలము	౪౪

యోజనములు ౪౨ కో. ౧౧-

